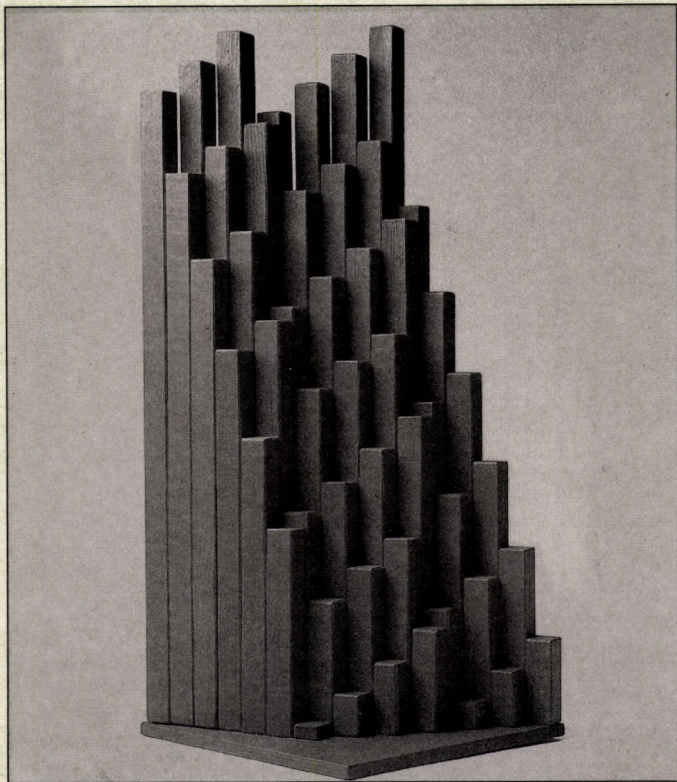

Budapest
ÚJ FOLYAM XII. 3-4. SZÁM BUDAPEST, 2003. ÁPRILIS ÁRA: 388 FT

MAGYAR SZEMLE

MIÉRT EURÓPA? *ILLYÉS GYULA, KÁDÁR BÉLA, GRÓH GÁSPÁR*
GÁSPÁR G. JÁNOS – GERGELY ANDRÁS: A KOSSUTHI ÖRÖKSÉG –
TÖRÖK BÁLINT: AUSCHWITZI JEGYZŐKÖNYV – MOHÁS LÍVIA:
AMAZON AZ ÁRNYÉKBAN – CZAKÓ SÁNDOR A DECSI CIGÁNY-
SÁG – SZEPESI ATILA HALMY MIKLÓSRÓL – MÓRO CZ ZSOLT
NAGY GÁSPÁRRÓL – EMLÉKEZÉS BARANKOVICS ISTVÁNRA
ÉS VARGA BÉLÁRA – MARINOVICH ENDRE: ANTALL ÉS KOHL

HÍREK. A Magyar Szemle első tíz évének (1992. november–2002. október) anyagából válogatás jelent meg *A rendszerváltozás a Magyar Szemlében 1992–2002* címmel. A könyvet Gróh Gáspár és Kodolányi Gyula szerkesztette, ajánlást írt Mádl Ferenc köztársasági elnök. Az antológia a szerkesztőségben kedvezményes áron kapható.

Köszönetet mondunk azoknak, akik személyi jövedelemadójuk 1%-át a Magyar Szemle Alapítványnak ajánlották fel.

Lapunk új folyamának teljes sorozata (1992–2002) kedvezményes áron vásárolható meg szerkesztőségünkben. Ára 5600 forint. Kedvezményt rövidebb sorozatok vásárlása esetén is adunk.

A MAGYAR SZEMLE A VILÁGHÁLÓN:

<http://www.hungary.com/magyarszemle>

<http://www.net.hu/magyarszemle>

DRÓTPOSTA CÍMÜNK: msza@mail.datanet.hu

FOGADÓÓRÁK: Kedden és pénteken 11–13 óráig, illetve megbeszélés szerint.

A FOLYÓIRATOT kiadja a Magyar Szemle Alapítvány. A megjelenést a Batthyány Lajos Alapítvány támogatja. E számunk további támogatói: Nemzeti Kulturális Alapprogram, Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, Westel Mobil Távközlési Rt.

A MAGYAR SZEMLE ALAPÍTVÁNY igazgatósága: Bod Péter Ákos, dr. Borostyánkői Mátyás, Entz Géza, Granasztói György (elnök), Jeszenszky Géza, Kodolányi Gyula, Szabados György.

MAGYAR SZEMLE

Főszerkesztő: *Kodolányi Gyula*

Szerkesztőbizottság: *Borbándi Gyula,
Czakó Gábor, Cseh-Szombathy László,
Mellár Tamás, Molnár Gusztáv,
Szabados György, Szócs Géza, dr. Varga Csaba*

Szerkesztőség: *Bácsi István, Csejdy Virág,
Cselényi Béláné, Gróh Gáspár,
Kiss István, Mátis Lívia, D. Veszelszky Sára*

Szerkesztőségi titkár: *Blahó Erika*

ÚJ FOLYAM XII.	3-4. SZÁM	2003. ÁPRILIS
GRÓH GÁSPÁR	<i>Kelet népe és az Occidens</i>	3
KÁDÁR BÉLA	<i>Miért Európa?</i>	7
MARINOVICH ENDRE	<i>Antall és Kohl</i>	24
GERGELY ANDRÁS	<i>A demokrácia és az önkormányzatiság kossuthi öröksége</i>	39
TAXNER-TÓTH ERNŐ	<i>Alkalmi bevezetés a libertinus eszmék világába</i>	49
CZETTLER ANTAL	<i>A Torch (Fáklya) hadművelet II.</i>	70
TÖRÖK BÁLINT	<i>A Magyar Függetlenségi Mozgalom zsidómentő tevékenysége II.</i>	88
HAAS GYÖRGY	<i>Száz éve született Varga Béla</i>	106
CZAKÓ SÁNDOR	<i>Hosszú út hazától hazáig I.</i>	124
CZAKÓ GÁBOR- BANGA FERENC	<i>Küldöm a mamámat!</i>	140
MOHÁS LÍVIA	<i>Amazon az árnyékban</i>	143
1% METAFIZIKA	<i>Illyés Gyula: Magyarok</i>	156

KÖRKÉP

SZEPESI ATTILA	<i>Lélek és forma</i>	157
MÓROCZ ZSOLT	<i>Az információ ellenőrzött</i>	165
MAGYARICS TAMÁS	<i>Nemzetek, államok, határok</i>	172
TÖRÖK BÁLINT	<i>„Őn nem evilági ember!”</i>	177
METZ KATALIN	<i>Leigázható-e a szellem, a szenvedély, a becsület?</i>	182
KUBINSZKY MIHÁLY	<i>Egy építész gondolatai a 300 éves Szentpétervárról</i>	186
GÁSPÁR G. JÁNOS	<i>Iránytű nélkül – avagy merre is van Európa?</i>	191
	<i>Summaries</i>	201
	<i>E számunk szerzői</i>	204

E számunkat Halmy Miklós műveivel illusztráljuk. A fedé-
len *Az istenek trónusa* című mű szerepel.

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

K. Gyöke Gáspár

341.140-1 X

X 324 népszerűsítés

Mindig más utunk, mint az európai

En

KELET NÉPE ÉS AZ OCCIDENS

Mikor Széchenyi István azt mondta, hogy „merjünk nagyok lenni”, az nem valamiféle elvakult nagyzási mánia kifejezése volt. Éppen ellenkezőleg: annak beismerése, hogy kicsik vagyunk, hogy lehetőségeink alatt teljesítünk, hogy a nemzet ostoba befelé fordulása, tudatlanságra épülő önelégültsége miatt kiszakadhat abból a közösségből, amelynek akkor már majd egy évezrede volt tagja. Mozgósítani akart, s aki megáll manapság valahol a Lánchíd körül, jól látja, hogy mire. Nagynak lenni azt jelentette számára, hogy merjünk túlnézni a magyar glóbuszon, merjünk nagyobbakra és messzebbre nézni, mint ahogyan azt addigra a sorsa megszoktatta vele. Széchenyit Kossuth a legnagyobb magyarnak nevezte, de mai szemmel hozzátehetnénk, hogy a legnyugatibb magyar: kevesebbet emlegetett szertelen remekműve, a Kelet népe a maga sokszor indirekt, sőt paradox módján ugyancsak azt bizonyítja, hogy írója szinte mániákusan egyet akar: ahhoz az Occidenshez kapcsolódni, amely nélkül a magyarság alighanem ugyanarra a történelmi sorsra jutott volna, mint a Kárpát-medencében előtte megtelepedett népek.

Miben is áll valójában ez a „keletiségünk”? Mi maradt meg belőle, mi az, aminek hagyománya – annyi évszázad szünet után – a 19. század elején újból fölbukkant?

Tudjuk, hogy a kereszténység tömeges fölvétele, államvallásá válása után az egykori, az ősi vallás, hiedelemvilág, kultúra üldöztetése következett. De nem enyészett ez el nyomtalanul. A népi vallásosságban a 20. században is

jól kivehetőek maradtak emlékei, a paraszti kultúrában a kereszténység előtti műveltség elemei őrződnek, a felsőbb körökben szinte folyamatosan jelen vannak a Szkítiából érkezés emlékei, az el nem felejtett keleti származás tudata, s lehetne sorolni a valahai, a szó mai értelmében nem európainak nevezett örökség elemeinek felbukkanását a magyar kulturális hagyományok megannyi ágában, szintjén. Hozzátehetjük azt is, hogy ennek a gondolatnak megmaradásában nem elhanyagolható szerepe volt a magyarságról Nyugaton kialakult korai és a skolasztikus tudományban rögzült előítéleteknek, mi több ismerethiánynak vagy tévedéseknek. Ez a tudományosság akkor is visszajuttatta, sőt alakította a keleti eredet hagyományát, amikor az halványulni látszott. Ha úgy tetszik: eszmetörténetünk koppányi vonulatát nem annyira itthon élő öröksége határozta meg, hanem az, ahogyan a Nyugat újból és újból rákényszerítette azt a Szent István elképzelésével szorosabb közösséget érző magyarságra.

Hogy a keleti vagy Európa más tájain éppen barbár vagy mediterrán jelleg a kereszténységgel megfért, hogy a germán, a kelta és más ősi kultúrák rejtett továbbélése majd mindenütt kimutatható, az bizonyítja: a keresztény univerzalizmus nem törekedett arra, hogy mindent uniformizáljon. Így van ez ma is: Márquez világa mutatja, hogy a prekolumbiánus kultúrák milyen módon termékenyíthették meg a spanyol barokk katolicizmus lehangoló formakultúráját, szemléletét, s kaphatunk némi képet arról, hogy miként formálódik ki napjainkban pl. a Fülöp-szigeteken egy roppant erős helyi színekkel gazdagodó kereszténység.

Más tehát valamiféle kulturális dominancia, és más a teljes egységesülés. A történelem azt mutatja, hogy a kultúrák érintkezése ugyan magával hoz bizonyos közeledést, megerősít érintkezési pontokat, de ez inkább csak az átfedések-megfelelések fölismerése, az archetípusok szint-

jén való közösségre utal: merthogy a homo sapiens egyetemes faj. Elterjedése pedig azt mutatja, hogy a globalizálódás folyamata több tíz- (ha nem száz-) ezer éve tart. Amit ma már a bulvárlapok szintjéhez méltó lázaktól hajtvagyonyliheg a világ, az ennek a folyamatnak új, nem is akármilyen újdonságokat ránk szabadító szakasza ugyan, de nem példátlanul újszerű fejlemény. Legalábbis ami a szellemi tartalmát, és nem az eszközeit illeti. Igazán új, és ezért félelmetes benne éppen ez: hogy nem a szellem, hanem az eszközök kezdik irányítani. De erről már kevesebbszer esik szó.

Mi magunk látszólag nagy döntés előtt állunk. Ebben a felfokozott intenzitású világban úgy tűnik, mintha számítana valahol az a szó, amit kimondunk. Bizonyos mértékig talán igen, a helyi politika és politikusok számára valóban van jelentősége bizonyos gesztusoknak. Most éppen annak, amit népszavazásnak nevezünk. De a megválaszolandó kérdés csak látszólagos. Amiről úgy véljük, hogy dönthetünk róla, már régen eldőlt, még csak nem is a rendszerváltással összefüggésben, nem is azzal, ahogyan az 1989-ig tartó, Európától – a Nyugattól! – elzárkózó berendezkedés összeomlott, hanem ahogyan mindehhez eljutottunk.

Az utóbbi két évszázad bebizonyította, hogy nincs más utunk, mint ez a bizonyós, az európai. Lehet fölkarvarni régmúlt emlékfoszlányokat, elrendezni őket színes és bizarr konstrukciókba, sumér, hun és bármilyen más történeti mitológiákat gyártani, és azt mondani, hogy áruló mindenki, aki egyébben hisz. Koppánykodhatunk, van rá okunk. A múlt kútja valóban mélységesen mély, s akármi előhalászható belőle. De merjünk valóban nagyok lenni, s nem távoli és bizonyíthatatlan rokonságra hivatkozva felejtetni el mai kicsinységünket, aminek bevallása nélkül nem lehetünk nagyok. (Amúgy így szól a távoli rokonság népi értelmezése: az egyik fél a távolságot, a másik a rokonságot tartja.)

Nagynak lenni: ez nem önhittséget, hanem célkitűzést és bátorságot jelent. Bátorságot a célt tekintve és az önismeretben, bevallva a magunk esendőségét és bízva saját erőinkben. Széchenyi nem mások rovására hitt abban, hogy nagyá lehetünk, hanem az elszánás erejében bízott. Okkal: ami a mai Magyarország arculatát meghatározza, az ő bátorságát tükrözi. Azét az emberét, aki, miközben nemzete eredeti vonásainak, hagyományainak, értékeinek a jövőbe mentésén fáradozott, szüntelenül a Nyugat, Európa mintáit hozta ide, azok követésére biztatta ezt a népet, mert nem látott más lehetőséget. Ennek eredményeként terjeszkedhetett az Occidens ismét kelet felé, voltaképpen ennek a felbuzdulásnak eredményeként gyógyult be – annyira, amennyire – a török birodalom terjeszkedése nyomán Európán esett seb. Most hasonló változás-gyógyulás előtt állunk: a 20. század második felében itt berendezkedni akaró keleti birodalom után – ezt Széchenyi idejében, megkülönböztetendő a mi keletiségünkötől, északinak mondták – ismét a sebek gyógyításának idejét éljük. Reményeink szerint az Occidens, amelyhez egykor valóban kelet népeként csatlakoztunk, velünk együtt tér vissza önmagához. Szavatainktól függetlenül is megteszi: ahogyan az erdőtüzek helyét az első eső után hamarosan ismét felveri a fű, s nem kell hozzá csak néhány év, és ismét sarjadni kezdenek a fák.

GRÓH GÁSPÁR

M. Velemeij

K: Kádár Béla

341.140-1 X

G_n

MIÉRT EURÓPA?

Milyen Európába készülünk?

A történelmi és mindennapi taposómalmainkba belefáradni látszó ^{is}magyarság megdöbbentő közönnyel balag az évszázados jelentőségű, önsorsalakító esemény, az európai csatlakozásunkról döntő áprilisi népszavazás felé. Történelmünk nem bővelkedik önsorsalakító lehetőségekben. Az elmúlt évszázadban az ország sorsát, a nemzeti fejlődés keretfeltételeit mások és másutt, Trianonban, Jaltában, Máltában döntötték el. Későbbi korok ítései feltehetően értetlenül tűnődnek majd a közelgő sorsdöntő nemzeti ügy körüli nagymértékű közöny, elbizonytalanodás, pártpolitikai jellegű kardcsörtetés, délibábvadászat és tévhitterjesztés gazdag jelenségvilágán. Történelmileg már meggyarapodott, beérkezett, sőt vénülő nemzetek számára efféle luxus még magyarázható, felzárkózásra, sikeres jövőalakításra áhítózők körében aligha. Ha lehetőséget kap, minden országnak fel kell készülnie a randevúra a jövővel. Nem lehet felesleges újra és újra végiggondolni, hogy milyen Európába készülünk, kik vagyunk és mit akarunk.

Európa nem mitológiai fogalom, nem az Atlanti-óceántól az Uralig terjedő térséget felölelő földrajzi fogalom. Nem is a geopolitika alapító atyái által megjelölt világhatalmi magterület, vagy a történelmi életerővesztés, megvénülés, dekadencia szimbóluma. Európa a világ legnagyobb *történelmi találkozóhelye*. Évezredek óta népek, kultúrák, emberi, gazdasági, politikai mozgások legintenzívebb találkozásának

színhelye. Semmilyen más földrészen nem alakult ki ilyen mértékű demográfiai, kulturális, gazdasági, intézményrendszeri összefonódás: görög filozófia, római jog, angol pragmatizmus, francia nacionalizmus, német szervezőképesség, osztrák kedélyesség, vagy akár a hajdani magyar huszáros lendület kölcsönös megtermékenyítő hatása.

Mitől is európai Európa? Röviden: fejlődődéstörténeti örökségétől Némi leegyszerűsítéssel európai az a terület, ahol történelmileg hatott a római vagy a szász jog, ahol az elmúlt évezredben szerves fejlődéssel kialakultak alkotmányos monarchiák, demokratikus állam- és társadalomműködtetési formák, piacgazdasági mechanizmusok, ahol megépültek a gót és reneszánsz katedrálisok, ahol közös kulturális örökség Homérosz, Dante, Shakespeare, Goethe, Beethoven, Chopin, Leonardo és Greco. A kultúra persze mindenütt lokális és nem globális képződmény. Fontos ezért, hogy a közös európai örökségen belül unió előtt és unió után megmaradtak a nemzeti kulturális identitások, a spanyolok spanyolok, az angolok angolok maradtak.

A történelmi egymásra hatások bizonyos *értékközösséget*, értékhasoltságot is kialakítottak más régiókkal szemben. A közgazdasági vizsgálódás szempontjából a versenyképesség, egyéni szabadság, társadalmi szolidaritás értékrendi rangsorolása különösen nagy jelentőségű. Az angolszász világban az egyéni szabadság és a versenyképesség alapvető érték, a társadalmi szolidaritás már jóval kevésbé. Az ázsiai értékrendekben a versenyképesség, teljesítmény, illetve a családon belüli szolidaritás mögött háttérbe szorul az egyéni szabadság. E három érték párhuzamos együttélése évszázadokon keresztül csak Európára jellemző. Ez tükröződik az unió *szociális dimenziójában*, a szolidaritás- és kohézióteremtés a stratégiai célrendszerben.

A gazdasági, kulturális és intézményrendszeri kölcsönhatások szorossága ellenére az *európai piacgazdaság-*

nak, vagy kapitalizmusnak sajátos jegyei alakultak ki és maradtak fenn. Az európai gazdasági modell különféle változatait jól szemléltetik, fenntartják három változat az úgynevezett themzei, a rajnai vagy dunai és az ibériai kapitalizmus eltérései. Az unió közös társadalmi, jogi, intézményrendszeri környezetéhez tartozó európai országok is hordozzák történelmi örökségüket. Kulturális identitásuknak megfelelően őriznek bizonyos modelljegyeket. A sokféleség egysége nem nyelvészeti lelemény, hanem realitás.

Az elmúlt század második felében kibontakozó tudományos-technikai-információs forradalom, illetve globalizáció fokozatosan szétfeszítette a hagyományos nemzetállam kereteit, kedvezőtlen feltételeket teremtett a nemzetállami keretek közé szorított kicsi, és gyenge alkuerővel rendelkező országok fejlődése számára. Az európai integrálódás viszont az európai kis országok számára kitérítette a cselekvés határait. A 2004. évi keleti kibővüléssel több mint 400 milliós lélekszámúvá váló Európai Unió GDP-je az Egyesült Államokéhoz hasonló *nagyságrendet* ér el, a tagországok egymás közötti külkereskedelmi forgalma a világkereskedelem több mint egyötödére, a kívülálló országokkal folytatott külkereskedelme pedig egynegyedére rúg, azaz mintegy kétszerese az USA arányának. Jelenleg s belátható jövőn belül az unió jelenti a világgazdaság legnagyobb – egységes környezetű és szabályozási rendszerű – jogalkotási felvevőpiacát.

Időnként, miként éppen jelenleg is, megfogalmazódnak olyan vélemények, hogy a vén Európa már elvesztette dinamizmusát, életerejét, s mai szereplésével illusztrálja a több mint nyolc évtizedes spengleri jóslatot a Nyugat alkonyáról. Elvitathatatlan, hogy a mai Európai Unió nélkülözi a második világháború utáni politikusok nagy generációját, az Adenauer, Schuman, De Gaulle, De Gasperi nevével fémjelzett európai nagy stratégiát. Ugyanakkor le-

tagadhatatlan tény, hogy a mai unió *intézményrendszerileg a világ leggyorsabb ütemben átalakuló térsége.*

A második világháború utáni időszakban újraéledő Nyugat-Európán belüli gazdasági együttműködés, a Montánunió, EPU létrehozatala után 1957 márciusában megszületett Rómában a hat alapító ország által aláírt egyezmény a Közös Piac létesítéséről. E folyamatot sajátosan gyorsították fel az 1956. október-novemberi események, amikor az angol-francia csapatok szuezi expedíciójának amerikai leállítására, illetve a magyarországi nemzeti forradalom elleni szovjet katonai intervenció jóváhagyása egyértelmű jelzést küldött az akkori nyugat-európai döntéshozóknak egy készülő szovjet-amerikai kondomíniumról. Ebben az értelemben közvetve Magyarország is fontos katalizátor szerepet játszott az európai integrációs folyamatokban. A lényegében szabadkereskedelmi övezetet jelentő Közös Piac 1968-ban már továbbfejlődött Vámunióvá, majd 1993-ban egységes belső piaccá, 1998-ban Gazdasági és Monetáris Unióvá. 2002. január elején megjelent az euro, az unió közös pénze, s megkezdődött a közös európai külpolitika, biztonságpolitika és közös hadsereg kialakítása.

A hat alapító ország 1971-ben befogadta Észak-nyugat-Európát (Angliát, Írországot, Dániát) a nyolcvanas években Dél-Európát (Görögországot, Spanyolországot, Portugáliát), 1995-ben pedig a semleges országokat (Svédországot, Finnországot, Ausztriát). Most érkezett el a *kibővítés* negyedik hulláma, a keleti kibővülés, amely pontot tesz az Európát felosztó, Európán kívüli hatalmak 1945. évi jaltai megállapodására. A keleti kibővülés történelmi tétje, jelentősége a Jaltában kialakított erőter felszámolása, a jaltai fejezet lezárása.

Az európai integrálódás nem mentes attól a történelmi traumától, amelyet az elmúlt évszázadban Európa átélt. Mintegy fél évezreden át Európa a nemzetközi kapcsolatrendszer központja, a világ gazdasági, kulturális, po-

litikai központja, civilizációs hatások hordozója volt. Két önpusztító európai polgárháború, az I. és a II. világháború során Európa saját nemzetközi szerepét, pozícióit pusztította el, illetve gyengítette meg. Biztonsági, gazdasági szempontból tartósan függőségi viszonyt vállalt az Amerikai Egyesült Államoktól, hogy el tudja háritani a szovjet veszélyt. Történelmi fejlődése során nem csekély költségekkel túljutott már a birodalomépítési szakaszon és illúziókon. Stratégiai érdekei a nemzetközi stabilitáshoz, társadalmi konszolidációhoz, első számú külkereskedelmi hatalomként a gazdasági fejlődéshez, a béke és biztonság struktúráihoz kötődnek.

Az európai fejlődéstörténeti örökség közös elemeivel rendelkező mai kívülálló országok számára az európai kapcsolat, a csatlakozás már e stratégiai érdekek alapján is a mai határok nélküli globális világhoz való alkalmazkodás költségeit, kockázatait csökkenti. Nem igényel ugyanis bővebb bizonyítást, hogy az európai örökséggel rendelkező országok közötti együttműködésben nem csupán a földrajzi távolság, hanem az intézményrendszeri, kulturális, mentalitási távolság is jóval kisebb, mint az ázsiai, illetve tengerentúli országok esetében. Más oldalról viszont az Európai Unió is az elkövetkező években érleli meg a felismerést arról, hogy a közös európai fejlődéstörténelmi örökség megléte vagy hiánya korántsem történési, hanem gyakorlati integrációs probléma. Az egyes országok integrálásának, unión belüli felzárkóztatásának, fejlesztésének költségei illetve eredményei e közös fejlődéstörténeti örökség mértéke szerint alakulnak. Nagyobb kockázatok nélkül megjósolható, hogy a későbbi kibővülés menetrendjében, megvalósulásában e szempont jelentékeny figyelmet kap majd.

Uniós érdekeltség a keleti kibővülésben

Az Európai Unió kibővülésének közel évtizedes tagországi halogatása, a befogadási feltételek folyamatos romlása s túlméretezett lelkesedésnek korántsem minősíthető nyugat-európai lakossági fogadtatása indokoltá teszi a keleti kibővüléshez fűződő tagországi érdekeltség szemlélését. Az ellenérdekeltség szaporodó megnyilvánulásai a mindig is kedvező diplomáciai nyilatkozatok ellenére erősödő nyugat-európai aggályokat tükröznek.

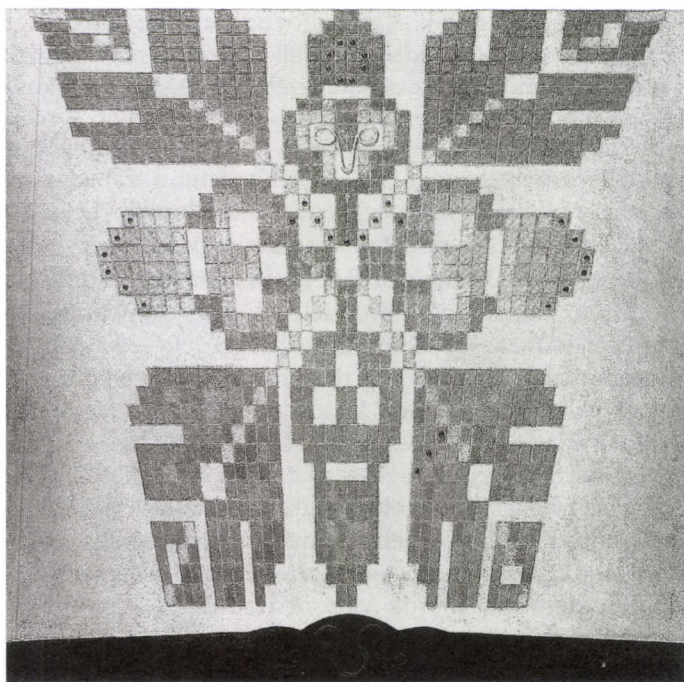
A hagyományos „nagypolitika” szintjén a jelenlegi tagországok, illetve befolyásos érdekcsoportjai egy része régóta ellenzi a keleti kibővülést, olyan feltételezés alapján, hogy a keleti kibővülés eredménye „Német-Európa” lesz, hiszen a kelet-közép-európai országok vezető gazdasági partnere, földrajzilag legközelebbi nagy partnere Németország. Latin-Európa szempontjából, az erőforrás-elosztás szempontjából is aggályosnak látszik a szűkös európai erőforrások keleti irányú felhasználása részben a saját igénybevétel, részben a számukra kulcsfontosságú dél-mediterrán térség fejlesztésének, stabilizálásának rovására. Korábbi fejlesztési koncepciók Európa *növekedési tengelyét* a Hamburg–Sevilla vonal mentén kívánták felrajzolni. Az unió és a NATO súlypontjának bizonyos keleti eltolódása, Párizs–Berlin–Varsó, vagy éppenséggel München–Budapest, Milánó–Riga típusú mozgások jelentős üzleti érdekeket érintenek kedvezőtlenül. Az unió keleti határainak eltolódása kiváltott aggályokat az eddigi végvidéki, határmenti pozíciókból közvetítői hasznot merítő országokban is.

Földrajzi és országvetületeken túlmenően jól kitapintható bizonyos célcsoportok, szektorok ellenállása. Az iparban foglalkoztatott nyugat-európai munkaerő szervezetei a keleti kibővülés hátrányait munkahelyek és tőkeerősorások keletre vándorlásában és ebből fakadó növekvő mun-

kanélkülségben látták. A nyugat-európai mezőgazdasági termelők a számukra eddig rendelkezésre bocsátott mezőgazdasági támogatások csökkenésében s a keleti agrárkonkurencia növekedésében érzékelték érdeksérelmet. A nyugat-európai kis- és középvállalatok, kézművesek az egyedi speciális termékek megnövekedett kínálatát, a szabad munkaerő-áramlás nyomán megjelenő, a hibás termékeket nem csak lecserélni, hanem netán kijavítani is tudó közép-európai versenytársakat nem tartják kívánatosnak. Dekonjunkturális időszakban különösen felerősödik a vágy adócsökkentésre. Bár a keleti kibővülés költségei 2004–2006 között az unió évi GDP-jének alig több mint 1,5 ezrelékére rúgnak, a választók kegyeiért küzdő politikusok szívesen hivatkoznak az adófizetők pénzének megvédésére.

Nem túl egyszerűek a *pártpolitikai* vetületek sem. A szakszervezeteknek jobban elkötelezett szociáldemokrata-szocialista pártok nem mentesek a munkahely-elvándorlási, azaz gazdasági aggodalmaktól. Konzervatív-kereszténydemokrata erők viszont politikai szempontból nem túl derűlátóak. Tartanak attól, hogy baloldali többségű közép-európai országok csatlakozása kedvezőtlenül befolyásolja számukra az erőviszonyokat a jelenleg jobboldali többségű Európa Parlamentben.

A fenti aggályokat ugyan nem nehéz *cáfolni* a való világ folyamataival, hiszen Európa az elmúlt években sem lett német Európa, és gazdasági kapcsolataink jóval gyorsabb ütemben bővültek Franciaországgal, Spanyolországgal, Portugáliával, Belgiummal, mint Ausztriával és Németországgal. A munkahely- és tőkeelvándorlás az uniós tagországokban egyszersmind járulékos exportlehetőségeket és munkahelyeket teremtett, az unió Magyarország kivételével a többi kelet-közép-európai országgal szemben nettó agrárexportőr lett, a kibővülés-finanszírozás terhei semmilyen mércével sem tekinthetők túlméretezettnek. A nyugat-európai döntéshozók, közvélemény-formálók s a köz-

GÉNIUSZ, 1968

vélemény ugyanakkor nem győzhető meg egykönnyen a csatlakozás kölcsönös előnyeiről. Ilyen körülmények között szinte csoda, hogy a nyugat-európai térfélen végül is megszületett a döntés a keleti kibővülésről. Az sem lehet meglepő, hogy a csatlakozás nyugat-európai s nemzetközi ellenérdekeltjei a meghívott kelet-közép-európai országok esetleges népszavazási kudarcaihoz fűznek csatlakozást szűkítő illetve megghiúsító reményeket.

A nemzetközi léptékben tevékenykedő, gondolkodó nyugat-európai üzleti, politikusi, értelmiségi körök természetesen tisztában vannak azzal, hogy a keleti kibővü-

lés viszonylag magas képzettségű és motiváltságú emberi erőforrásokkal gyarapítja az uniós térség potenciálját, versenyképességét. Társadalmilag, gazdaságilag gyorsabb ütemben fejlődő országok csatlakozása „vérfrissítéssel” dinamizálhatja a vénnek mondott Európát.

Az unió keleti határainak kitolása Európa-stratégiai hozzáadékkal jár, kibővíti az európai stabilitási-biztonsági övezetet. A kultúra oldaláról az európai történelem, szellemi állapot gazdagodik az új tagországok sokszínű hozományával. A nemzetközi kapcsolatrendszerben a kibővülés erősíti az európai identitást az USA-központú globalizáció viszonyai között, elősegíti a szembenézést a fejlődő világ megoldásra váró problémáival, az ázsiai térség folyamatos előretörésének következményeivel. Az *Európa-stratégiákban* gondolkodók számát azonban illúzió volna eltúlozni. Így a májusban esedékes csatlakozási megállapodás tagországi ratifikációja, illetve a nyugat-európai többségi politikai támogatás megszerzése még jelentékeny meggyőzést igényel.

Magyar érdekelttség a kibővülésben

Európai csatlakozásunk szinte az élet minden területén új környezeti, társadalomműködési feltételeket jelent. Minden nehézség nélkül találkozhatunk az élet olyan részterületeivel, ahol a csatlakozás egyértelmű előnyökkel vagy éppenséggel egyértelmű hátrányokkal, illetve az előnyök és hátrányok erőteljesen eltérő elegyével jár. *Országosors-ana-lízisben* a részletek szépségeivel szemben a folyamatok egésze, az érdekek és ellenérdekek tömegszerűsége jelenthet megfelelő megítélési alapot.

Az elemzési-mérlegelési szempontok sokszínűsége mellett sem feledkezhetünk meg arról, hogy olyan világban élünk, ahol a második világháború utáni időszakban *a fogyasztás, az anyagi jólét társadalmi érték lett*. Az emberek

túlnyomó többsége egyéni jóléte alapján ítél meg rendszereket, kormányokat, folyamatokat, politikákat. Magyarország kis ország, kis gazdaság. Nem tudja versenyképesen előállítani egész skáláját azoknak a termékeknek és szolgáltatásoknak, amelyekre szüksége van. Szükségleteinek nemzetközi összehasonlításban is kimagasló hányadát, több mint felét importból elégíti ki. Ennek ellentétéül exportálnia kell, ráadásul versenyképesen, ezért a gazdasági fejlődés szükségszerűen *exportvezérelt* jellegű. Jelenleg a magyar kivitel háromnegyede irányul az Európai Unió tagországaiba, további 8-9%-a olyan országokba, amelyek velünk együtt vagy néhány évvel később lesznek az unió tagjai. Megkerülhetetlen realitás, hogy kivitelünk kereken öthatodát veszik fel az unió tagországai vagy szerződéses kapcsolatrendszerébe tartozó országok. Magyarország stratégiai helyzetét, partneri értékét kedvezően befolyásolja, hogy a világ legnagyobb külkereskedelmi felvevőpiacú országcsoportjának tagja. Ósi kereskedői bölcsesség, hogy a fő partnerrel a lehető legszorosabb, esetenkénti családi összefonódást célszerű kialakítani. A csatlakozás ilyen szempontból házassági szerződés.

E szerződésben az unió házassági hozománya nem lebecsülhető. Igaz, hogy a 2004-2006 időszakra a Magyarország számára előírányzott *csatlakozási támogatás* a vártnál jóval szerényebb, az időszak átlagában a magyar GDP 0,7%-ára rúg majd. A 2006 utáni költségvetési időszakban viszont már Magyarország képviselői is részt vesznek majd az uniós erőforrások elosztásában. Bár évezredünk elején az uniós tagországek gazdasági helyzete és érdekeltégi viszonyai erősen eltérnek a korábbi kibővülési időszakoktól, mégsem felejtendő el, hogy a csatlakozásuk óta eltelt időszak átlagában a dél-európai országok és Írország GDP-jük 3-5%-ára rúgó erőforrásokhoz jutottak az unió különféle alapjaiból. Ma természetesen nem jósolható meg, hogy mekkora lesz a megszerezhető uniós pénzügyi erő-

források nagyságrendje a 2007–2013 közötti uniós költségvetési időszakban, hiszen ez a későbbi uniós gazdasági és költségvetési helyzetektől, valamint magyar erőforrás-fogadási felkészültségtől és gazdaságdiplomáciai teljesítményektől függ. A megszerezhető erőforrások nagyságrendje nagy valószínűséggel a magyar GDP 2–4%-a közötti sávban alakul.

Ma az országok, régiók, városok és térségek között mind élesebb verseny folyik a fejlődéshez szükséges pénzügyi erőforrások megszerzéséért. Az elmúlt fél évszázad nemzetközi tapasztalatai szerint nagyon szoros összefüggés alakult ki az egyes országok fejlődési teljesítményei és a megszerzett külföldi működő tőke erőforrások viszonylagos nagyságrendje között. Magyarország 1996 után felgyorsuló gazdasági növekedése sem független attól, hogy 1990–94 átlagában a volt szocialista országok közül legnagyobb mértékben és arányban tudott *külföldi tőkebefektetéseket* vonzani. Ebben az időszakban az évi működőtőkebefektetések átlagosan a GDP 4%-ára rúgtak, s túlnyomórészt nem privatizációhoz kötött, hanem új, zöldmezős beruházásokat jelentettek. Ez az arányszám az elmúlt három évben felére csökkent. A tartós lassulás fejlődési korlátot jelenthet. A csatlakozás révén szerezhető támogatások új fejlesztési erőforrások bekapcsolását eredményezik. Ráadásul a tagországok vonzerejét a tagság ténye növeli a külföldi tőkebefektetők számára, ha egyéb feltételek nem változnak.

Közgazdasági számítások szerint az uniós tagság kerekén évi 1%-kal növeli a magyar *gazdaság növekedési ütemét*, s segíti az ország szempontjából kulcsfontosságú gyorsított felzárkózást, a történelmileg örökölt viszonylagos elmaradottság felszámolását. Kétkedőket érdemes emlékeztetni arra, hogy a második világháború előtt még Spanyolország, Portugália, Görögország, Írország egy főre jutó jövedelmi színvonala jelentősen elmaradt Magyarországtól.

A hajdanában Anglia félgymarmati területének számító Írország három évtizedes európai integrálódás eredményeként 2000-ben megelőzte Angliát az egy főre jutó GDP nagyságrendjében. A három dél-európai ország esetében pedig nagymértékben a gazdag északnyugati országokhoz viszonyított fejlettségi szintkülönbség.

Az uniós tagság az európai nagystratégia függvényében a *geopolitikai helyzetből* fakadó komparatív előnyök kiaknázásának lehetőségét kínálja Magyarország számára. A középkori magyar állam meggyengülése, majd eltűnése nyomán Magyarország geopolitikai helyzete kedvezőtlenre fordult, az ország területe a „hadak útjává” vált, a Kelet és Nyugat, a Habsburg–Török–Orosz Birodalom ütközőzónája lett. Az unió délkelet-európai irányú kibővülési tervei, mozgási irányai következtében a tagsággal Magyarország nem a végvidék légiója vagy Európa előretolt helyőrsége lesz, hanem földrajzi helyzete, történelmileg kialakult helyismerete, kapcsolatai s készségei, illetve a térségben élő magyarság hídverő szerepének kiaknázása révén az európai folyamatokban tartósan fontos közvetítői, szervezői szerepet tölthet be. Az Anjouk kora óta nem tapasztalt intenzitású délkelet-európai jelenlét s *kibocsátó pozíció* szerencsésen egészítheti ki nyugati irányban kialakuló befogadói szerepet.

Nehezebben számszerűsíthetők a tagsággal együtt járó *nemzetbiztonsági* és társadalombiztonsági hozományelemek. A betagozódás az európai térségbe eleve megnöveli az ország partneri értékét, a különféle folyamatok kiszámíthatóságát, áttekinthetőségét, korlátozza az esetleges pártpolitikai–kormányzati mozgások irracionálisainak mértékét, csökkenti az úgynevezett országekockázati felárat. A nemzetközi bizalom alakulását például jól jelezte, hogy a 2004. évi csatlakozás valószínűségét megnövelő 2002. októberi ír népszavazás következményeként a tagjelölt országok valutái felértékelődtek. A csatlakozási

megállapodásban a tagországok vállalják a gazdasági és monetáris unió célkitűzéseit, s azok középtávú megvalósítását, az euró bevezetését. Az államháztartási deficit, infláció, kamatszínvonal leszorítása kétségkívül jár növekedési áldozatokkal is. Ugyanakkor az önálló valuta fenntartási költségeinek, az átváltási költségeknek megszűnése az euró bevezetésétől fogva, a külkereskedelem bővülése, az alacsonyabb reálkamatok eredményeként az euroövezeti tagság a magyar GDP növekedési ütemét hosszabb távon további 0,6–0,9%-kal emelheti. Az elmaradt haszon vagy veszteség számszerűsítése mindig is kockázatos. Ma minden önálló valutával rendelkező kisebb ország sebezhető a hozamszerzésre vagy befolyásolásra törekvő külső spekulációs hullámokkal szemben. A globális világ pénzügyi viszonyai között játszani könnyedséggel összehozható 5–15 milliárd dolláros spekulációs tőke, amely kisebb országokat térdre kényszeríthet, vagy jelentős pénzügyi veszteségeket okoz nekik. A Magyarország ellen 2003. január közepén 5 milliárd dollárral s téves tanácsok, feltételezések alapján indított kétnapos spekulációs támadás sikeres visszaverése még nem biztosíték hasonló törekvések megismétlődése ellen. Efféle próbálkozások ellen megnyugtató védelmet csupán az *euroövezeti tagság* jelent, hiszen az unió gazdasági potenciáljával, valutatartalékaival szembeni fellépés sikeresélyei meglehetősen kilátástalanok. Ma a kisebb országok érdekeit nem ágyúnaszád- vagy atomdiplomácia fenyegeti. A nemzetbiztonság követelményrendszerében a gazdasági-pénzügyi-piaci biztonság, a terrorizmussal, bűnözéssel szembeni fellépés értékelődik fel. A tagság keretében nyíló elhárítási lehetőségek így nemzetbiztonsági és közvetett gazdasági hozamot jelentenek.

A nemzetközileg is kimagasló külkereskedelmi érzékenységű Magyarország gazdasága az ezredfordulóra már lényegében integrálódott a nemzetközi és európai gazdasági együttműködési rendszerbe. A részvétel a nem túl nagy

hatásfokkal működő nemzetközi szervezetekben felfogható *szervezeti integrálódás*nak. Az elmúlt évszázad magyar történelmének egyik sajátosságaként az országsors-alakító nemzetközi döntéseknél Trianonban, Jaltában, Máltában külföldi hatalmak döntöttek Magyarországról, Magyarország részvétele nélkül. Az uniós tagság integrálódást jelent a *döntési struktúrák*ba. Magyar képviselők ülnek majd az Európai Parlamentben s a különféle bizottságokban, koalíciókat, alkalmi szövetségeket köthetnek az egyes partnerországokkal, diplomáciai manőverezési teret kapnak.

Az integrálódás kedvezőbb *nemzeti érdek-képviseleti és érvényesítési* jelentőségeket kínál. A magyar társadalom és felelős magyar vezetés sohasem feledheti a nemzet trianoni felszabdolásából, ha úgy tetszik a történelmi trauma-kezelésből fakadó követelményeket. A második világháború utáni folyamatok jól érzékeltetik, hogy meggyengült alkuerejű vagy kis országok nemzetközi vagy regionális szervezetekben jóval hatékonyabban tudták érvényesíteni sajátos nemzeti érdekeiket, mint bilaterális államközi kapcsolatok keretében, egyedülállóként. Világhatalmi tényezőnek számító országcsoportosulás tagjaként a kis Magyarország lehetőségei is nagyobbak az unióhoz nem tartozó szomszédos országokban élő magyarság érdekeinek képviseletére, védelmére, felzárkóztatására.

Az uniós tagság természetesen nem bőségszaru, nemcsak előnyökkel jár. A tagság ára a *lemondás a szuverenitás bizonyos elemeiről* együtt jár a fejlettebb országcsoport jogi, gazdasági, szabályozási környezetéhez való szigorúbb és gyorsított alkalmazkodással, a teljesítményi-versenyképességi követelmények növekedésével. Tagsági követelmény például a *közös külgazdaságpolitika*, így az unió alacsonyabb külső vámjainak, szerződéses kapcsolatainak, segély- és nemzetközi együttműködési politikájának átvétele, egyes szabadkereskedelmi megállapodásaink megszüntetése, átalakítása. Így nem csupán a nagy gazdasági térségekben

erőteljesebb belső verseny, hanem az unió által különféle keresedelempolitikai kedvezményekben részesített fejlődő országokból érkező verseny következményeivel is az eddiginél nagyobb mértékben kell számolnunk. Nem lesz lehetőség magyar teljesítményi deficiteket kiváltó különféle támogatások, kedvezmények nyújtására, a fejlett országokban szerkezetileg elavult, alacsony szakképzettségű és bérszínvonalú ipari-mezőgazdasági tevékenységek fenntartására, gazdaságpolitikai patópáلكodásra.

Aligha kétséges, hogy a gyorsított *alkalmazkodási és teljesítményi követelményeket nem mindenki tudja teljesíteni*. Ezért különösen sajnálatos, hogy ebben a sorsdöntő időszakban az országos média egy része a folyamatos önképzési segítség, képességfejlesztés helyett valóságshow-kat nyújt a polgároknak. A szellemi és testi kábítószer, élvhajászat örömeibe menekülők esélyeihez nem lehet nagy reményeket fűzni az integrációban.

Melyek a különösen érzékeny területek a szellemi, szakmai felkészülésben? Nem lesz könnyű a korlátozott fejlesztési erőforrásokkal, piacismeretekkel rendelkező kis- és középvállalatok, mezőgazdasági kistermelők szakképzetlen, betanított munkaerőcsoportok helyzete. A lakosság kerekén 30%-át kitevő nyugdíjasok önmagukban keveset változtathatnak sorsukon, helyzetük az ország általános teljesítményi-jövedelmi színvonalának függvényében alakul majd. A változásokat nehezen felismerő, gyengébb színvonalú önkormányzatok által igazgatott vagy különféle más okok miatt hátrányos helyzetű települések, városok és városrészek növekvő gondokba ütközhetnek. *A tagság előnyei nem azonnal, s korántsem minden társadalmi-gazdasági csoport számára egyforma mértékben jelentkeznek*, ez szintén potenciális feszültségi forrás lehet majd.

Az uniós csatlakozás esélyét – nagyobb mértékű támogatás hiányában – becslések szerint a népességnek mintegy 20–35%-a csak korlátozottan képes kiaknázni. A jelenlegi

vagy jövőbeni leszakadás tényét azonban méltánytalan az uniós csatlakozáshoz kötni, hiszen a leszakadási folyamat régebben fennálló hazai sajátosságokat, illetve a *hazai fejlődési feltételek hiányát*, kedvezőtlenességét tükrözi. Gazdasági, politikai és etikai kérdés az, hogy a lakosság többségének esélyjavítási lehetőségei elszalaszthatók-e a kisebbség önsorsjavító képességének hiánya vagy korlátozottsága miatt?

Nem szabad szem elől tévesztenünk azt sem, hogy a globalizálódó világban uniós tagság nélkül, nemzetállami keretek között is jelentkeznek az említett feszültségek, kihívások, legfeljebb néhány évi csúszással. Kívülálló ország viszont nem kap külső erőforrásokat az alkalmazkodáshoz. Dinamikusabb gazdasági térben a leszakadás enyhítésének szociálpolitikai eszköztára is gazdagabb. A globális világban kialakult együttműködés a nemzetközi szervezetekben szintén a nemzeti szuverenitás csorbulásával jár. E szuverenitáskorlátozást a kis országok eddig is tudomásul vették, hiszen az elmúlt évtizedek gyakorlati tapasztalatai alapján nemzetközi, regionális szervezetekben nagyobb érdekérvényesítési lehetőségekkel rendelkeznek, mint kívülállóként.

Összefoglalva, *európai csatlakozásunk történelmi sorsfordulat*. Történelmi léptékben korántsem hosszú, a legutóbbi lakossági hangulat alapján sajnálatos módon nem is forró búcsú, ráadásul a *többszörös búcsú korántsem könnyű múltunktól*, amelyet himnuszunk is balsorsként említ. A tagság ugyanis búcsú a történelmi, s különösen a 20. században súlyosbodó elmaradottságtól, s a felzárkózás, korszerűsödés hordozója. Búcsú a megváltoztathatatlanak, kilátástalannak látszó jövőtől. A tagság a határok nélküli Európában búcsúztatja – ha nem is teszi meg nem törtéنتé – a trianoni traumát. A tagság búcsú Jaltától és örökségétől, elbúcsúztatható a keleti és nyugati világ közötti ingadozás, a kompországi státusz. Nyugati partra érünk.

Végül, de korántsem utoljára a tagság *búcsú a kisországi státustól*, a szűk nemzetállami, nemzetgazdasági kere-

tek közé szorított kisnemzeti léttől, fejlődési korlátoktól, úgynevezett méretgazdasági hátrányoktól. A cselekvési tér az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása óta először most ismét kitágul, mégpedig összehasonlíthatatlanul nagyobb mértékben. A kitágult téren belül viszont már Magyarország nem lesz oly kicsi, mint egyedülállóként. Népeség-száma alapján az unió 27 tagországa közül a kilencedik helyen áll, és más kis tagországokkal együtt alkalmanként sikeres belső koalíciókat alkothat. Az ebből adódó szavazati súly, s a felzárkózásból fakadó gazdasági potenciálnövekedés a magyar érdekérvényesítési lehetőségeket hosszú idő után ismét kedvezőbben alakíthatja. Az uniós tagság így nemcsak búcsú a múlt terhes örökségének egy részétől, hanem egyszersmind szövetség a jövővel.

KÁDÁR BÉLA

Cm

ANTALL ÉS KOHL

Antall Józsefet, a magyar rendszerváltozás miniszterelnökét és Helmuth Kohl német szövetségi kancellárt kölcsönös szimpátia, politikai és emberi barátság fűzte egymáshoz. A két államférfi kapcsolatairól szóló ismereteit, emlékeit, kutatásait összegzi Antall József 71. születésnapján egykori kabinetfőnöke.*

* * *

Majdnem egykorúak (1932., Budapest és 1930., Ludwigs-hafen), mindketten történészek, szenvedélyesen érdeklődnek a politika iránt, és a klasszikus konzervativizmus képviselői. eltérő életpályájukat viszont az határozta meg, hogy a több mint negyven évig kettészakított Európa melyik felében éltek.

Kohl már 24 éves korában a CDU Ifjúsági Szövetségének alelnöke, és ez egyértelműen a politikusi pálya kezdete, Antall ugyanakkor még tanári pályáját sem kezdte el, alkalmi megbízásokat teljesít az Országos Levéltárban és az Országos Pedagógiai Intézetben. Kohl tizenhat éves kancellári időszaka 1982-ben kezdődik, Antall ekkor még mindig csak megbízott főigazgatója a Semmelweis Orvostörténeti Múzeumnak. A Kelet-Közép-Európát meg- és felrázó fordulat után 1990-től már partneri viszonyban van-

* A XX. Század Intézet támogatásával készült nagyobb anyag részlete.

nak, mint a magyar rendszerváltozás miniszterelnöke és a német újraegyesítés kancellárja.

Antall József a hazai ellenzék vezető politikusaként még az 1990. évi választások első fordulója előtt, március első napjaiban járt Bonnban, ahol potenciális kormányfőként tárgyaltak vele. Az Antall és Kohl közötti közvetlen kapcsolat kialakításában jelentős szerepe volt O'sváth Györgynek, Antall gyermek- és ifjúkori barátjának, aki az országot 1956 után kényszerűen elhagyva fiatal kereszténydemokrataként ismerkedett meg a CDU Ifjúsági Szövetségének vezető személyiségeivel.

A magyar és a német kormányfő közötti első, hivatalosnak tekinthető telefonbeszélgetés furcsán alakult. Antall József 1990 májusának első napjaiban kormányalakítási tárgyalásait folytatta az MDF Bem téri székházában, amikor külföldi telefonhívást jeleztek számára. Frau Weber, a Német Kancellári Hivatal titkárságáról, először O'sváth Györggyel váltott néhány szót, majd Antallal beszélve Kohlt kapcsolta, aki azonnal a tárgyra tért. Horn Gyula érdekében emelt szót, és javasolta, hogy legyen ő az új kormány külügyminisztere. Antall nem értett ezzel egyet és azzal érvelt, hogy a kancellárnak is meg kell értenie, itt gyökeres változások lesznek, más világ kezdődik, és elképzelései szerint nemhogy az állampárt apparátusának fizetett alkalmazottja, az egykori Központi Bizottság osztályvezetője nem lehet kormánytag, hanem az sem, aki csupán egy volt a nyolcszázezer párttag közül. A kancellár azonban tovább győzködte Antallt, s a beszélgetés kezdett barátságatalanná válni.

Antall a végén Kohlhoz mint történészhez szólt: meg kell értenie, ha ő ilyen tenne, az olyan volna, mintha a francia forradalom idején Mirabeau-t akarták volna miniszterré emelni (Mirabeau-t nemesi származása ellenére 1789-ben megválasztották a harmadik rend képviselőjének, de liberalizmusának leple alatt mindvégig a monarchia híve

maradt, és előkészítette a restaurációt). Antall nem engedte, a beszélgetés félbeszakadt, a pályája csúcán lévő kancellárnak meg kellett ismerkednie a kis Magyarország még hivatalba sem lépett miniszterelnökének elszántságával és következetességével.

A telefont végighallgató O' sváth maliciózus megjegyzéssel zárta a történeteket.

– Szerintem te túlbecsülöd Kohl történelemtudását, lehet, hogy a Kancellári Hivatal munkatársai most éppen a Larousse M betűs kötetét lapozzák.

Ez a kellemetlen közbizalmi játék természetesen nem változtathatta meg Antall diplomáciai terveit, első hivatalos kormányfői útja Németországba és Franciaországba vezetett. A tárgyalások sikeresek voltak, a kancellár kezdeti bizalmatlansága feloszlott.

– Jó barátok vagyunk – nyilatkozta június 22-én Helmut Kohl a magyar–német kormányfői találkozót lezáró sajtótájékoztatón Bonnban.

A keletnémetek ezekben a napokban az újraegyesítés legkellemesebb ízeit kóstolgatták, a valutaunió küszöbén álltak, a szövetségi állam rendkívül gálánsan váltotta át a megszűnő keleti márkát. Antall szemtanúja volt annak, Kohl alig tudta elkerülni, hogy a hálálkodók a kezét megsókolják.

– Lehet, hogy másfél évvel később ugyanezek dobálták meg tojással – mondta későbbi beszédeiben több alkalommal Antall.

Antall és Kohl barátsága azonban az 1990 novemberében Párizsban rendezett Európa-csúcson teljesedett ki és vált tartóssá. A helsinki folyamatban részt vevő országok állam- és kormányfői azért jöttek össze, hogy aláírják a Párizsi Chartát. George Bush amerikai, Mihail Gorbacsov szovjet elnök, valamint Margaret Thatcher brit és Helmut Kohl német kormányfőn kívül ott voltak a kelet-közép-európai rendszerváltoztató országok vezetői is.

Sokan ekkor látták először Antallt szerepelni, aki nagy hatású beszédet mondott. Az első sorokban ülő vezetők láthatóan meglepődtek, a hátrább elhelyezkedő szakértők pedig olyanokat mondogattak, hogy úgy látszik, Walesa és Havel után a magyaroknak is lett figyelemreméltó politikuskuk.

A párizsi konferencia alkalmából fogadást tartottak a versailles-i kastély híres, 73 méter hosszú tükörtermében, ott, ahol 1871-ben a német győzelemmel végződő porosz–francia háború lezárásaként a német császárság megalapítását kihirdették.

Antall és Kohl egymás mellett léptek a csillogó terembe, és ekkor a miniszterelnök megszólalt:

– El tudom képzelni, mit érezhet az országegyesítő német kancellár ezek között a falak között, ahol több mint száz évvel ezelőtt az egységes Németország megszületett.

Kohl visszament a hátrább lépkedő feleségéhez, és magukhoz hívta:

– Látod Hannelore, ezért szeretem Josephet. Mert tudja, hogy mi mit jelent. Szerintem még a mieink közül is keveseknek jutna eszébe ez a gondolat.

Attól kezdődően rendszeresek voltak a kölcsönös bizalomra épülő konzultációk elsősorban telefonon, ha mód nyílt rá, személyesen, de Antall élt azzal a módszerrel is, hogy csokorba gyűjtött gondolatait levélbe foglalja.

1991 júniusában is ezt történt. Antall a következő hazai helyzetelemzéssel indított:

„Közel 1 éve vettem át a kormány vezetését és azóta a magyar gazdaságot rendkívül hátrányos fejlemények érintették. A KGST összeomlása következtében Magyarország 2 év alatt elveszítette export piacainak 35–40%-át. Ez a GDP-t mintegy 15–17%-kal csökkentette. Ezt csak az enyhítette, hogy sikerült a magyar export jelentős részét a meginduló gazdasági átszervezés keretében a keleti piacokról a nyugati piacokra áttéríteni, és ennek következtében

a vártnál jobb eredményeket elérni az elmúlt évben, főként a külkereskedelem terén, és az eddigi deficités fizetési mérleget egyensúlyba hozni.

A kormány intézkedéseinek eredményeként ugyanakkor megerősödött az egyéni kezdeményezés, kis- és középvállalatok ezrei alakultak, erőteljesen megindult a nagyvállalatok privatizálása, főleg nyugati tőke bevonásával.

Ezen pozitív jelenségek mellett a múlt rendszer örökségként főleg két jelentős nehézséget kell leküzdenünk.

A munkanélküliség gyors ütemben – 1991-ben mintegy négyszerezésre – emelkedik, és egyes térségekben a 20%-ot is meghaladja. E munkanélküliség fedezéséhez az ország nem rendelkezik szociális hálóval, nyitott kérdés, hogy hogyan tudjuk ezt a problémát a költségvetés keretében megoldani.

A szigorú monetáris és költségvetési politika ellenére, az infláció – noha nem gyorsult –, de még mindig rendkívül magas (35% körüli).

Külön szeretnék utalni arra, hogy az ország – a meghirdetett kormánypolitikához híven – meg tudta tartani fizetőképességét, melyhez a nemzetközi pénzügyi szervezetek, az Európai Közösség és nem utolsósorban a baráti nyugati kormányok is hozzájárultak új hitelekkel.

Nehézségeink további forrása – a múlt rendszer örökségként – az ország eladósodottsága. Adósságállományunk 21 milliárd dollár, ami nemzetközi összehasonlításban magas. Az adósságszolgálat rátája ugyan csökken, de kamatfizetési kötelezettségünk évi 1,5 milliárd dollár. Mivel a folyó fizetési mérleg egyensúlyban van, ezért évente 1,5 milliárd dollár tőke kivonás történik. Ezen összeget kell gazdaságunk fellendítésétől az elengedhetetlenül szükséges modernizációtól megvonnunk.”

Mindezek előrebocsátásával Antall néhány anyagi-pénzügyi vonatkozású kérdés megtárgyalását kérte.

Kohl rá jellemzően gyorsan reagált, közölte, hogy minél előbb négy szemközti beszélgetésre várja Antallt Bonnban. Ha úgy könnyebb, repülőgépet küld érte.

A Luftwaffe tizenkét személyes gépe július 11-én 8 óra-kor indult Ferihegyről, bő másfél óra múlva landolt a Köln-Bonni repülőtér katonai részén. A magyar miniszterelnök tíz óra előtt néhány perccel lépett be a Kancellári Hivatal Bauhaus stílusú épületébe. Antall a munkalátogatásra a következő írásos anyagokkal érkezett:

Gorbacsov elnök részvétele a G7 londoni csúcstalálkozóján.

Középtávú segélyprogram a magyar gazdaság számára.

Az egykori NDK magyarországi adósságának elszámolása.

Az egykori NDK katonai felszerelésének átvétele a Magyar Honvédség számára.

Antall és Kohl négy szemközti beszélgetésre vonultak vissza, a miniszterelnök szűk körű kísérete a kancellária munkatársaival az üveg-beton palota emeleti halljában kávézott. Több mint másfél óra múlva nyílt az ajtó, megjelent mindkét kormányfő ingujjban, Kohl meglazított nyakkendővel.

– Az anyagokat Hartmann államtitkár úrnak adjátok át – mondta munkatársainak németül Antall, Kohl is szólt néhány mondatot kollégáinak, majd ismét bezárult mögöttük a kancellári dolgozószoba ajtaja.

A tárgyalást rövid, szűk körű ebéd követte egy exkluzív bonni étteremben, 14 45-kor a Luftwaffe gépe ismét felemelkedett a katonai repülőtér betonjáról. Antall a búcsúkézfogáskor jelezte, hogy várja a kancellár mielőbbi hivatalos budapesti látogatását.

Ennek időpontját 1992. február 6–7-re tűzték ki. A program leglényegesebb része a két ország közötti alapszerződés aláírása volt, természetesen ezen kívül szűk körű és plenáris tárgyalás, díszvacsora a Parlament Vadász termében, sajtótájékoztató, valamint Kohl kitüntetése.

A két kormányfő négyszemközti megbeszélése nyolcvanöt percig tartott a miniszterelnöki dolgozószobában. Az első negyven percben valóban csak ketten voltak, a tárgyalás második felére behívták a Kancellári Hivatal helyettes államtitkári rangú részlegvezetőjét és a miniszterelnök kabinetfőnökét.

A beszélgetésnek ebben a szakaszában Antall József elismerését fejezte ki a maastrichti tárgyalások eredményeiért, és azokért az erőfeszítésekért, amelyeket a német kancellár a magyar-EK társult viszonyt létrehozó szerződés érdekében tett.

Ezután a két kormányfő áttekintette a Jugoszláviában, illetőleg a Jugoszláviából kivált országokban kialakult helyzetet, a Balkán politikai erőtereit és a nyugati államok ezzel kapcsolatos állásfoglalásait.

Az előző év júliusában felvetett kérdések közül kető, azaz a G7-es csúcs és Magyarország középtávú gazdasági támogatása aktualitását veszítette. A nyitva lévők, mint a megszűnt NDK-val kapcsolatos elszámolás és a volt NDK-hadsereg egyes felszereléseinek, fegyverzetének átvétele a plenáris ülés napirendjére került. Ott elhangzott, hogy a szaldó helyzetrendezéséről folyó szakértői tárgyalások megnyugtató módon, a lezárást ígérő stádiumban vannak. A volt NDK hadseregének fegyverzetével kapcsolatban viszont Kohl úgy foglalt állást, hogy a jelenlegi időszakban, amikor Magyarország déli határain katonailag súlyos helyzet van, nem látja időszerűnek a fegyverek átadását. Ha a jugoszláv helyzet rendeződik, akkor lehet erre ismét visszatérni.

Antall József javaslatára a köztársaság elnöke Helmut Kohl kancellárt a Magyar Köztársasági Érdemrend Nagykeresztjével tüntette ki. Ezzel egyike lett azon külföldi politikusoknak, aki az elsők között részesült az új, a rendszerváltozást is kifejező kitüntetési rendszer keretében megalkotott érdemrendekből. A Magyar Köztársasági Érdemrend meg-

CSODAFIÚSZARVAS, 1969

újításának munkálatait Antall nagyon fontosnak tartotta, személyesen felügyelte. Az érdemrend külsejében is ötvözi az 1848-ban tervezett Magyar Katonai Érdemrendet, az 1922-ben alapított Magyar Érdemrendet, és az 1946-ban alapított Magyar Köztársasági Érdemrendet.

Antallt aggasztotta, hogy Kohl látogatásának második napjára a délutáni programban két és fél órás időtartamban az együttesen tartott sajtókonferencia és az elutazás között a következő megjelölés szerepelt: magánprogram (ráadásul ebédidőben). Arra gondolt, hogy a hazai német kisebbség, vagy az ellenzék tervezett valamit, és azt titokban akar-

ják tartani. A miniszterelnöki kabinetiroda munkatársai, a külügyesek, a magyar nagykövetség emberei összes kapcsolatot, formális és informális csatornákat felhasználva megpróbálták a kancellár szándékait kifürkészni, de reménytelenül, a válasz következetesen így szólt:

– A kancellár majd Budapesten közli, hogy mit is akar csinálni.

A magyar biztonságiak is háborogtak.

– Így nem lehet a helyszínt előzetesen biztosítani.

Végezetül a négyszemközti találkozó utolsó perceiben kiderült, hogy miről van szó.

– Laza programot szeretnék, valami városnézést, esetleg a Várban – mutatott a Duna felé a kancellár –, azután egy sétát a Belvárosban. A sétálóutca végén van egy K und K stílusú cukrászda, ott lehetne néhány szelet tortát is enni.

És valóban ez történt. Kohl a Várban megtekintette az Úri utcai követségi épületet, amelyet néhány nappal korábban kapott vissza a német állam, megnézte a város panorámáját a Halászbástyáról, majd visszahajtatott a pesti oldalra. Ezután kényelmes séta következett a Váci utcában, szóba elegyedett az ott mindig megtalálható német turistákkal, könyvet vásárolt az Akadémiai könyvesboltban, majd betért a Gerbeaud-ba, ahol megevett öt szelet tortát és megivott rá egy liter tejet.

– Remélem, addig nem lesz rosszul, amíg fel nem száll a repülőgépre – súgta közeli munkatársának Antall.

A következő találkozó helyszíne 1992 júliusában Helsinki volt, az EBEÉ, az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet, ahol 52 állam- és kormányfő volt jelen. A plenáris üléseken minden delegáció szót kapott, hosszan hömpölygött a nagyon kevés eredeti gondolatot tartalmazó szöveg. Az ülésterem néha teljesen üres volt, az éppen beszédet tartó politikus súlyát mutatta, hányan vannak jelen. Az érdeminek nevezhető tárgyalások az oldalszobákban szervezett kétoldalú megbeszéléseken folytak.

Antall saját felszólalására igyekezett a Bushsal folytatott megbeszélés után – amelynek fél órára tervezett időtartamát az amerikai elnök kétszer hosszabbította meg –, amikor az előcsarnokban összefutott a kongresszusi csarnokot elhagyni szándékozó Jelcinnel. Amikor az orosz elnök megtudta, hogy hamarosan Antall következik, megváltoztatta programját, és visszatért a plenáris ülésre. A terem lassan benépesült. Beszédében Antall az EBEÉ 1994-es ülésének színhelyül Budapestet javasolta, amit a résztvevők elfogadtak. Ennek két évvel későbbi fényében azonban már mások sütkéreztek.

Az Antall és Kohl közötti kétoldalú megbeszélés Helsinki-ben különlegesen alakult. A szakértők még egyeztették a másnapi legmegfelelőbb időpontot, amikor a kormány- és államfők vacsoraasztalhoz ültek a finn köztársasági elnök palotájában. Antall és Kohl egymás közelében foglaltak helyet.

A társalgás meglehetősen laposra sikeredett, az asztaltársaság egyik tagja éppen Major brit miniszterelnökre tett megjegyzést, aki késve, közvetlenül a repülőtérrel érkezett.

Major mentegetőzött, majd sietve vacsorázni kezdett.

– Talán az Egyesült Királyság miniszterelnökének nem adnak enni a repülőgépen? – hangzott a humorosnak szánt megjegyzés.

– Du Joseph, ez egy unalmas banda – fordult Antallhoz Kohl. – Gyere, sétáljunk egyet.

A rendezők és a biztonságiak legnagyobb meglepetésére a Magyar Köztársaság miniszterelnöke és a Német Szövetségi Köztársaság kancellárja kiléptek az elnöki palota kapuján, és átvágtak a kikötő előtti széles úton. Friss tengeri szél fújt az északi fehér éjszakában, a két államférfi másfél órát sétált a mólón, és megbeszélte az egész Európát érintő legfontosabb kérdéseket a hajnali halászatra készülő bárkák és a csendben pihenő luxusjachtok között.

– Nagyon tartalmas este volt, köszönöm az előkészítést – mondta telefonon munkatársának az éjfél után szalodájába visszatérő miniszterelnök.

A következő hónapokban Antall – romló egészségi állapota miatt – csak a legszükségesebb esetekben utazott külföldre, ezért a németországi viszontlátogatást is halasztgatta. A kapcsolatot levélben és telefonon ápolta.

1993. január 4-én a következőkről tájékoztatta Kohl kancellárt:

„A délszláv válság eddigi eseményei során is arra törekedtünk, hogy távol tartsuk hazánkat a konfliktustól, az igazság és a jog szellemében fellépünk a nemzetközi fórumokon, betartsuk az embargóval kapcsolatos ENSZ-határozatokat. Hozzájárultunk nemcsak az UNPROFOR erők Magyarországon történő áthaladásához, de az AWACS gépeknek a magyar légtérben való tevékenységéhez is, ami ismerve a szerb vezetés mentalitását, komoly kockázatvállalás a Magyar Köztársaság számára. Ugyanakkor az érvényben lévő egyezményeknek megfelelően a belgrádi kormány számára biztosítjuk – kizárólag az embargó alá nem eső – gazdasági szállításokat, humanitárius célú segélyeket, továbbá fenntartjuk azokat a kapcsolatokat, amelyek szükségesek a válság kezelése érdekében.

A délszláv válság eddigi menetét alaposan elemezve, kevés valószínűségét látjuk annak, hogy a választások után hatalmában megerősített szerb vezetés aláveti magát a már eddig meghozott, vagy a jövőben meghozandó ENSZ BT határozatoknak.

Úgy ítéljük meg, hogy érvényre akarják juttatni a sajátos szerb érdekeket, nem kizárva az etnikai tisztogatást netán azokon a területeken is, amelyeket ez eddig még nem érintett. Ebben a vonatkozásban különös aggodalommal tölt el bennünket a válság Koszovó és a Vajdaság területére történő kiterjedésének lehetősége. Ezt megelőzendő ismételten hasznosnak vélnénk ENSZ megfigyelők és békefenntartó erők telepítését e területekre is.”

Kohl február 10-én baráti hangvételű, tegező stílusban írott levélben reagált:

„Hangsúlyozottan szeretnék biztosítani arról, hogy Németország a magyar kormány magatartását, amelyet a korábbi Jugoszláviában kialakult konfliktussal kapcsolatban gyakorol, messzemenően támogatja. Magyarország a kockázat ellenére, amely Szerbiával szembeni exponált helyzetéből következik, szorosan együttműködik az Európai Közösséggel, az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlettel, valamint az ENSZ-szel.

Üdvözlém azt a módszert, ha az egykori Jugoszlávia területén zajló konfliktussal kapcsolatos súlyos kérdésekben továbbra is szoros kapcsolatban maradnánk.”

Antall németországi hivatalos látogatásának időpontját nem lehetett június végénél tovább halasztani. Ekkora időzítették az aacheni-dom mellett elhelyezett Szent István-szobor felszentelését is, amelynek avatóbeszédére a miniszterelnök már korábban ígéretet tett.

Az utazás előtti forró nap estéjén közvetlenül a TV Híradó megtekintése után vette kezébe Antall a németországi anyagot, és két kifogásolnivalót talált. A program szerint a repülőtérről azonnal a Kancellári Hivatalba kellett volna mennie, de úgy érezte, hogy ebben a forróságban a tárgyalások kezdete előtt legalább egy fél órára szüksége van, hogy felfrissüljön, inget váltson.

A másik bírálat a gazdasági fórumon elmondandó beszédet érte. A miniszterelnök szerint a szakminisztérium által készített szöveg tele van pártállami terminus technikus-szal, mindez pedig NDK-németre fordítva olyan, mint amit néhány évvel korábban egy lipcsei, vagy drezdai párttitkár mondhatott volna el a keletnémet állampárt kongresszusán.

Aznap éjjel a Miniszterelnöki Kabinetiroda munkatársai keveset aludtak. El kellett intézni, hogy a delegációt szállító repülőgép egy órával korábban induljon, és erről értesíteni kellett minden utazót, beleértve a népes sajtókíséretet is. A beszéden javítani nem lehetett, azt teljesen át kellett írni. Reggelre elkészült a szöveg, veretes antalli kör-

mondatokban, a miniszterelnök egyik kedvenc szerzőjét, Wilhelm Röpke-t is idézve. A német fordítást a bonni nagykövetség munkatársai készítették, „hochdeutsch”-ot beszélő anyanyelvi lektort bekapcsolva.

A kormányfői találkozóról kedvetlen fanyalgó beharangozó cikket közölt a *Spiegel* magazin. Az a lap, amely három évvel korábban szinte ünnepelte „a 45 év óta első demokratikusan megválasztott kormányfőt, aki meggyőző választási győzelemre vezette nemzeti konzervatív Demokrata Fórumát (MDF)”. Antallon kívül a *Spiegel* 1993. júniusi számában Kohl is megkapta a magáét.

Amikor a miniszterelnök ezt szóba hozta, a kancellár így reagált:

– Én már évek óta nem olvasom a *Spiegel*-t.

Antall számára azonban mindig is fontos volt a sajtó véleménye. Ezért is fogadta örömmel a *Frankfurter Allgemeine Zeitung* cikkét, amely megítélése szerint reálisan számolt be a két államférfi találkozójáról. A FAZ újságírója szerint Kohl úgy vélekedett, hogy az EK még az évtized második felében elkezd Magyarországgal a csatlakozási tárgyalásokat, a NATO-tagság ezzel szemben beláthatatlan távolságban van. Antall a következőképpen reagált: „A mi feladatunk, hogy biztonsági követelményeinket és veszélyeztetettségünket feltárjuk, és barátaink olyan mértékben teszik magukévá ezeket, amennyire lehetőségeik megengedik.”

Antall szerint egyébként: „intellektuálisan különösen bátor embernek kell lennie, aki ma kijelenti, hogy mi lesz az évtized végén. Van egy kedvező és egy rossz forgatókönyv. A jobbik esetben Magyarország a Visegrádi Csoport többi államával együtt az EK teljes jogú tagja lesz és addig a NATO is megtalálja új szerepét... Rosszabbik esetben a reformok Kelet-Közép-Európában és az egykori Szovjetunióban összeomlanak, a Baltikumtól a Fekete-tengerig. Ez Nyugat-Európa számára is veszélyes lenne, hiszen a vas-

függöny nélkül a Nyugat nehezebben védené magát, mint a lehetséges katonai konfrontáció időszakában. Megjelenne nemcsak a gazdasági és migrációs, hanem a katonai veszélyeztetettség is."

Ez a németországi látogatás volt Antall utolsó hivatalos útja. A többi utazás indoka külföldi gyógykezeltetése volt.

A miniszterelnök és a kancellár személyesen utoljára az EDU (Európai Demokratikus Pártok Uniója) budapesti konferenciáján találkozott szeptember első napjaiban. A Béla király úti kormányvendégház udvarán mondtak búcsút egymásnak.

Természetesen Kohl figyelemmel kísérte a kölni klinika betegeként kezelt Antall sorsát, többször is beszéltek telefonon, és megkapta a miniszterelnök betegágyából dik-tált, globális problémákkal foglalkozó október 19-i keltű le-velét:

„Tisztelt Szövetségi Kancellár Úr!

Engedje meg, hogy megosszam Önnel gondolataimat azok-ban a súlyos kérdésekben, amelyeket az utóbbi hetek történései ve-tettek fel, és amelyek hosszú távra meghatározhatják a világpoliti-kát. Kérem, ne értse félre, hogy ismét levélben fordulok Önhöz térségünk problémáival kapcsolatban. Tudom, hogy a világ szá-mos pontján vannak megoldásra váró, fontos feladatok. Tisztá-ban vagyok Magyarország nagyságrendjével is, amely természe-tesen behatárolja érdekeink és álláspontunk érvényesítését. De talán hasznos lehet egy sokat tapasztalt, a térség problémáit jól is-merő kormány elfogulatlan, elemző szándékkal kialakított állás-pontjának ismerete – ez saját magunkkal és népünkkel szemben is kötelességünk.”

Kohl kancellár előzetesen már rögzített kötelezettsé-gei miatt nem tudott részt venni Antall József december 18-i temetésén. Ezért előző nap késő délután néhány órára Budapestre utazott, hogy a Parlament kupolacsarnokában felravatalozott miniszterelnök előtt tisztelegjen. Ott, ahol

másfél évvel korábban együttesen írták alá a magyar–német alapszerződést. A kancellár percekig némán állt a koporsó mellett, majd főhajtással távozott. Innen a néhai miniszterelnök dolgozószobájába kísérték, ahol Boross Péter fogadta a részvétnyilvánítást.

Mielőtt a tárgyalóasztalhoz ültek, Antall József egyik közvetlen munkatára az ablakhoz vezette a kancellárt, és megmutatta az emberek százainak hosszan kigyózó sorát, akik azért várakoztak a téli éjszakában, hogy búcsút vehessenek Magyarországon első szabadon választott miniszterelnöktől.

MARINOVICH ENDRE

Jegyzet

A felhasznált dokumentumokat az Antall József archívumát kezelő család hozzájárulásával idézzük.

K: Gergely András

kid: Kossuth Lajos

eg. tanulmány

+352

Cs

A DEMOKRÁCIA ÉS AZ ÖNKORMÁNYZATISÁG KOSSUTHI ÖRÖKSÉGE

A kétszáz esztendeje született Kossuth politikai rendszerében az önkormányzatiság az egyik alapvető, ha nem a központi kategória. Értékrangsorában az első helyre a szabadságot teszi, legyen szó akár a *politikai szabadságjogokról*, akár a *társadalmi szabadságról*, vagyis a *jobbágyfelszabadításról*, akár az *egyéni szabadságjogokról*. Második központi elve a *demokrácia*, amelynek mintáit és formáit Kossuth a már megvalósított nyugat-európai és amerikai példákából próbálta átvenni, konkretizálni. A harmadik, kevésbé ismert alapelve pedig az *önkormányzat*. Kossuth nagyon sokszor úgy fogalmaz, hogy a demokrácia egyenlő az önkormányzatisággal – a demokrácia fundamentuma az önkormányzat. Ez a gondolat aztán egész életművén végighúzódik. Noha az önkormányzatiságról 1849 előtt kevesebb elméleti elgondolását fejtette ki, már a reformkori Kossuthnak is egyik központi gondolata és politikai célja a „szabad község” megteremtése, mint amelyen Magyarország jövődöbeli politikai rendszere fel fog épülni. Elgondolása szerint a községek küldötteiből alakul majd ki a modern, népképviseleti alapra helyezett megye, amelynek szerepe a népképviseleti parlamenti rendszerben alapvető marad: küldötteiből áll majd a népképviseleti országgyűlés. 1849 után, az emigrációban ezt elvi igényel is megfogalmazza: „A demokrácia nem

* A Magyar Polgári Együttműködés *Önkormányzat és jogállam* című konferenciáján, 2002. október 6-án elhangzott előadás szerkesztett változata.

más, mint a nemzet testében az egységre rátaláló nép önkormányzata” – írja. Vagyis a demokrácia az önkormányzat legmagasabb, *nemzeti szintje* – a parlamentarizmussal, a szabadságjogokkal egyfajta „önkormányzat”, amely az országos képviselőtestületben jelenik meg, és maga is a községi és megyei önkormányzatokra alapozódik. Kossuth szerint egy modern parlamenti rendszer minden elemének az önkormányzatiság elve alapján kell kiépülnie.

Mi az oka annak, hogy Kossuth politikai rendszerében az önkormányzat olyannyira középponti szerepet kap – mely nézetével egyébként szinte egyedül áll a 19. század demokratái között?

Az első ok, sejtethetően, a magyar hagyomány. Kossuth még abban a régi – a nemesi – megyei önkormányzati rendszerben nőtt fel, amelyet persze át akart alakítani népképviseleti rendszerűvé, de egyszersmind meg is akart őrizni. Ne feledjük: indulását, első politikai tapasztalatait, valamint azt, hogy 1837-es bebörtönzéséből 1840-ben kiszabadult, a megyének köszönhette. Kossuth tehát úgy ítélte meg, hogy a megyének olyan ereje, olyan politikai potenciálja van, amely az egész magyar államrendszerben fontos lehet. Mire gondolt? Arra, hogy a megyék nem csupán területi önkormányzati szervek, hanem részt vesznek az országos politikai életben: az országos politika kérdéseit vitatják meg, és országgyűlési követek ezzel a háttérrel és a megyében kapott utasításokkal vesznek részt a parlament munkájában. Ez a biztos háttér az országgyűlés működésének.

Fiatal korában tapasztalta azt is, hogy előfordulhat, hogy hosszú ideig nem tartanak országgyűlést – ahogy nem tarthattak 1812–1825 között –, a megyék akkor is működtek, és ezek a fórumok voltak azok, amelyeknek határozott fellépésére az udvar végül engedni volt kénytelen, és összehívta az országgyűlést. Ez a magyar hagyomány tehát Kossuth konkrét elképzeléseit is befolyásolta, amennyi-

ben az önkormányzatiság középpontjába a már létező, de átalakítandó megyét és – ahogy fogalmazott – a még megteremtendő szabad községet, vagyis a felszabadult jobbágyok önkormányzatát állította.

Kossuth politikai rendszerében az önkormányzatiság központi szerepének másik oka az, hogy ennek elméleti alapvetésében is nagy jelentőséget tulajdonított: a demokrácia képviseleti alapú rendszerében is alapvető szükségét látta annak, hogy az ember, a választópolgár működési teret találjon egy önkormányzatban. „Szabad embert nem elégítheti ki a politikai szabadságnak azon paránnyá szétmosódott adagja, mely abban határozódik, hogy időszakonként egy-egy szavazatot vet ezrek vagy milliók szavazata közé a választásoknál” – írta. „Neki sérthetetlennek kell magát éreznie egyéni jogaiban, szakadatlan befolyással kell bírnia községi s megyei ügyeiben.” – folytatta. Ez az a szint, ahol az egyénnek mintegy politikai teret nyit a sors, vagyis állandóan politizálhat. *Iskola* is egy önkormányzat mindazok számára, akik politizálni kívánnak, mivel innen léphetnek tovább a községből a megyébe, a megyéből az országgyűlésbe. Ez nevelődési utat, folytonosságot, átjárhatóságot és átláthatóságot is biztosíthat. Azok a demokráciák, ahol nincs önkormányzat, demokráciák ugyan, hiszen választhatnak parlamentet, esetleg köztársasági elnököt – de aztán a ciklus végéig még a véleményükre se nagyon van szükség: elvész a politika és a választópolgárok közötti aktív kapcsolat.

Amikor az emigrációban – az 1860-as évekig – Kossuth a jövő alkotmányával foglalkozott, számos új gondolattal egészítette ki kezdeti elképzeléseit, de ragaszkodott első, 1851-es alkotmánytervének alapelveihez, amelyekben ki mondja: „Önkormányzat lesz jelszavunk, csak ebben van szabadság, s az önkormányzat alapjául népképviselet, egyetemes szavazatjoggal választva”. Vagyis általános választójogot kívánt Magyarországon – ami akkor persze még csak

távoli cél lehetett –, a helyi és az országos képviselőket valamennyi szintjén. Nézetei szerint az önkormányzat arra is kiváló eszköz, hogy a nemzetiségi kérdést, ha nem is megoldja, de problémáinak kihordásához legalább jó együttélési teret teremtsen. A nemzetiségeknek is „társas önkormányzati teljes szabadságot” kínál, amely azt jelenti, hogy a nemzetiségek a területi önkormányzaton felül és kívül társas egyesületet, bármilyen nemzeti szövetséget alkothatnak, amely össznemzetiségi ügyeiket autonóm módon, mint polgári egyesület intézheti. Az alkotmányterveknek ezek a megfogalmazásai mintegy elméleti alapvetést alkottak. Sajnos, mint tudjuk, gyakorlati próbájukra nem került sor: a dualizmus kora, a kiegyezési rendszer más megoldásokat választott.

Kossuth ugyanakkor nem doktriner, hanem nagyon is gyakorlatias, pragmatikus politikus volt. Nemcsak a magyar helyzet adottságaiból indult ki, hanem mindig körülnézett a világban, példákat keresett, és ezekből vont le következtetéseket Magyarország jövőjére vonatkozóan. Politikai és államigazgatási szempontból Franciaországot tartotta a *negatív* példának. Azt mondta, hogy ha körülnéznünk Franciaországban, akkor azt látjuk, hogy Párizs mindent eldönt, mindent diktál, s ennek a következménye, hogy túl sok a változás, a rögtönzés az országban, ingtagok a franciák politikai rendszerei. Az 1789-es nagy francia forradalom tanulságait már fiatalon megpróbálta hasznosítani. Nincs még harmincéves az 1830-as forradalom idején, és tudjuk, hogy milyen döntő jelentősége volt életében az 1848-as februári párizsi forradalomnak. Végül emigrációjában még megélte az 1870-es párizsi forradalmat is. Négy forradalom egy századon belül! Nyilvánvalóan neki is el kellett gondolkodnia azon, hogy mi is lehet ennek az oka. Az ok, válaszolta meg magának a kérdést, hogy az események minden alkalommal, csakis és egyedül Párizs körül forognak, Párizsban játszódnak le. Centra-

lizált az ország. Ha Párizs népe elégedetlen, elég a főváros hatalmi központjait elfoglalnia, és ezzel meg van döntve az előző rendszer, és esetleg meg is teremődik a következő, amelyet viszont megint könnyűszerrel megdönthet egy harmadik megmozdulás. Nagy megrázkódtatásokkal ugyan haladnak előre, miközben a vidék változatlan marad, és ha a rendszer stabilizálódik is, beszavaznak a hatalomba olyan politikusokat, akik a demokratikus fejlődés szempontjából éppen nem kívánatosak. Ilyen volt III. Napóleon példája, aki népszavazással előbb köztársasági elnökké választatta magát, majd amikor államcsínnyel császárrá kiáltották, címét a vidék népe népszavazással jóváhagyta.

Kossuth számára a *pozitív* példák Anglia és főleg Amerika voltak. Mindkét országban azt tapasztalta, hogy az önkormányzatiság elve messzemenően érvényesül. Persze az önkormányzatiságot tág értelemben vette, nem csak a községi autonómiákra gondolt, hanem az angol grófságokra vagy az amerikai területi önkormányzatokra is, ideértve a szövetségi államok önkormányzatát.

Kossuth törökországi internáltságából kiszabadulva, 1851-ben először Amerikába ment, jó féléves körútra, amely, mint közismert, valóságos diadalmenet volt. Közben tanulmányozta az amerikai viszonyokat, és csodálattal állapította meg, hogy milyen kicsiny jogköre van a központnak, a fővárosnak, Washingtonnak – és mégis milyen erős hatalom tud lenni ez az Egyesült Államok. (Már akkor megjósolta, hogy az Egyesült Államokból rövid időn belül világhatalom válik.)

A pozitív példa számomra Hollandia, amely kicsinyisége ellenére föderális – önkormányzati – szerkezettel alakult meg. (Mára ez a föderális jelleg elhalványult.) Hollandia megszületésekor, 1579-ben, az utrechti unióban még hét szuverén tartomány önkéntesen – szuverenitását fenntartva – szövetkezett. Nem alkottak „államot”, úgy nevez-

ték magukat, hogy „egyesült tartományok”. Nem volt államfőjük sem, csak egy helytartójuk, akit majd minden tartomány külön-külön megválasztott saját kormányzójának. Tehát lehetséges államrendszereket működtetni erősen föderatív és kifejezetten önkormányzati módon, hiszen Hollandia, kicsiny ország létére, már a 17. században Európa egyik nagyhatalmává vált.

A mai Hollandia törvényhozásában a felsőházat – a szenátust vagy más néven első kamarát – a tartományok küldöttei alkotják, tagjaira a – jelenleg tizenhét – tartomány polgárai közvetlenül szavaznak a választásokon. Kossuth is hasonló konstrukcióban gondolkodott. Azt mondta, hogy ha Magyarországon, egy új demokráciában az országgyűlés kétkamarás lesz, akkor a második kamarát a megyék küldötteiből kell összeállítani.

Ezek a kossuthi gondolatok elvezetnek az önkormányzatokkal kapcsolatos mai problémákhoz is. Sokat vitatkoznak ugyanis nálunk egy második parlamenti kamaráról. Ha egyáltalán szükség lenne létrehozására, akkor szerintem is kizárólag a megyék küldötteiből kellene állnia, úgy, ahogy azt Kossuth gondolta. Mert ha szociális, társadalmi „egyvelegként” jönne létre, vagyis egyházak, egyetemek, szakszervezetek, kisebbségek, kamarák stb. küldötteit ültetnék együvé, akkor egy ilyen kaszinó nem tudna érdemi politikai munkát kifejtetni.

Érezhető gond manapság az is, hogyan lehetne az önkormányzatokat visszacsatolni az országos politikába, hogyan érhetnének el, hogy országos kérdésekkel is foglalkozzanak. Persze ennek ma sincs törvényi akadály, csak éppen általában nem élnek a lehetőséggel. Többségük túlságosan elmerül a helyi ügyekben, nem lát túl a templomtorony adta horizonton. Ha arra gondolunk, hogy a területi, a gazdasági és a társadalmi különbségek nőni fognak, és ezek kezelése egyre fontosabb lesz a helyi önkormányzatokban is, akkor itt valamilyen megoldás feltétlenül szüksé-

NIGE (A GYŐZELEM), 1988/1997

ges. Az nyilván nem megoldás, hogy az önkormányzatok a pártpolitika madzagján kapcsolódjanak be az országos politikába.

Igaz, hogy Magyarországon is van egyetlen nagy önkormányzat, amely az országos politikában is szerepet játszik, és ez Budapest. Ha Budapest közgyűlésében bármi történik, a média tudósít róla, Budapest ügyei, óriási beruházásai az egész országot érdeklik. A probléma az, hogy Budapest, mint önkormányzat túlságosan nagy a többihez képest – hiszen az ország mintegy egyötödnyi népességének az önkormányzata.

A kérdés már Kossuth idejében is fölmerült, és ő állást foglalt benne. Hiszen Pest és Buda együtt már akkor is a legnagyobb, a leggazdagabb és a legfontosabb város volt. Belépőjegyét az országos politikába az 1848-as forradalommal váltotta meg. Március 19-én a márciusi ifjak küldöttsége kereste fel Kossuthot Pozsonyban, és azt kérték, hogy azonnal helyezze át az országgyűlést Budapestre – mintegy engedjen a pesti néptömegek nyomásának. Kossuth válaszában elutasította a kérést: „Budapest város lakosságát e hazában kimondhatatlan nyomatékosnak, és Budapestet az ország szívének tartom, de urának tartani soha nem fogom. E nemzetnek szabadsága van, s minden tagja szabad akar lenni, és e szót semmi kaszt, valamint semmi város magának nem tulajdoníthatja, a milliók teszik egészben a hazát és a nemzetet.” Kossuth tehát előre látta, hogy ellentét is kifejlődhetik a főváros és a vidék között. Kialakulhat – mondjuk így – egy francia politikai modell, ahol a túlnyomó főváros a maga ingatag tömegmozgalmaival esetleg turbulenssé teszi a magyar politikai életet. És ez a veszély azáltal, hogy Budapest súlya Trianon után még tovább nőtt, még fokozódott. A probléma máshol is fönnáll, gondoljunk Bécs súlyára Ausztriában – vagy Zágrábra a mai Horvátországban, ahol a lakosság egyharmada lakik.

A főváros túlsúlyának ellenszere a decentralizálás lehet, amelynek már Kossuth terveiben is megtaláljuk a nyomát. Már ő fölvetette a gondolatot, hogy bizonyos intézményeket tegyünk más városokba. Ahogyan, az újabb időkben, az Alkotmánybíróságot megalapító országgyűlés az intézmény székhelyét Esztergomba rendelte. Ami a gyakorlatban ugyan nem bizonyult megvalósíthatónak, de maga az alapelv helyénvaló. A jövőben is lesznek még új szervek és intézmények – az EU-csatlakozásból fakadóan is –, amelyeknél el lehet gondolkodni azon, hogy megpályáztassuk a vidéki városokat annak eldöntésére, melyikük tudja odacsábítani azokat.

Problémák merülnek fel az önkormányzatok alsó szintjein is. Túlságosan sok a kis település Magyarországon, és ebből következik, hogy nagyon sok a kicsi önkormányzat. Ennek ugyan településszerkezeti okai vannak, de sokan – velem együtt – az összevonás pártján állnak. Ha a 16 milliós Hollandiában például mára 600-ra csökkent az önkormányzatok száma, akkor a 10 milliós Magyarországnak még nagy feladatai vannak 3000 önkormányzatának valamilyen fokú összevonásával, racionalizálásával. Az érthető, hogy ettől az előző rendszer erőszakos községösszevonásai miatt az önkormányzatok berzenkednek, de koncentráció nélkül nem alakulhatnak ki erős és szakszerű önkormányzatok. Kossuth is azt írta 1851-es alkotmánytervében, hogy „Több lakott helyet is egyesíthetnek egy községbe.”

Az önkormányzatiság témakörének legfontosabb kérdése, amelynek kapcsán Kossuthról és a jelenről egyszerre lehet szólni, a *civil társadalom bekapcsolása az önkormányzati igazgatásba*. Ennek manapság számtalan jelét látom. Lokálpatrióták, egyesületek, alkalmi társulások, független jelöltek tízezrei vesznek részt például a választási kampányokban. Ezen az úton akart elindulni Kossuth is, amikor megoldásként a társadalmi egyesülést javasolta. Ezzel kapcsolatban így ír: „A törvényhozási reformok körében a lelkesületlen többség részvétlenségén sikertelenül törhetik meg egyeseknek bárminő heroizmusa. A társadalmi téren minden egyes ember önmagára nézve teljes hatalom, a rokonszenvűek együtt munkálása pedig a hatalom körét nevezetesen kitágítja. Mert az egyesületi eszmének azon gyönyörű sajátága van, hogy akik társadalmi célokra egyesülnek, hatásukat részvétlén hideg milliók nemakarása sem képes megakadályozni. Ápoljuk hát az egyesületi eszmét mindenek fölött. Itt még a lelkesedés lehetséges, lelkesedés nélkül pedig nincs üdvösség.” Minden aktualizálás nélkül mondhatom, hogy jelenleg is ebben a politikai fázisban vagyunk. Bizonyos csalódottság és kiábrándulás után egy lelkesületlen

többséggel nézünk szembe, mi, egy lelkesedésre még képes pillanatnyi kisebbség.

A kibontakozáshoz, ahhoz, hogy a többséget meg tudjuk szervezni, látszólag vissza kell vonulnunk az egyesületekbe. Úgy tűnhet, mintha ez a „visszavonulás” távolabb vinne a politikától. Valójában azonban tudomásul kell vennünk, hogy az egyesületeken keresztül vár még ránk a hosszú menetelés. Ha visszatekintünk a közelmúltba, emlékezhetünk arra, hogy 1998 előtt sem ment ez másként. Milyen súlya lett például a Magyar Polgári Együttműködés Egyesületnek és persze számtalan más csoportosulásnak is. A kossuthi tanulság, amit 1844-ből idézhetünk, hasonló: „egyesületek egyenlő önkormányzat, önkormányzat egyenlő demokrácia.” Valóban, ezek összetartozó, egymást erősítő intézmények, és ezeknek a rendszerén alapulhat egy tartós demokrácia.

Kossuthi idézettel zárhatjuk gondolatmenetünket, amely egy 1870-es levelében olvasható: „Beszéljenek erős kormányról azok, akik a rend ürügye alatt uralomra vágyanak. Én azt hiszem, hogy a rendnek nincs erősebb biztosítéka, mint megalégedés, mely csak szabadság alapján lehetséges. Én tehát ellene vagyok a központosítás eszméjének. Én gyűlölöm a mindenhatósági irányt mind a törvényhozó, mind a végrehajtó hatalomnál. És sohasem fogok kezét nyújtani oly intézmények behozatalához, melyek egyrészt ellenkeznek az emberi jogokkal, miket az államnak védeni, és nem elnyelni kell, másrészt ellenkeznek a politikai szabadsággal is, mert a hatalmat csak a szabadság rovására lehet összpontosítani.”

GERGELY ANDRÁS

Sade márki Filozófia a budoárban

A szabadság iskolája című munkájának
elemzése x 809

G₄

ALKALMI BEVEZETÉS A LIBERTINUS ESZMÉK VILÁGÁBA

K: Takser - Tóth Emő

Ha egy népben nincs többé vallásos érzés, sem bármiféle hit, ha már a korai nevelés megtöri az értékek egybekapcsoló erőit, s könnyörtelen elemzésre szoktatja a gyerekeket, akkor felbomlik a nemzet, mivel csupán anyagi érdekek ocsmányi köteléke és a jól felfogott önzés kultuszának parancsai tartják össze.

HONORÉ DE BALZAC: César Birotteau nagysága és bukása

A változtatások szükségességétől feszülő Magyarország közvéleménye 1989-ben alig figyelt föl arra, hogy az addig lapkiadással foglalkozó Pallas megjelentette de Sade márki *Filozófia a budoárban (A szabadság iskolája)* című munkáját. Az ügy jelentőségét mutatja, hogy a szerkesztő annak ellenére szükségesnek tartotta a kötetben közreadni a posztmodern irodalomelmélet nagy tekintélyének számító Roland Barthes Sade-tanulmányát (*Sade I.*), hogy éppen e műről nincs különösebb mondanivalója. Barthes szerint „az egész Sade-ot valójában Sade írásművészete tartja egyensúlyban” – a nyelvtan és a retorika segítségével. Ez némi ellentmondásban van a „Kiadó előszava”-val, amely a szöveg filozófiájára hívja föl a figyelmet. Erről az előszóról nem lehet tudni, hogy a fordító Marsall Ilona vagy a szerkesztő Kukorelly Endre írása-e, avagy a Gallimard 1976-os francia kiadásából vették át. Csekélység, de talán mégsem egészen érdektelen, hogy következetesen használják a nemességre utaló „de” szócskát, amit – másokkal együtt – az eredetileg marxista iskolázottságú Barthes gondosan mellőz. Az előzményekről tudni illik, hogy az 1740-ben született, 1814-ben St-Maurice-ban elhunyt író (vagy az *Előszó* sugallata szerint: író és filozófus,

akinek nevét – Krafft-Ebing híres elmeorvos meghatározása alapján – a szadizmus szó őrzi) munkái mintegy két és fél évszázadon keresztül békésen porosodtak a könyvtárak polcain. Ludassy Mária ugyan már beválogatta Sade *Az Igazság* című „tanító költeményét” és *Juliette* című regényének néhány bölcselkedő részletét a 18. századi francia erkölcsfilozófia antológiájába, majd foglalkozott vele *Moralisták és terroristák* című, 1988-ban megjelent könyvében, de ez nem keltett különösebb figyelmet. (Érdekes folytatása itteni gondolatmenetének *Egyetemes erkölcs versus etikai relativizmus – A francia felvilágosodás a multikulturalizmus és az emberjogi univerzalizmus választóján* című tanulmánya a *Századvég* 1998. 10. számában.)

Ugyancsak 1989-ben jelent meg az Európa Kiadónál Sade leghíresebb műve, a *Justine* – Vargyas Zoltán jól tájékozott utószavával. (A „de” szócskát ő is mellőzi.) Ebben kitér arra is, hogy Sade „leghírhedtebb művében, a *Szodoma százhusz napjában* enciklopédikus teljességgel rendszerezi a perverziókat – de szinte valamennyi írásában az egyéni ösztönök (és az elfojtott vágyak – T. T. E) létjogosultsága mellett tör lándzsát”.

Nem sokat tudunk arról, hogy a különböző társadalmak különböző rétegeiben a kereszténységnek az Ártatlanság, Mértékletesség, Szemérem erényéről – és a Bűn következményeiről – szóló tanítása milyen mértékben fojtotta el az ösztönöket és a vágyakat. A vágy ősi, a változó korszakoknak megfelelően megszólaltatott irodalmi téma, amelyet a 18. század „érzékenység” irányzata az „ész és szív” ellentétében állított a figyelem előterébe. A házastársak egymásrautaltságára épülő család fontossága a paraszti és polgári életformában alapvető érték, amelynek megőrzése ugyancsak keresztény erényeket: önkorlátozást, önmérsékletet, sőt áldozatkészséget kívánt. A történetírás régen ismeri, hogy az önkényuralmi rendszerek vezető rétegei minden etikai és evilági szabály fölött állónak érezték ma-

gukat. (Erre vezeti vissza a hanyatlás folyamatát Gibbon ezerhét- és ezerkilencvenes években megjelent híres műve, *A római birodalom hanyatlásának és bukásának a története*.) A 18. századi francia arisztokrácia életfölfogása azonban, a nyomdai sokszorosításnak köszönhetően, minden addiginál szélesebb nyilvánosságot kapott. (Egyébként ez alakította ki azt a képzetet, hogy Európa – egy időre – a francia szellem uralma alá került. Goethe is utal erre a *Költészet és valóság*-ban.) Sade ismert jelenségeknek adott „filozófiát” (vagy inkább filozofikus magyarázatot), amely már Flaubert figyelmét megragadta, később Nietzsche érdeklődését keltette föl, s Camus tanulmányával ismét előtérbe került. (A *Homme révolté*, azaz a *Lázadó ember* című kötetében egész fejezetet szentelt Sade-nak).

Sade szélesebb körű ismertségét mégis Peter Weissnek, az NDK-ban kitüntetően elismert, de (nyilván a magasabb tiszteletdíjak és más előnyök kedvéért) Nyugaton élt drámaírónak köszönheti, aki föltűnést keltően eredeti szerkezetű színpadi műve hőségül választotta. Ez azonban aligha lett volna elég a világsikerhez. Szükség volt Peter Brook rendezői lángelméjére is, aki (tanúsíthatom) 1964-ben elképesztően izgalmas előadásban vitte Weiss 18. századiasán hosszú című darabját – a Royal Shakespeare Company híres társulatával – a londoni Aldwych színpadára. Két év múlva a darabot *Jean Paul Marat üldöztetése és meggyilkolása, ahogy a charentoni elmegyógyintézet színjátszói előadják de Sade úr betanításában* címen a budapesti Nemzeti Színház műsorára tűzték, így a hazai közönség is megismerhette. Noha olyan színészióriások játszottak benne, mint Kálmán György (Marat) és Sinkovits Imre (de Sade), a mű – és gondolatvilága – nem keltett akkora visszhangot, mint a londoni bemutató. Ennek okát egyaránt kereshetjük a rendező – Marton Endre – Brookéhoz nem mérhető tehetségében, a szokatlan drámaszerkesztéstől idegenkedő színészek és a meglepett közönség bizonytalankodásában, valamint ab-

ban, hogy a filozófiatörténészek kivételével a Sade-jelenséget senki nem ismerte. A darab bemutatása színháztörténelem maradt volna, ha a londoni előadás után a kritika (és e sorok írója) nem látott volna forradalomellenes nézeteket a műben. (Aminek mentegetésére a színháztörténész Székely György még 1987-ben (!) is szükségesnek tartotta megjegyezni, hogy Weiss történetfilozófiája „optimistára alig hangolható“.)

Miért engedélyezte az önmagát Forradalmi Munkás-Paraszt Kormánynak nevező teljhatalom a bemutatót és a magyar fordítás megjelenését? Hiszen a hatvanas években – a marxista fölfogásnak megfelelően – kötelező volt a „forradalmi optimizmus”. Alapfokú szemináriumoktól az egyetemig azt sulykolták, hogy – a fejlődésnek a kommunizmusban kiteljesedő útján – a társadalmi rendszerek változásai forradalmi „ugrások” révén mennek végbe. Eleinte azt hittem, a szigorú művelődéspolitikai Both Béla igazgatónak, Marton Endrének és a mögöttük álló Major Tamásnak, no meg a „szovjetszimpatizáns” Weissnek tett engedményt.

A bemutatóra készített füzet ezt a véleményemet támasztotta alá. Idéz Weissnek a *Munka tízparancsolata* című írásából, amelyben a „vagyonos osztályok” és a „kifosztott népek” közti osztályharc – a hidegháború időszakára eső – kérdéseit fejtegeti, s azt vallja: „Az író feladata most az, hogy mindig és újra ábrázolja az igazságot (...) Számomra az érvényes igazságot a szocializmus irányelvei tartalmazzák. Mindazok a hibák, amelyeket a szocializmus nevében elkövettek, szolgáljanak számunkra tanulságul, vessük alá ezeket a hibákat a szocializmus alapelveire támaszkodó kritikának.” Az előadás „védelmére” közölték Marat 1793-as önéletrajzát is, amelyben azt állítja, hogy semmilyen vagyont nem szerzett a forradalomban, hanem nyomorban él, s fölteszi azt a hamis, de a „létező szocializmus” korábbi gyakorlatát igazoló kérdést: „miért bűn ötszáz bűnös fejét

követelni, ha ezzel megmentjük ötszázezer ártatlan ember életét?” Amikor a darabban Marat-t megölik, de Sade, a „szerkesztő” ezekkel a szavakkal cáfolja, hogy önző lett volna: „Ó, Marat! Dicső tetteid teljesen felmentenek téged ez alól az általános törvény alól. A zsarnokok közt szabadságról beszéltél nekünk; (...) Nagy ember, csak zsarnokvért akartál te ontani; és azt is csak azért, hogy a nép vérért megkíméld, azért akartad elfecsérelni.” Gyilkosát, Charlotte Cordayt durva orgyilkosnak, korcs lénynek minősíti, s fölszólítja a hiszékeny művészeket, hogy „törjétek össze, tépjétek szét, pusztítsátok el ennek a szörnyetegnek az alakját...” A Sade-művekben tájékozatlan magyar olvasó okkal gondolhatta, hogy Weiss márkija a forradalmi erény nevében, erkölcsi alapon ítélkezik – pedig csak az Igazság meghatározását sajátítja ki.

Újabb két év múlva a párizsi „diáklázadók”, majd a marxistából posztmodernre váltó filozófusok világméretű divattá válása értette meg, hogy a műben Marat a – halálával igazolt – terrort, de Sade pedig a hagyományos erkölcsök tagadását képviselte, s ez megfelelt az előrelátó Aczél György fölfogásának. Révai József még arra törekedett, hogy a nemzeti történelemben találja meg Rákosi rendszerének az igazolását (ezzel a szándékkal írta Kölcsey-könyvét). A Moszkva kegyelméből uralkodó Kádár János viszont a nemzeti hagyomány veszedelmességét is az ötvenhatos forradalom tanulságai közé sorolta, s hűséges csatlósai ennek ellensúlyozására készségesen szállították azt a „korszerű” (posztmarxista) állítást, hogy lejárt a nemzeti művelődési értékek tiszteletének az ideje, a „haladást” a multikulturalizmus, valamint az erkölcsi ítélet létjogát tagadó fölfogás hordozza. Akkor is, ha Moszkva változatlanul a nemzeti szellemre (ezzel a százezreket mozgató Puskin-kultuszra) építette művelődéspolitikáját, mivel a szegénység ellenében a birodalomhoz tartozás büszke tudatát adta alattvalóinak.

A sokféle új eszmét fölvető 18. századi francia filozófia már megfogalmazta a fenti nézeteket. Művelői a Rendet keresték – és többnyire hittek az értelemben, a nevelés hatékonyságában és az erkölcsben. Innen indultak az 1789-es forradalom szellemi vezetői, Saint-Just, s még inkább Robespierre. Az utóbbinak a (marxista szóhasználatban: dicsőséges, nagy francia) forradalom céljait meghatározó, 1794. február 5-i beszédét érdemes hosszabban idézni: „Messziről kell kezdenünk, hogy a szabadság sorsát, ahelyett, hogy mulandó emberek kezére bízánk, kelő elővigyázatossággal visszahelyezzük az örök igazság keze közé, (...) Mi a dolgok oly rendjét akarjuk, melyben a törvények minden alacsonyabbrendű és kegyetlen szenvedélyt megfélemeznek, s minden jóindulatú és nagylelkű szenvedélyt felkeltenek; ahol a nagyravágyás arra törekszik, hogy kiérdemelje a haza szolgálatának dicsőségét, ahol a megkülönböztetések csupán magából az egyenlőségből születnek; ahol a polgárok alávetik magukat a köztisztviselőknak, a köztisztviselők a népnek, és a nép az igazságnak rendeli alá magát; ahol a haza biztosítja minden ember jólétét, ahol minden egyén büszkén élvezi hazája virágzását és nagyságát; (...) az erkölcsöt akarjuk az egoizmus helyébe; (...) az értelem birodalmát akarjuk a divatszarnoksága helyett; a bűn megvetését a nyomor megvetése helyett; (...) A demokrácia olyan állam, melyben a szuverén nép, azon törvények által vezérelve, melyeket maga alkotott, maga csinálja mindazt, amit maga is képes megtenni, és képviselői révén intézi azt, amit maga nem képes megcsinálni.”

Mindezt az erény, a közéleti erény tartja fenn és működteti. Ezért – mondja a forradalom jakobinus vezetői nevében Robespierre: „minden tevékenységünk az egyenlőség fenntartását és az erény fejlődését célozza, lévén a törvényhozó legfőbb gondja a kormányzat alapelvének a megerősítése. Így mindazt, ami a hazaszeretet felkeltését és az

erkölcsök megtisztítását szolgálja, mindazt, ami felmagasztosítja a lelket, és az emberi szív szenvedélyeit a közérdek felé fordítja, el kell fogadnunk, s meg kell szilárdítanunk. Mindazt, ami az embert a személyes én lealacsonyító világába zárja, mindazt, ami kicsinyes dolgok iránt túlzó bámulatot kelt és az igazi nagyság megvetéséhez vezet, vissza kell utasítanunk és el kell nyomnunk." E gondolatmenet végül mégis oda jut, hogy a „népi kormányzat (...) mozgatórugója az erény és a terror. Az erény, amely nélkül a terror végzetes; a terror, amely nélkül az erény tehetetlen. A terror nem más, mint gyors, célszerű és szigorú igazságosság.” Tudjuk, az itt meghirdetett erőszak Robespierre-re is végzetesnek bizonyult, mert az Igazság kisajátítására épült. Ezzel megsértette az egyenlőség elvét, s ellene fordíthatóvá tette az Erény önkényes értelmezését.

Ez a „megideologizált”, gátlástalan terror Napóleon föllépésével megszűnt, de eltűnt a demokrácia eszméje is, s a hazaszeretet erénye hódító nacionalizmussá változott. Az új uralkodóréteg (akárcsak később a szovjet birodalom országaiban) kisajátított minden előnyt, döntési és értelmezési jogot. Tagjai többé nem törődtek az erénnyel (annál többet a vagyonnal, a pénzzel), s meg voltak róla győződve, hogy az Igazság azonos érdekeikkel. Könyörtelenül érvényesítették az erőszak minden válfaját, önmagukat pedig a világi és erkölcsi törvények fölé helyezték. Ezt szolgálta a közbeszédben használt „kettős mércéjük”. A közmondás szerint: „Amit szabad Jupiternek, azt nem szabad az ökörnek”. A forradalom kétszázadik évfordulóján – 1989-ben – nagy kiállítást rendeztek Párizsban, ahol láthattuk a korabeli fényűzés és nyomor, a vérontás és hősiesség példáit. A rendezők szándéka annak bemutatása volt, hogy mindez végül az öntudattal vállalt francia „gloire” (Dicsőség) megszületéséhez vezetett.

1968 „ideológiai értékelése” zavarokat okozott Magyarországon. A „prágai tavaszt” – a megmozdulást az

„emberarcú szocializmusért” (amelyről Kádárék el akarták hitetni, hogy itthon a megvalósulás csendes „útján halad”) – a hazai (szigorúan ellenőrzött) sajtó rokonszenvvel kezelte, egészen addig, amíg a Varsói Szerződés magyar csapatai (soraikban a *Népszabadság* munkatársaival) be nem vonultak „rendet csinálni”. Az „erény” létét tagadó párizsi lázadókkal, akik Marat és Robespierre üzenetéből csak a terror eszméjét vették át, nem volt ilyen gond. A propagandisták együttérzését csak fokozta, hogy a rendet a jobboldali de Gaulle tábornok állította (formálisan) helyre. Megakadályozta, hogy az oktatással (is) elégedetlen diákok – gyakran tanáraik egyetértésével – átvegyék a politikai hatalmat.

A „világforradalom” szükségességének gondolatát azonban a társadalomtudományok átvették, és alapvetően akarták újraértékelni a hagyományt, felszabadítani az embereket az erkölcsi és viselkedési szokások kényszere alól. Ennek segítésére Moszkva titkosszolgálati ügynökségei következetesen támogatták a (később szocialista zászlók alatt hatalomra jutott) „hatvannyolcas szellem” szélsőséges csoportjainak vérengző terrorszervezeteit (Vörös Brigádok, Vörös Hadsereg Frakció, ezek nemzeti változatai: IRA, ETA, PFSZ). Mivel a budapesti és prágai beavatkozás után a szovjetrendszer túlságosan merevnek látszott a nyugat szemében, divatba jött a „maoizmus”. Jómódú fiatalok tömege tüntetett radikális változásokért Mao Ce-tung vörös könyveivel, miközben vagy semmit nem tudtak a Kínában végbement borzalmakról, a tömérdek vérről, könnyről, panaszról, szenvedésről, vagy cinkosan szemet hunytak.

A hazai marxista „ideológusok” szívesen látták volna, ha a nyugat baloldali radikálisai szétrombolják az „osztályelenség” nemzetállamainak működőképességét, amely esélyt kínált volna a „hidegháború” megnyerésére. Ugyanakkor rettegéssel gondoltak a berlini fölkelés, a magyar forrada-

lom és a csehszlovák törekvések hatására kibontakozó, belső rendjüket veszélyeztető lázadás lappangó szellemére. Oly mértékben igyekeztek az egyén döntési szabadságát korlátozni, hogy például még a hosszú haj viselését is üldözték, rendőrségi ügyként kezelték. Veszedelmesnek ítélték – a Beatles hatvanas években kezdődő sikere nyomán – az egyre népszerűbb (nehezen ellenőrizhető) „új” zenei irányzatokat is. Az önkényuralom tilalmi listájára helyezték a „maoizmus” szellemi áramlatát, üldözték a posztmodernnek nevezett tudományos iskolák hazai követőit. A hagyományos művelődés értékrendjét tagadó szórakoztatóipar óriási üzlete azonban lassan áttörte a vasfüggönyt. Itthon pedig a szovjet ellenőrzés csökkenése teret engedett az újabb művészeti ízlés és filozófiai fölfogások beszivárgásának. Természetesen ellenőrzött formában, a hatalom urai által következetesen alkalmazott „kettős mérce” alapján. A gazdaság fölötti ellenőrzés szerkezeti átalakításának előkészítése együtt járt azzal, hogy az addigi elzárkózást oldani kellett. Sade műveinek megjelentetése nyilvánvalóan beletartozott abba a szándékba, hogy a vezető réteg továbbra is fenntartsa szellemi fölényét a közvélemény befolyásolásában. Már Camus „lázadó embere” sem a társadalom egyenlőtlenségeivel és függőségeivel, hanem a hagyomány kötöttségeivel fordult szembe egyénisége kiteljesítése, „én”-je fölszabadítása végett.

Sade írói világában Roland Barthes szerint a Rend eszméje a meghatározó. Ezt a kezdeményezést magukhoz ragadó szereplők határozzák meg: utasításukat mindenki végrehajtja, s az, amit kinyilatkoztatnak, „filozófiai” (?) igazság. A tanító szándékú beszédek értelmezik és teljessé teszik a körülírt helyzeteket. A megírás óta eltelt több mint kétszáz év azonban egyáltalában nem igazolta a Tanítás fő tételeit, például azt sem, miszerint mindent fölülműl a végében élvezhető férfigyönyör. Ha így lenne, a fogamzást gátló-gyártás nem fejlődik gyümölcsöző üzletággá, nincs

megszámlálhatatlan művi terhességmegszakítás és nem kívánt gyerek. Sade, aki csak rendező és nem feltaláló, sokat beszél az egyneműek közti (nekem fölfoghatatlan gyönyörrel járó) kapcsolatok ókori előzményeiről is, hogy történetileg is igazolja magasabbrendűségüket, és hogy fokozza a mindennapiságtól megkülönböztető másságnak az érzetét, amely a szereplőket a hagyományok tiszteletében élkötől elválasztja.

A *Justine avagy az erény meghurcoltatása* (eredeti címe: *Les infortunes de la vertu*) filozófiai elmélkedéssel kezdődik. A beszélő arról akar meggyőzni, hogy az élet egyetlen célja, értelme a gyönyör ismétlődő élvezete, amelyhez nélkülözhetetlen a szervezőerő, azaz a nyelvi úton közvetített – az ellentmondást nem tűrő Rendet teremtő – parancs.

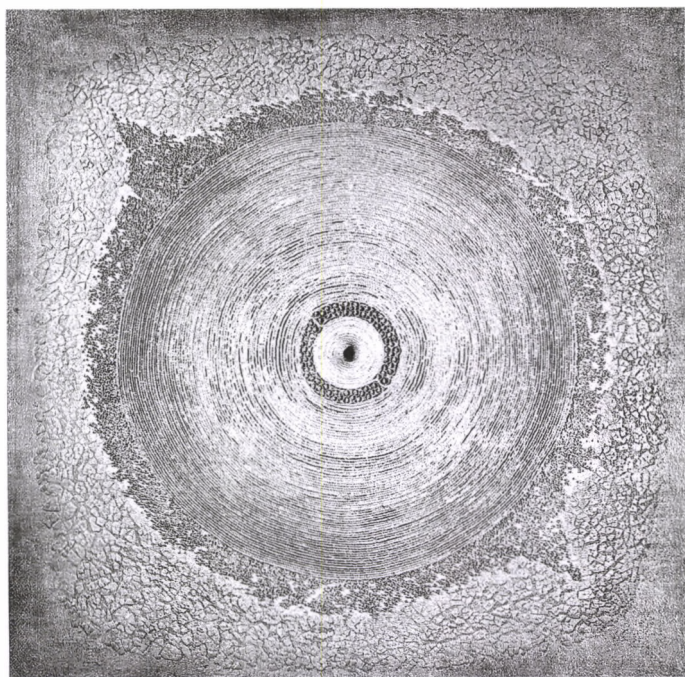
A *Justine* két hősnője csődbe jutott gazdag polgár lánya. Nevelésük első színtere az „elitképző” zárda, ahol Justine elfogadta az erényesség erkölcsi törvényét, Juliette pedig föllázadt ellene. A világról szóló elbeszélések talán legfontosabb – ősi – szervező eleme az utazás. A *Justine*-ben (vagy az itt nem tárgyalt *Juliette*-ben) is utaznak. Az utazás itt is hoz felfedező élményeket, miáltal, akárcsak a *Budoár*, ez is nevelési regény. A külvilág fölfedezésének azonban csak annyi szerepe van, hogy tudatosítja a rossz (itt: az egyébként nem létezőnek tartott bűn) korlátlan érvényesülését, a parancs–engedelmisség logikájának a szabad akaratot kizáró kényszereit. Kétféle beavatási folyamat tanítja meg a szereplőket arra, hogy vagy önként elfogadják a hatalom rendjét, s a bűnben keresik a jót, vagy előbb-utóbb megtöri őket a gátlástalanul tomboló erőszak. Justine-t a beszélő megismerteti a nyomorral, az éhséggel, a fájdalommal, a kiszolgáltatottsággal. Az erényes lány, úgymond, „még” dolgozna is, ha kapna munkát, de a világot uraló önzés megfosztja szabad akaratától. Közben nem fedezheti föl a gyönyört, mert tárgyként használt

teste szenved az erőszaktól. Megpróbáltatásai során a szoros értelmében is húzza az igát, amikor egy kegyetlen pénzhamisító rabja lesz. Megjárja a szenvedések – és a nő kiszolgáltatottság – poklának legmélyebb bugyrait, s közben elveszti féltett önrendelkezési jogát (szabadságát) saját teste fölött, amit az író „erénye” (szüzessége) elvesztésével azonosít. A vele történetek elbeszélése, azaz a férfiúi erőszak diadala után viszont a legjobb úton van, hogy a tudatos döntéssel a bűn (sikeres érvényesülést hozó) útját választó nővére (és a jólétét biztosító „élettársa”) „a nyomor mélyeséges fenekéről a bőség és jólét csúcsára repítsék;” tejjében-vajban füröszsék, ínycsafalatokkal (fontos szó Sade szótárában!) kényeztessék. Justine azonban fogja magát, és az Ész rendjéhez nem illően – minden különösebb ok nélkül – meghal, mint a korban divatos „érzékeny” regények hősnői.

A *Filozófia a budoárban* előszava szerint Sade világában „Az erős uralkodik a gyengén, minden erőszak és kegyetlenség megengedett, amelyre az egyén képes. (...) Nem erkölcstelen – sajátos erkölcs nélküli világot vetít elénk. (...) S mindezt az ész, szabadság és egyenlőség szent nevében!” Hogy regénynek nevezhető-e ez a mű, vitatható, de az előszóban elmondottakat támasztja alá Ludassy Mária is: „Itt egy kislány valóban felfedezi testét és annak lehetőségeit, hogy ezt megrontásnak vagy kitanításnak nevezzük-e, majd nem mindegy: megtanították büntület nélkül élni.” A kéjencnek mindennél fontosabb a saját teste, amit persze csak az élvezet fogalomkörében ismer (tehát csak ebben az értelemben fedezhet fel), másoké viszont használati eszköz. Tárgya a gyönyörnek. Még ha része is van benne, semmiféle érzelmi kapcsolatot nem hoz magával. (Az „Ész századában” divatba jött „érzékeny” irodalom fölfogásával ellentétben.) A szeretet, a bizalom, a megértés, a hűség és a hit észellenesnek minősített keresztény erények, ezért ha ezek nem léteznek, az a gyűlö-

let sem létezhet, amit az okozott fájdalokat, a szadzizmust elszenvedők érezhetnek. Ha nincs bűn, nem lehet büntudat. A bűn (és bűnhődés) fogalmának előfeltétele ugyanis az Istenbe vetett hit, a keresztény értékrend elfogadása. Sade kiindulópontja pedig éppen ennek a tagadása.

Eugenie (a *Budoárban*) ártatlanságának teljes elvesztése előtt fölteszi a kérdést: mi történik, ha valamely „cselekedet” aránytalanul „sok embernek ártana, miközben nekünk csak igen csekély mértékű élvezetet nyújtana, nem lenne-e förtelmes akkor mégis végbevinni?” A (hímnemű) Főrendező, akinek a legkisebb méretű a nemi szerve, de a legerősebb az öntudata, így válaszol: „Ez nem számít (...) a legerősebb fájdalomadag, amit mások szenvednek el, tökéletesen semmis a mi számunkra. (...) A morál terén valamennyi téveszménk onnan ered, hogy nevetséges módon elfogadjuk azt a testvéri köteléket, melyet a keresztények találtak ki az őket sújtó balsors és üldöztetés századában. Minthogy szájalmat kellett koldulniuk, nem is volt ügyefogyott ötlet a részükről kimondani, hogy minden ember – testvér.” A Rendező tagadásában eljut addig az állításig, hogy „a szájalom, a jótékonykodás, az emberiség” nem természetes érzések. „Mivel a természet csak egy nyelvet beszél, a szabadosság terén egyáltalán nem létezik irtózatos vétség, mivel mindazt, amit szabadosságunk sugall, egyúttal a természet sugallja...” Sade – és követői – világában természetes a gyönyörszerzés közben keletkező életkioltása, a szülők meggyilkolása – vagy borzalmas megalázása. Nincs szabad akarat, nincs választás jó és rossz, igaz és hamis között. Nincs erkölcs, ezért nincs erkölcstelenség. A százmilliónál több ember halálában, megkínzásában, megalázásában közreműködő KGB és a más elnevezésű erőszakszervezetek „szigorúan titkos” tisztje minden felelősség alól fölmenthető. És nem csupán azért, mert kortársai közül kisebb-nagyobb mértékben sokan érezhetnének büntudatot, hanem mert a bűn csak keresztény téveszme.

ÓSTEJ, 1967

Hogy ebbe a logikába a náci gázkamrák miatti felelősség miként illeszthető bele, arról fogalmam sincs.

Történeteinek a szereplőit Sade „élvezőkre” („kéjencsere”), illetve azok segédeire – és „áldozatokra” osztja. Az „élvezők” a nyelv eszközeivel uralják világukat, parancsaikkal kedvükre irányítják az események alakulását. Zárt – arisztokratikus – körükbe csak fölülről adott engedéllyel lehet bekerülni, s ennek meghatározott beavatási rendje van. (Akárcsak egykor a párttagságnak, s a Párton belüli emelkedésnek.) A történettudomány a nagy francia forradalom okát elsősorban az áldozatként nyomorgó tömeg lázadásában látja. (Leclere, a forradalom egyik katonai ve-

zetője írta 1793-ban a *Népbarát* című lapba: „Egy állam léte akkor van legközelebb az összeomláshoz, ha a legnagyobb szegénység mellett megtalálható a legnagyobb gazdagság is.”) Ha a marxista gondolkodás nem az említett „kettős mérce” elvére épülne, az elősködő arisztokrácia tobzódó életformáját csak az „osztályellenség” bűnösségének bizonyítékaként használhatná. Mert Sade semmi kétséget nem hagy, hogy gondolatvilágából hiányzik az egyenlőség eszméje. Szerinte a „kéjencek” azért korlátlanul szabadok, mert az „áldozatok” teljesen kiszolgáltatottak. A „létező szocializmus” korlátlan hatalomgyakorlásának birtokosai sem törődtek az áldozatok sorsával, inkább az „erény” elleni lázadás eszméjét népszerűsítették.

„A sade-i bezárkózás (...) előfeltétele az önellátó társadalom kialakulásának” – írja Barthes a szabadok e szűk köréről, csak azt nem tudom, mire gondol, mert a „bent” urai maguk semmit nem hoznak létre, nem állítanak elő, mások munkájának termékeit fogyasztják pazar bőségben és változatosságban (illetve öltik magukra, ha kedvük tartja). A „kéjenceknek” mindig rendelkezésre áll a pénz, de arról kevés szó esik, hogyan jutnak hozzá. (Erőszakkal persze, ha nincs eleve birtokukban.) Márpedig értelmezésemben az „önellátás” éppen azt jelenti, hogy ellátottságáról az ellátott önmaga gondoskodik, szükségleteit maga állítja elő, amiről itt szó sincs. Ebben a különös világban a táplálék nem az élet fenntartáshoz szükséges, hanem – Barthes megfogalmazásában – „erősít, megmérgez, hizlal, elősegíti az ürítést, minden egyes funkciót az határoz meg, hogy milyen viszonyban van a paráználkodással.” Sade beszédében a társadalom és a táplálék szó nem azt jelenti, amit ez alatt hagyományosan értünk, jelentésük a gyönyör elősegítésében játszott szerepre korlátozódik. Akkor miért nevezhető „társadalom”-nak az a zárt közeg, ahová az egyén titokban bezárkózik, s ahová „magával hurcol néhány kiválasztottat, hogy ott, a könyörtelen csöndben, egyedül le-

hessen áldozatával”? Barthes magyarázata szerint a bezárkózás egyik szerepe az, „hogyan elszigetelje a tobzódást, hogy védelmet adjon a külvilág megtorló hadjáratával szemben...” Sade szövegvilágában azonban erre a védelemre nincs szükség, egyfelől mert a világ közömbös az emberrel szemben, másfelől mert a „kéjencek” kivétel nélkül a hatalom világába tartoznak, az „áldozatok” lázadásának a lehetősége pedig föl sem merül. A „külvilág” – a szolgák közvetítésével – korlátlan mennyiségben bocsát minden földi jót a kéjencek feneketlen étvágyának a rendelkezésére.

Noha Barthes értelmezésében mindez csak a nyelvben megvalósuló alkotói szándék, a befogadó egyértelmű üzenetként olvassa: szerezz magadnak – a következőkkel mit sem törődve, tetszés szerinti erőszakot alkalmazva, fájdalmakat okozva – annyi kéjes élményt, amennyit csak tudsz. Mert az áldozatoknak esélyük sincs a védekezésre vagy a tiltakozásra. Akié a hatalom és a pénz, az parancsol. Itt „a pénz nem azt jelöli, amely megszerzhető vele (nem érték), hanem azt, amit (birtokosa) másoktól elvesz.” „... Mindent összevéve birtokolni annyi, mint gyönyörködni a nincstelenség látványában” – írja Barthes. A *Filozófia a budoárban* minden jelenete egy hálószobában játszódik, ahová az lép be, akit behívnak vagy beengednek (akire a „Rendezőnek” nincs szüksége, azt kiküldi); s ez megint tökéletes parancsuralmat jelent – a libertinus szóban foglalt szabadsággal ellentétben. A „szabadság” előjoga ugyanis csak a „Bent” hatalmi szóval rendelkezőket illeti meg.

A *Filozófia a budoárban* című művében Sade a nemi élet gyönyöreibe beavató jeleneteket párbeszéd formájába rendezte, s szükségesnek tartotta, hogy két filozófiai (vagy politológiai?) „röplapot” is beleszöjön művébe. Ezek egyikeben olvassuk a következő, továbbgondolásra érdemes sorokat: „az emberség, a testvériesség, a jótékonyság írja

elő számunkra egymás iránti kötelességeinket, s ezeknek ki-ki aszerint köteles eleget tenni, hogy milyen mértékű energiával (*másokat uralma alá hajtó erővel?* – T. T. E) látta el őt a természet, nem szabad tehát kárhozotatni, büntetni pedig kiváltképpen nem, azokat, akik hidegebb vagy epésebb természetűek lévén nem találnak annyi örömet ezekben az érzékeny kötelékekben, mint más, mert – lássuk be – nyilvánvaló képtelenség volna egyetemes törvényeket írni elő mindenki számára; ...” Ha tehát a „természet” kellő energiával (és jól működő kapcsolatokkal) lát el valakit, akkor úgy szerez magának gyönyört (vagyon, ingatlant, ruhát, ételt, italt, úgy „fogyaszt”), ahogy akar. Az állami törvények nem lehetnek jók, erkölcsiek pedig nincsenek (csak az elvetett keresztény értékrendben). Ez a logika szólal meg napjaink kérdéseiben is: „Ügynök voltál? Kiemelt tisztviselő kétszeres fizetésért és sok más előnyért, míg mások társadalmilag hasznosabb teljesítménye nem volt elég az érvényesüléshez? – Na és?” Ez az a zárt rendszer, amelyben az önmaga által kiválasztott „arisztokrácia” mindenre fölmentést ad önmagának, miközben e körön kívül mindenki „segédet” vagy „áldozatot” lát. Ezt a hatalmat Sade szövegeiben a *Beszéd*, a nyelv, a közlés kiszajátítása, a Rendre vonatkozó – ellentmondást nem tűrő – utasítások biztosítják.

Barthes szerint szó sincs itt ábrázolási vagy utánzási szándékról, itt a mű performanciája érvényesül. Sade, „mint minden igazi író, mindig a művet választja a jelenettel szemben; mindig a *szemiozis* mellé áll, nem a *mimézis* mellé: amit Sade leír, azt szakadatlanul eltorzítja a jelentés, ezért kell az értelem, nem pedig a jelentett szintjén olvasni műveit.” Szemben a hagyományos alkotói szemlélettel, melyben „mintha a szó valamiféle ablak volna, melynek üvegén át megpillanthatnánk a valóságot”. Valószínűleg igaza van Barthes-nak, hogy a szó manapság nem ablak, az irodalom – az Arisztotelésztől uralkodó elképzeléssel ellentétben –

nem „ábrázol”, nem „megjelenít” és nem „utánoz”, noha a legutóbbi időkg erre törekedett. Csakhogy, Barthes szerint Sade sem mondott le arról, hogy szövegeit a mítoszok – és közismert ábrázolások – viszonyrendszerébe helyezze, noha alkotóik (egykor) kivétel nélkül valamely „valóságos” képet akartak „valószerűen” megörökíteni. Másfelől, ha a szó nem ablak, ha a jelentése nem alapul közmegegyezésen, akkor az értelmezés szabadsága korlátlan, az írói üzenet sokértelmű. A befogadó egyetlen lehetősége, hogy eljártsszon a különböző – gyakran ellentétes – értelmezésekkel. Az irodalom tehát – hagyományait megtagadva – lemond a közvélemény befolyásolásáról, megelepszik azzal, hogy a tagadás szellemét tudatosítsa.

Justine nem bírta az áldozat (minden részvét nélkül körülhatárolt) szerepet, s ha életben marad, bizonyára nővérét követve a „kéjencek” közé „emelkedik” – vagy süllyed. (Itt ennek sincs jelentősége, csak a gyönyör nagysága számít, az emelkedettség és az aljasság hiányoznak a szótárból.) A Sade-ért lelkesedő feminizmus nagyobb dicsőségére műveiben többnyire férfiak uralkodnak, nélkülük nő nem érvényesülhet (a férfiaknak viszont nincs szükségük nőre). Csak az „arisztokraták” közé befogadott nő lehet önállóan „élvező”. Kezdeményezhet, de a Rendet a férfiak határozzák meg. Noha Barthes sokoldalúan érvel Sade nyelvi képessége és „költői” tehetsége mellett, mégsem tudom e műveket másnak, mint unalmasnak minősíteni. (A *Filozófia a bодоárban* kísértetiesen emlékeztet a *Gold* című tévé-pornóra, amelyre – az Antenna Hungária jóvoltából – van szerencsém néha éjfél után rákattintani. Eltekintve attól, hogy ebben nem a „beszéd”, hanem a nyögés uralkodik, s ezért nem lehetne filozófiája. Mégis van: az ösztönvilág tudatosan fölfokozott természetellenességének természetessé nyilvánítása.)

Barthes szerint Sade világában az „osztályok merev képződmények, köztük semmiféle közeledés nem lehet-

séges: itt nincs társadalmi fölemelkedés". Szemben Rousseau fölfogásával, ahol az oktatás és nevelés éppen ezt szolgálja: a világot akarja megváltoztatni. Sade szövegeiben „értelmezni annyi, mint filozofálni, érvelni-fejtegetni, kiselőadást tartani, egyszóval annyi, mint a beszédnek rendelni alá a bűnt." De hát – magyarázza Barthes – Sade „úgy építette fel a művét (az ő »világát«), mint egy nyelvet, (ez) a kombinatorika csak akkor unalmas, ha a sade-i művet, önkényesen, ahhoz a »valósághoz« zsuppoljuk vissza, amelyet állítólag ábrázolnia vagy elképzelnie kellene...." Folytassuk az idézetet ezzel a megállapítással: „a bezártság teszi lehetővé a rendszert, vagyis a képzelet elrugaskodását. Nemhiába a fourier-i falanszter a sade-i városállam legközelebbi megfelelője: ugyanaz az igény egy belterjes közösségi életnek a lehető legaprólékosabb kiigyalására, ugyanaz a törekvés a boldogságnak egy körülhatárolt és jól szervezett térrel való azonosítására, ugyanaz a fáradhatatlan erőfeszítés az embereknek feladataik szerint való rangsorolására..." (Fourier elmélete pedig – az alapfokú szemináriumok szerint – Marx gondolkodásának egyik forrása volt.)

A szabadság, egyenlőség és testvériesség eszméjéből a francia forradalom viharos időszakában semmi nem valósult meg, s ez óriási csalódást okozott, amit – egyebek között – Stendhal, Balzac és a mi Eötvös Józsefünk részletesen kifejtett regényeiben. Stendhal szerint a forradalom eredményeként színre lépett az utolsó történelmi hős: Napóleon. A nemzeti öntudatra talált francia nép, ahogy erre Robespierre utal, a forradalomba beavatkozó külső – idegen – hatalmakkal szemben sikeresen megvédte hazáját, majd a Hős vezetésével meghódított más népeket. (Akkinek szabadságot ígért, s új uralkodókat, új függőségeket adott.) Ebben a küzdelemben kaptak szerepet azok az áldozatkész fiatalok, akik a *Pármai kolostor* történetének elején éhes, rongyos katonaként érkeznek a meghódított

város előkelő főúri ebédlőjébe, de hamarosan jóllaknak, fölöltöznek, s ezzel elvesztik a hősiességhez szükséges erkölcsi tartást. Balzac *Emberi színjátéka* sok változatban tárgyalja a régi és új arisztokrácia egymásra találását a libertinus életfölfogásban, a büntudat nélküli gátlástalan pénzszerzésben, a törvénykijátszásban, a „kéjenc-áldozat” kettős mérce alkalmazásában. (Az *Elveszett illúziók*ban az író teljes kiábrándultságának fényében jelenik meg a mai média-világ nyomtatott előzménye.) Az erkölcsi és világi értelemben vett törvényes Rend megteremthetőségének kérdései állnak Charles Dickens műveinek a középpontjában is, de a francia forradalomról szóló *Két várost* 1865 óta nem adták ki magyarul! 1972-ben megjelent *Dickens világa* című könyvben röviden említem, és idézem Dickens forradalomfölfogásáról Graham Storey véleményét. Eszerint „szembeállítja a rossz, de elviselhető angol állapotokat az elviselhetetlen franciával; és a forradalom borzalmainak fenyegetésével fölfelé és lefelé egyaránt figyelmeztetni akar arra, amelytől legjobban rettegett kora angol polgárságával együtt.” Ezt a rettegést – a szakirodalom nyomán – azzal magyaráltam, hogy a 19. század eleji angol társadalom megrázó élménye volt az évszázadok óta nem ismert félelem attól, hogy francia hódítók partraszállásával elvesztik nemzeti függetlenségüket. A világuralomra törő Napóleon fölött aratott győzelem (amit maguknak tulajdonítottak) Thackeray *Hiúság vására* című regényében iróniával sokszorosán átszótt formában jelenik meg. Ennek keretében a képmutató világ igazi Hatalmát megtestesítő Lord Styne a szabadosság képviselője. A waterlooi csata itteni leírása erősen hasonlít a *Pármái kolostorban* megjelenített alulnézethez.

A forradalom e kritikus szemléletét az ezernyolcszáz-negyvenes években a forradalom gyorsan terjedő kultusza váltotta föl. Heine ugyanúgy hitt a forradalmi eszmék időszerűségében, mint az általános európai szabadságharc ki-

törésében Petőfi, aki úgy látta magát, hogy egyik kezében „édes szendergőm / Szelíden hullámzó kebele”, a másikban „imákönyvem: a / Szabadságháborúk története”. Ebben az áramlatban bontakozott ki Marx és Engels munkássága, amelyre majd Lenin, Sztálin, Rákosi és Kádár hivatkoznak; s amit a Kádár támogatásával vezető szerepbe került politikusok részben meg- és letagadnak. A „részben” Marx fő büszkeségére, a tudományos szocializmus gazdasági elképzeléseire vonatkozik. Ugyanakkor az „áldozatok” tömege nem hagy kétséget, hogy Marx tanítványai magukévá tették de Sade márki szadista fölfogását. A keresztény világkép és az emberi élet értékszenstésének a tagadása együtt jár azzal, hogy a vezetőréteg magának követelje az „arisztokrata” libertinusok törvények fölöttiségét, és ki akarja sajátítani a rendet megteremtő Beszéd birtoklását.

A nyolcvanas évek kinyitotta előttünk a múlt – és a jelen – világát, s új értelmet kínált a szabadság – latinul: libertas – fogalmának. Mivel az átértelmezésre leginkább a marxista filozófia volt fölkészülve, a közjó, a közboldogság „elavult” fogalmáról az egyéni érvényesülésre irányította a figyelmet. A vágyak kielégítése elé korlátokat állító keresztény világkép korszerűtlenségét annak sugalmazásával igyekszik bizonyítani, hogy minden erkölcsi-etikai törvény következmény nélkül áthágható. A Rákosi–Kádár korszakban tudatosan szétzilált közösségek hiányos történettudatában a liberalizmus homályos eszméje könnyen összemosható a libertinus életszemlélettel. (A libertinus szót már a rómaiak használták: fölszabadított rabszolgát jelentett.) Mivel a rosszul hasznosított állami vagyon kisajátítói a hatalom megszilárdításában érdekeltek, s annyira eltávolodtak a forradalom gondolatától, hogy közbeszédükben sem utalnak rá, Robespierre erény-tanánál jobban illik hozzájuk az a „szellemi” fölény, amely a Beszéd kisajátítására épül. S amely igen hasonlít ahhoz, amelyről de Sade márki szövegei szólnak.

Némi fáradsággal elképzelhetőek azok a bonyolult „pozitúrák”, „figurák”, „műveletek” és „epizódok”, amelyek Sade írói világában a Rendet hordozzák. Tökéletesen érthetőek a szerző – Barthes szerint retorikus szerkesztésű – mondatai, de a „jelentett szintjén” a befogadó végül nem juthat máshová, mint ahhoz az elemzéshez, amely világképének és nézőpontjának viszonyrendszeréből következik. A szépirodalom persze mindig többjelentésű, megértéséhez ismerni kell(ene) mindazokat a szövegeket, amelyeket a beszélő „újraír”. Amikor Kölcsey „Clarens virányain” andalgott, a korabeli olvasó tudta, hogy Rousseau világát idézi. Mára ez a jelentés az *Új Héloise* szövegének ismerete híján elhomályosult. Ezzel az utalás elvesztette egykori jelentését, de másikat nem kapott. Annak viszont, ha Esterházy Péter az ügynökmúlt kérdését helyezi többszörös, tetszés szerint értelmezhető idézőjelbe, ma világos üzenete van. És ez tökéletesen azonos de Sade márkiéval: a bűntudat alóli fölmentést szolgálja. Így jöhet létre az a világkép, amelyből az erkölcs minden kötelező-önkorlátozó tényezője hiányzik, s amelyet – ismét a tudomány tekintélyével szembefordulva – a köznyelv „még” mindig kénytelen erkölcstelennek nevezni, mert az a filozófiai különbség, amely az erkölcsről lemondás és az erkölcsi hiánya között lehetséges, nehezen fölfogható.

TAXNER-TÓTH ERNŐ

k: Ozetler tatal

93: 358 II. n. közigazgatás

g. Történelmi vázlatok?

Cel

A TORCH (FÁKLYA) HADMŰVELET

Az észak-afrikai angolszász partraszállás és következményei

II.

A francia flotta elsüllyesztése

Az 1940 júniusában aláírt compiégne-i fegyverszünet óta a francia flotta – amely a fegyverszünet értelmében semleges maradt – Toulon kikötőjében állomásozott Jean de Laborde tengernagy parancsnoksága alatt. A partvédelmi egységek parancsnoka Marquis tengernagy volt. A francia nemzet elszenvedett veresége után a gyarmatbirodalom és a flotta voltak az egykori „Grande Nation” megmaradt szimbólumai. A tengerész-tisztikar hagyományosan angolelleses volt, és legyőzhetetlennek tartotta a flottát. A fegyverszünet aláírása óta íratlan törvénynek számított, hogy egyetlen hadihajónak sem szabad sem a német ellenség, sem az egykori brit szövetség kezébe kerülnie. Ha bármelyik eset bekövetkezne, 1940 után terveket dolgoztak ki a hajóhad elsüllyesztésére. A parancsnokok így bizonyos értelemben az „öngyilkosság pszichózisában” éltek több mint két éven keresztül. A flotta főlötti legfőbb parancsnokságot 1940 júniusa óta Darlan adminális, Pétain helyettese gyakorolta, aki a flotta létében és erősségében saját két évtizedes tevékenysége legnagyobb eredményét látta.

Amikor Darlan Algírba ment, utasítást adott Laborde-nak, hogy a flotta kövesse őt. Ennek ellenére egyetlen hajó sem futott ki Toulon kikötőjéből. Pedig a legtöbb hajónak elég üzemanyaga volt ahhoz, hogy a Földközi-tengeren átkeljen, és erős angol és amerikai egységek cirkáltak a térségben, amelyek megfelelő segítséget tudtak volna nyújtani

német támadás ellen. Laborde azonban – részben Mers-el-Kebir miatt – mélységes gyűlölettel volt eltelve az angolok iránt. A hajók nem mozdultak és a tengernagy a kivárás álláspontjára helyezkedett.

Néhány nappal a szövetségesek algíri partraszállása után a touloni tengerésztsztek körében erősödött a kivárás hangulata és az a hit, hogy a flotta sértetlenül kerül ki a háborúból. Miután a németek bevonultak a szabad zónába, Laborde megkönnyebbülten tapasztalta, hogy a „Führer” sem Toulon városára, sem a flottára nem teszi rá a kezét. Toulonban – ahova nem vonultak be a németek – húsz francia zászlóalj állomásozott az egyetlen meg nem szállt francia város védelme céljából. A tengerésztsztek illúzióját az sem zavarta, hogy a németek utóbb a húsz zászlóalj feloszlátását követelték. Laborde a németek esetleges gyanúja elhárítása érdekében olyan védelmi állásba helyezte a flottát, mintha azok esetleges angol–amerikai támadást akartak volna kivédeni. Hitler azonban elhatározta, hogy az egész francia fegyveres erőt ártalmatlanná teszi. Ez az ő szempontjából érthető is volt. Az algíri francia–amerikai fegyverszünet után Darlan szövetséget kötött az amerikaiakkal. Továbbá Giraud tábornok, holott fogságából történt szökése után írásban biztosította Pétain marsallt, hogy nem tesz olyan lépést, amely a németek ellen irányulna, vezető szerepet vállalt az ellenállásban, mint láttuk, november 13-án átvette az észak-afrikai francia szárazföldi erők parancsnokságát, és utasítást adott, hogy csapatai támogassák a szövetségesek Tunézia ellen irányuló előrenyomulását. Hitler azt is látta, hogy Juin és az egész észak-afrikai francia tábornoki kar támogatta Darlan és Giraud tengelyellenes lépéseit. Bár a németeknek nem volt tudomásuk a titkos Pétain–Darlan kódorról, de joggal tételezték fel, hogy a marsall beleegyezését adta Darlan átállásához. Francia szempontból mindnyájan hazafiasan cselekedtek, de ürügyet szolgáltatnak Hitlernek, hogy ne tartsa magát a compiégne-i fegyverszünet megállapodásaihoz.³⁹

Ezért 1942. november 26-án Rundstädt tábornagy megbízottja, Krug von Nidda felkereste Lavalt châteldoni birtokán, autóba ült vele és Pétain marsallhoz mentek, akiknek átadták Hitler ultimátumát, amelyben követelte a flotta átadását.⁴⁰ Ezt megelőzően német csapatok hatoltak be a Toulon melletti Lamaque erődítménybe, a partmenti erők parancsnokát, Marquis admirálist őrizetbe vették. Adjutánsának sikerült megszöknie és értesítette Laborde tengernagyot a történekről. Laborde azonnal kiadta a parancsot a flotta elsüllyesztésére. Összesen 90 hajót süllyesztettek el, a világ különböző részein szétszórt francia tengeri hajóhad felét: a Strasbourg, a Dunkerque és a Provence csatahajókat, 7 cirkálót, 29 torpedórombolót és 12 tengeralattjárót. Három kis hajónak sikerült kisurranni, és ezek rövid időn belül elérték az algíri kikötőt. A németek a flotta elsüllyesztése után őrizetbe vették Laborde tengernagyot, és később átadták a vichyi hatóságoknak.

A francia flotta elsüllyesztése megrázta az egész világot. Azáltal, hogy Laborde nem engedte a flottát német kezekbe kerülni, bizonyos mértékben ítéletet mondott Mers-el-Kébir fölött, ahol, mint emlékezünk, 1940. július 3-án Churchill parancsára a britek kisebb flottányi francia hadihajót süllyesztettek el, attól az indokolatlan félelemtől vezettetve, hogy a hajók német kézre kerülnek. „Dicsőség Toulonnak” címmel ünnepelték az amerikai lapok a francia flotta öngyilkosságát.⁴¹

Darlan, aki 1940 júniusában maga adta ki a parancsot a flotta elsüllyesztésére, nehogy német kézre kerüljön, a hír mélyen megrázta. Egész életműve semmisült meg, hiszen XIV. Lajos óta nem volt olyan erős flottája Franciaországnak, mint amelyet Darlan épített fel a harmincas években. A tengernagy napok alatt éveket öregedett.⁴² A flotta színe-java semmisült meg néhány óra alatt, jöllehet Alexandriánál, Dakarnál és Martinique-nél még mindig jelentős francia egységek állomásoztak.

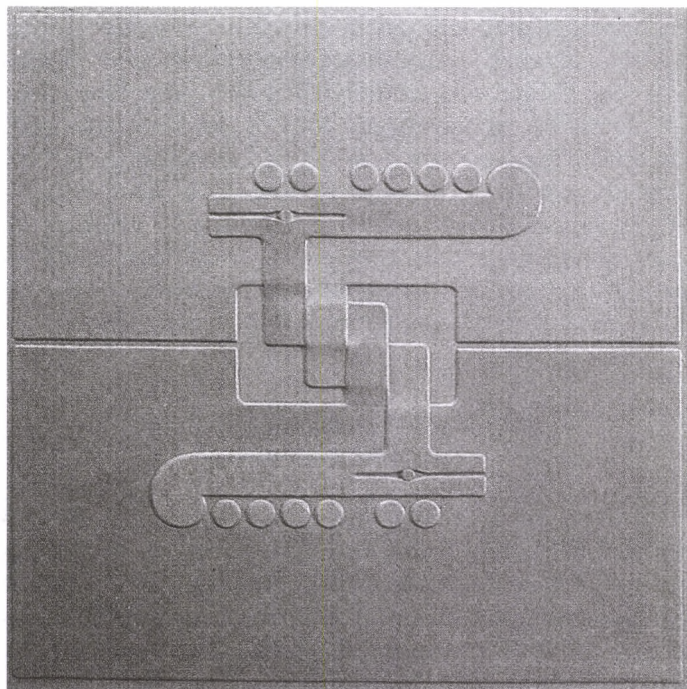
Darlan hatalmának ideiglenes megerősödése és a gaulle-ista propaganda

Miután Darlan, Clark és Murphy együttes akciója következtében sikerült a Boisson tábornok vezetése alatt álló nyugat-afrikai gyarmatbirodalmat is a szövetségesek oldalára állítani, a főkormányzó igyekezett a kormányzása alatt álló észak-afrikai területet racionálisan újjászervezni. 1942. november 30-án vezetése alatt – és teljes egyetértésben Murphyyal és az amerikai katonai vezetőkkel – megalakította a „Birodalmi Tanácsot”, amelynek feladata volt a Szövetségesek által felszabadított francia gyarmatok egységes kormányzása. A Birodalmi Tanács tagjai voltak Darlanon kívül Boisson, Nogués, Chatel, Giraud és Bergeret tábornokok. Valamennyien egyetértettek, hogy Pétain a legális államfő, de mivel gyakorlatilag a németek foglya, helyette Darlan gyakorolja funkcióját, az 1941. február 9-én Vichyben kibocsátott „Utódlási törvény” értelmében. Darlan az alakulást rögzítő jegyzőkönyvben kifejezésre juttatta, hogy a gaulle-istákat nem óhajtja a birodalmi tanácsba bevenni, de a németek ellen irányuló akcióikat nem ellenzi, sőt hallgatólagosan támogatja. Nyilatkozatát e szavakkal fejezte be: „Ami személyemet illeti – úgy vélem – megbízatásom megszűnik abban a pillanatban, mihelyst Franciaország az ellenség uralma alól felszabadul.”⁴³ A Birodalmi Tanács fennhatósága alá tartoztak Marokkó, Algéria, Nyugat-Afrika és – a német–olasz erők kiűzése esetére: Tunézia. Eisenhower az amerikai Egyesült Vezérkar utasítására írásban üdvözölte a Birodalmi Tanács megalakulását, és hangsúlyozta, hogy az Egyesült Államok támogat minden olyan hatóságot, amelyik eredményesen járul hozzá a tengely legyőzéséhez és a szövetségesek győzelméhez.⁴⁴

A Birodalmi Tanács megalakulását De Gaulle és a Londonban köré tömörülő „Szabad Franciák Mozgalma” kedve-

zőtlenül fogadta. De Gaulle washingtoni képviselője, Tixier, tiltakozott Rooseveltnél, aki azonban közölte vele: az USA kormánya szemszögéből tekintve közömbös, hogy az angolok és amerikaiak által felszabadított terület Darlan vagy De Gaulle kormányzása alatt áll. Sumner Welles helyettes külügyi államtitkárt felháborította De Gaulle kompromisszumra való képtelensége, MyCloy helyettes honvédelmi miniszter pedig úgy vélte, De Gaulle küldje a parancsnokságra alatt álló csapatokat Észak-Afrikába, és rendelje alá őket Giraud tábornoknak.⁴⁵ Rooseveltnél azt tanácsolta, Lord Halifax angol nagykövet, Bullitt, a híres amerikai diplomata közvetítésével Darlan és De Gaulle üljenek össze, hogy ellentéteiket el tudják simítani. E javaslatot De Gaulle elutasította, de újabb csapás érte a „szabad franciák” vezérét, mivel maga Churchill is helyeselte a Birodalmi Tanács megalakulását és Eisenhower, valamint Cunningham brit tengernagy részvételét egy Darlannal közösen megrendezett katonai parádén. De Gaulle elkeseredésében Majszkij szovjet nagykövethöz fordult, s azon reményét fejezte ki, hogy az oroszok előbb lesznek Berlinben, mint az amerikaiak. Ezt Henderson amerikai nagykövet jelentette Washingtonba, s ezáltal újra gyengült a tábornok pozíciója.⁴⁶ De Gaulle Edenhez fordult s – a Majszkij szovjet nagykövet előtt tett kijelentésével teljes ellentétben – arra figyelmeztette az angol külügyminisztert, ha Darlan marad bármilyen minőségben a franciák élén, ez a tengernagy népszerűtlensége miatt növeli a kommunista veszélyt, s arról igyekezett őt meggyőzni – amiben egyébként igaza lett –, hogy Hitler legyőzése után a szovjet terjeszkedés lesz a legnagyobb, Európát fenyegető veszély.⁴⁷

Részben De Gaulle, részben az angol baloldal propagandája következtében Angliában olyan erőssé vált a Darlan-ellenes hangulat, hogy Churchill az alsóház titkos ülésén 1942. december 10-én kénytelen volt kijelenteni: a francia hivatalnoki kar és tisztikar jelentős része történelmi okok-

KÜZDELEM, 1977

ból a legalitás bázisán áll. Szemükben De Gaulle rebellis, és Pétaint nemcsak legális államfőnek, de hősnek is tartják. Darlant Pétain helyetteseként ismerik el Franciaország legális vezetőjének. Felolvasta Darlan Clark amerikai tábornokhoz intézett levelét, s ünnepélyesen kijelentette, hogy a tisztesség és becsület is megkövetelik, hogy a szövetségesek betartsák Darlannal szemben vállalt kötelezettségeiket.⁴⁸

Churchill, e beszéde ellenére, Darlannal szemben kétkulacsos politikát folytatott. Roosevelt elnöknek Edennel közösen írt levelében arra mutatott rá, hogy Darlan főkor-

mányzósága alatt a tengelyhatalmak ügynökei veszélyes agitációt fejtenek ki Algériában. Eisenhower – miután az elnök megküldte neki Churchill levelét – úgy vélte, nem az állítólagos „tengelyügynökök”, hanem a gaulle-isták okozzák a legnagyobb zűrzavart Észak-Afrikában. E levél (Eisenhower levele) hatására Rooseveltt Murphyt megerősítette pozíciójában, követté és Eisenhower politikai tanácsadójává nevezte ki. Churchill ezután Macmillan konzervatív képviselőt – későbbi miniszterelnököt – nevezte ki az angol katonai vezetők melletti tanácsadónak.⁴⁹

Darlan népszerűségének csökkenése és hatalma gyengülése

Az eddig elmondottak alapján úgy tűnhet, hogy Darlan a Birodalmi Tanács létrehozásával erősítette helyzetét Észak-Afrikában. Ez azonban csak a látszat volt. Eltekintve az angol és amerikai lapok ellene irányuló propagandájától, valamint a gaulle-ista propagandától, magában Algériában is csökkent a tengernagy népszerűsége. Ehhez hozzájárult az angolszászok iránti szimpátia csökkenése. Míg november 8-án a lakosság óriási többsége nagy lelkesedéssel fogadta az amerikaiakat, e lelkesedés a következő hetekben csökkent. A franciák jelentős része legyőzöttnek érezte magát, és az amerikaiakat megszállóknak tekintette. Élelmiszerhiány, drágulás és a frank értékének csökkenése lettek a partraszállás kísérőjelenségei. Algériában az amerikaiak számos házat és lakást lefoglaltak, és a lakosság úgy érezte, győzőknek tekintik magukat. Amíg a partraszállást előkészítő tárgyalások folyamán Murphy tárgyalófelei arra kérték őt, hogy angolok lehetőleg ne vegyenek részt a műveletben, most – érdekes módon – a britek népszerűsége az amerikaiakkal szemben megnőtt. Szemtanúk szerint az amerikaiak fegyel-

mezetlenebbül viselkedtek, mint az angolok, de feltehetően egy célzatos brit propaganda is hozzájárult e hangulatváltozáshoz.⁵⁰ A britek iránti rokonszev növelte a Londonban lévő De Gaulle iránti szimpátiát is, mivel sokan úgy vélték: Darlan túl engedékeny az amerikaiak iránt. Az amerikaiak tunéziai veszteségei sem növelték az irántuk eleinte érzett szimpátiát. S bár Churchill fent említett levelében eltúlozta a tengelypropaganda jelentőségét, kétségtelen, hogy a tengely ügynökei kihasználták a lakosság hangulatváltozását. Ehhez az is hozzájárult, hogy az Észak-Afrikában meglehetősen erős szélsőjobboldali propaganda, így mindenekelőtt a kollaboráns Jacques Doriot vezette Parti Populaire Français, valamint a vichy-i kormány által életre hívott Service d'Ordre Légionnaire (SOL) – utóbbi azonos volt az anyaországban a németekkel való együttműködése miatt hírhedt té vált milíciával – által terjesztett hírek és rémhírek ugyancsak az amerikaiak és Darlan adminális ellen irányultak, akit ezek a körök árulónak tartottak. De Darlan pozíciójára nézve sokkal veszélyesebbek voltak az angol és amerikai baloldali körök szűnni nem akaró támadásai, annál is inkább, mivel az OWI (Office of War Information) Észak-Afrikába küldött tudósítói túlnyomó részben ezekből a körökből kerültek ki. Különösen kifogásolták, hogy Darlan csak késlekedéssel helyezte hatályon kívül a vichy-i kormánynak a zsidók diszkriminációját elrendelő utasításait.

Az 1870-ben a német–francia háború idején Bordeaux-ba menekült ideiglenes francia kormány igazságügyminisztere, Cremieux elrendelte, hogy az Algériában élő zsidók teljes jogú állampolgároknak tekintendők, s mind aktív, mind passzív választójoggal bírnak. Ez a rendelkezés 1875-ben bekerült a Harmadik Köztársaság törvényei közé, de nem vonatkozott az ugyanott élő muzulmán (arab és berber) lakosságra, akik ezt sérelmesnek tartották. A vichy-i kormány a „lex Cremieux-t” hatályon kívül helyezte, de

ettől függetlenül Francia-Észak-Afrikában a zsidó üzleteket nem zárták be, s a zsidók szabad foglalkozásokat (orvos, ügyvéd stb.) is űzhettek.

Darlan a birodalmi tanács első ülése után a vichyi kormány valamennyi zsidókat korlátozó intézkedését hatályon kívül helyezte, egy 1942. december 16-i rendeletével helyreállította a „lex Cremieux” érvényességét, tehát a zsidók választójogát. E rendelet a háborús körülmények között elméleti jellegű volt, de felháborodást váltott ki az arab lakosság körében, akik 1942 decemberétől kezdve erősen a német és olasz rádiópropaganda hatása alá kerültek. A német és olasz rádiók állandóan azt harsogták, hogy az angol-amerikai győzelem zsidó világuralomhoz vezet, s ennek a levét mind a palesztínai, mint az észak-afrikai arabok isszák majd meg. Különösen feszültté vált az arab-francia viszony, amikor Algírban és Constantine-ban több arabot kivégeztek a németek és olaszok javára végzett kémkedés miatt.

Darlan és Eisenhower egyetértettek abban, hogy 350 ezer zsidóval szemben 25 millió muzulmán él Francia-Afrikában, s ezek jogait valamilyen módon biztosítani kell. A fent említett, a zsidók egyenjogúsága helyreállítását biztosító rendelet proklamálása után Ferhat Abbasz, az algériai arab nacionalisták vezére tiltakozott Darlannál, mivel proklamációja nem említette az arabokat. Darlan ezért december 22-re összehívta Abbaszt és az algériai moszlimok több vezetőjét, s Giraud tábornokkal egyetértésben közölte velük, hogy kidolgozzák az algériai arabok bizonyos autonómiáját garantáló statútumokat, s az erre vonatkozó tárgyalásokat néhány nap múlva folytatják.⁵¹ Ezekre azonban Darlan halála miatt már nem került sor.

Az angolszász baloldali és liberális sajtó másik támadási pontját az algériai politikai internáltak, elsősorban a kom-

munisták sorsa képezte, akik azonnali szabadlábra helyezését követelték. A kb. 7000 politikai internált túlnyomó részét azok a kommunisták képezték, akiket – többek között 27 parlamenti mandátumától megfosztott képviselőt – még 1939 őszén a Daladier-kormány internáltatta. Ezek a francia kommunisták a Hitler–Sztálin paktum aláírása utáni hetekben ellenezték a hitleri Németországnak átadott francia hadüzenetet, a Lengyelország megsegítése címén Németország ellen folytatott angol–francia hadjáratot pedig „imperialista” háborúnak minősítették. Minden rendelkezésükre álló eszközzel akadályozták a francia háborús erőfeszítéseket, a Maginot-vonalban németbarát röpcédulákat terjesztettek, s szabotázscelemekkel bizonyos mértékben hozzájárultak Franciaország 1940 nyarán elszenvedett vereségéhez. Annak ellenére, hogy ezek a kommunisták 1939–40-ben a náci Németország javára tevékenykedtek, a szovjet katonai sikerektől megrészegült angol–amerikai baloldali és liberális sajtó addig ostromolta mind a francia közigazgatást, mind az amerikai katonai vezetőséget, amíg elérték azt, hogy internálásukat feloldják.⁵²

E támadások és a fokozatosan romló közhangulat hatására a Darlan-adminisztráció egyre gyengült, és az admirális egyre elszigeteltebb helyzetbe került. 1942 decemberében egymástól függetlenül két csoport szervezett összeesküvést Darlan megbuktatására, a „Párizs grófja”, Henri Bourbon herceg köré tömörült monarchisták és a départementek (megyék) tanácsai, amelyek tagjainak túlnyomó része a köztársaság híve volt. Henri herceg kusza tervet szőtt, kapcsolatot teremtett De Gaulle-hoz, de utóbbi tudta, hogy a trónkövetelő a vichyi kormánnyal is kapcsolatban áll. Ennélfogva a royalista összeesküvés eléggé ingoványos talajon mozgott.⁵³

A royalista szervezkedéssel párhuzamosan, mint láttuk, egy republikánus csoport (a départementek) is kísérle-

tet tett Darlan megbuktatására. E szervezkedés vezetői úgy vélték, alkotmányos alapon állnak. Az 1875-ben elfogadott alkotmány értelmében ugyanis a kormány vagy az államfő akadályoztatása esetén az egyes départmentek (megyék) tanácsai összeülhettek, és megválaszthattak egy ideiglenes államfőt. November 24-én levelet intéztek Darlanhoz, és kérték a départmenti tanácsok ülésének összehívását. A tengernagy e kérésnek nem tett eleget. A republikánus összeesküvők azt is kilátásba helyezték, hogy Henti Bourbon herceget Darlan lemondása után ideiglenes államfőnek választják meg. Elhatározták, hogy Alfred Pose a megyei tanácsok nevében delegációt vezet Darlanhoz, és az alkotmány nevében felszólítja a lemondásra. Arról lát-szólag „megfeledkeztek”, hogy a törvény, amelyre hivatkozni akartak, azt is előírta, hogy csak a *départmentek fele által delegált tanácsok jogosultak erre a lépésre*, márpedig a három algériai megye kivételével valamennyi német megszállás alatt volt. Murphyt december 16-án értesítették a tervezett akcióról, aki azonnal értesítette az összeesküvésről Eisenhower tábornokot. Az összeesküvők ter-vét azonban maga Darlan hiúsította meg, aki december 16-án a sajtó és a rádió útján az alábbi nyilatkozatot tette közzé:

„Több alkalommal hangsúlyoztam Eisenhower tábor-nok előtt, hogy amikor Észak- és Nyugat-Afrika jelentős részét bevontam a Német- és Olaszország elleni háború-ba és ezáltal az Egyesült Nemzetek Szövetségébe tömö-rült nemzetek közé, e célkitűzésemben semmilyen egyéni és személyes cél nem vezetett. Egyetlen célom Francia-Af-rika megmentése és Franciaország felszabadítása. Ha e célt elértük, visszavonulok a magánéletbe, abban a remény-ben, hogy Franciaország jövődő vezetőit a felszabadí-tott francia nép szabad választások útján fogja megválasz-tani.”

E nyilatkozattal majdnem egyidejűleg Rooseveltt elnök is kibocsátott egy proklamációt, amelyben elismerte Darlan tengernagy érdemeit a szövetséges hatalmak leendő győzelme érdekében. Eisenhower ezek után tudatta az összeesküvőkkel, hogy minden kísérletet Darlan eltávolítására megakadályoz.⁵⁴

Darlan december 16-i nyilatkozata De Gaulle-t nehéz helyzetbe hozta. Még az iránta egyébként baráti érzésű angol lapok is kritizálták túlzott makacsságát, amely nehezíti a szövetségesek oldalán harcoló franciák egységének létrehozását. De Gaulle ekkor váratlan lépéshez folyamodott. December 19-én Londonból Algírba küldte Francois d'Astier de la Vigerie repülőtábornokot, Henri d'Astier testvérét. A tábornok testvére segítségével kapcsolatba lépett az összeesküvőkkel, Párizs grófjával, Lemaigre-Dubreuillel, Posesal és másokkal. De Gaulle-től kapott utasítása értelmében Darlannal nem akart találkozni, de Eisenhower ragaszkodott a Darlan–d'Astier találkozó létrejöttéhez. Darlan fogadta őt Giraud, Bergeret és Jean Rigauld jelenlétében. A repülőtábornok eleinte tüntetőleg ignorálta a tengernagyot, de amikor Darlan erőlyesen felszólította, ismertesse jövedele célját, d'Astier azt válaszolta, feladata annak kivizsgálása, milyen módon tudnak „szabad francia” egységek részt venni a tengelycsapatok elleni harcokban. Darlan azt javasolta, ezek az alakulatok a 8. brit hadsereg kötelékébe illeszkedjenek bele, mivel az algériai francia haderőknél még mindig erős a De Gaulle iránti ellenszenv, és ennek leküzdésére politikai tárgyalásokra lenne szükség. D'Astier azt válaszolta, hogy erre nincs felhatalmazása. Darlan és Giraud erre kérték Eisenhowertól a gaulle-ista tábornok kiutasítását. Az amerikai főparancsnok e kérésnek eleget tett, és d'Astier elhagyta Algériát. Elutazása előtt azonban utasítást adott fivérének, Henrinak, Luis Joxe-nak, René Capitant-nak, Pose-nak és Jacquet-nak egy „kemény gaulle-ista mag” létrehozására, és

átnyújtott nekik 40 ezer dollárt.⁵⁵ Az összeesküvők kemény magja: Pose, Jacquet, Henti d’Astier és a hadnagyi szolgálatot teljesítő jezsuita, Cordier ekkor határozhatták el, hogy Eisenhowert, Murphyt és Giraud tábornokot befejezett tények elé állítják.

Darlan meggyilkolása

1942. december 24-én, a kora délutáni órákban Darlan tengernagy be akart nézni a „Palais d’Eté”-nek nevezett hivatalába. Egy, a hivatala előtt várakozó fiatalember odaugrott hozzá, és két lövéssel leterítette. Darlant kórházba szállították, ahol két órával a merénylet után meghalt.⁵⁶ A tettest a rendőrfőnökségre szállították, ahol megkezdődött a kihallgatása. Bergeret tábornok a hír hallatára meg volt győződve, hogy a brit titkosszolgálat áll a merénylet mögött. Amikor azonban a rendőrfőnökségre érkezett, a nyomozók közölték vele, hogy a tettes mindent bevallott. Neve Bonnier de la Chapelle, fiatal, 20 éves monarchista. Először azt állította, hogy egyedül, minden segítség nélkül cselekedett, mivel Darlant árulónak tartotta.⁵⁷ A nála talált útleveél Morand névre volt kiállítva. Találtak nála továbbá egy Spanyolországba szóló vízumot, 2000 dollárt és némi francia és spanyol pénzt. Későbbi vizsgálatok kiderítették, hogy a dollárok a Francois d’Astier tábornok által hozott pénzüsszegekből származnak, és Bonnier részletes vallomást mondott jegyzőkönyvbe. Cordier abbétól kapta a palota tervrajzát és egy pisztolyt töltényekkel. Kiderült, hogy a merénylet kapcsolatban állt Henri d’Astier-vel és Párizs grófjával. Amikor Bonnier e tényeket bevallotta, megjelent Muscatelli rendőrprefektus, aki szintén kapcsolatban állott az összeesküvőkkel, a hosszú jegyzőkönyvet zár alá helyezte, és egy rövid vallomást íratott alá Bonnierrel. E vallomás lényegében csak annyit tartalmazott, hogy

Bonnier elismeri tettét.⁵⁸ Jean Rigault, a főkormányzóság „belügyminisztere” e vallomással nem volt megelegedve, és a tettes további kihallgatását rendelte el. Bonnier tovább vallott. Kijelentette, hogy Cordier abbé meggyőzte őt a monarchia helyreállítása és Darlan eltávolítása szükségességéről. A fegyvert Bernard d’Astier és Mario Faivre urak jelenlétében vette át. Délután 15 óra körül Mario Faivre, Bernard d’Astier és Sebattier vitték őt autóval a Palais d’Étéhez, ahol tettét végrehajtották.⁵⁹

Darlan meggyilkolása után helyettese, Bergeret tábornok felkereste Murphyt, hogy megbeszélje vele az utódlás kérdését. Bergeret és mások Párizs grófját ajánlották megfelelő utódnak, de Murphynak aggályai voltak. Attól félt, hogy az amerikai közvélemény nehezen fogadná el egy királyi sarj hatalomra kerülését. December 25-én a frontról megérkezett Giraud tábornok is, aki az összeesküvők legnagyobb megrökönyödésére az esti órákban összehívott egy hadbírószági ülést. A hadbírószág még az esti órákban Bonnier-t halálra ítélte. A halálos ítéletet másnap, december 26-án végrehajtották.

Miután Eisenhower és Murphy a birodalmi tanács tagjaival közölték, hogy az amerikaiak számára csak Giraud jöhet szóba, mint Darlan utóda, a birodalmi tanács december 26-án Giraud tábornokot választotta meg főkormányzó-nak, valamint a francia szárazföldi, légi és tengeri erők parancsnokának.

1942. december 26-án délelőtt Darlan admirálist illő katonai díszpompával kísérték utolsó útjára. Eisenhower és Clark tábornokok, Cunningham brit tengernagy, Robert Murphy, valamint az algériai francia tábornoki kar és tisztikar részvételével. Feltűnő volt a lakosság tömeges részvétele a temetésen. Az életében népszerűtlen tengernagyot politikai hősnak és mártírnak tekintették.

Amint már említést nyert, a birodalmi tanács nem minden amerikai nyomás nélkül, Giraud tábornokot választot-

ta meg Darlan utódjává. A beavatottak azonban tudták, hogy Darlan halálával a veszély nem múlt el. A royalisták, a republikánusok és a gaulle-isták Giraud-t és Murphyt ellenségnek tekintették. Darlan utolsó üzenetében minden francia megbékélését tűzte ki célul, most azonban Algír puszkaporos hordóhoz hasonlított, a parázsló lángok bármikor magasba csaphattak. Eisenhower attól félt, hogy a franciák a britek és amerikaiak ellen fordulnak, és a szövetségesek észak-afrikai hadjárata veszélybe kerülhet. Olyan hírek keringtek, hogy a gaulle-isták Giraud és Murphy meggyilkolására készülnek. Eisenhower ezért amerikai katonai közigazgatás bevezetését helyezte kilátásba.

Giraud be akarta bizonyítani, hogy ura a helyzetnek. Bergeret-nek utasítást adott, hogy a 13 leggyanúsabb összeesküvőt azonnal vegye őrizetbe. A rendőrség mobilgárdái ezeket december 31-én éjjel lakásukról elhurcolták, és a 200 km-re Algírtól délre lévő Laghouat helységben lévő internálótáborba vitték. Az internáltak között volt Muscatelli rendőrfőnök is. Természetesen az egész megtorlás heves tiltakozásokat váltott ki az angol és amerikai baloldali sajtóban.⁶⁰

A merénylők pere – De Gaulle szerepe

Eisenhower és a brit kormány által Algériába küldött Macmillan Bergeret tábornoktól újabb vizsgálatot követeltek, s az ügy újabb kivizsgálásával Voituriez hadbíróat bízták meg. Koronatanúként az összeesküvésben szintén részt vevő Achiari szerepelt. Achiari megerősítette, hogy Henri d'Astier de la Vigerie és Cordier abbé bízták meg az ifjú Bonnier-t azért, hogy Párizs grófját Darlan eltávolítása után trónra juttassák. Mind d'Astiert, mind Cordiert letartóztatták és szabadságvesztésre ítélték. A vallomás alapján le kellett volna tartóztatni Poset és Jacquet is, Giraud és

Bergeret azonban azzal az indoklással akadályozták ezt meg, hogy e két ember nélkülözhetetlen a kormányzat számára. Voituriez talált arra vonatkozó bizonyítékokat is, melyek szerint De Gaulle tudott az összeesküvésről, de nem volt bizonyítható, hogy De Gaulle tudomással bírt volna a Darlan meggyilkolására irányuló tervekről. Mivel ekkor már mind Churchill, mind Roosevelttel készültek a casablancai konferenciára, ahol ki akarták békíteni De Gaulle-t Giraud-val, a vizsgálat folytatása politikai szempontból nem volt kívánatos, ezért a további vizsgálatot Giraud utasítására beszüntették. Miután De Gaulle 1943 májusában a tömegek ujjongása közepette bevonult Algírba, d'Astier és Cordier szabadlábba helyezték, a Bonnier elleni halálos ítéletet pedig annullálták.

De Gaulle a háború után annyira népszerű volt, hogy a francia történetírás került minden olyan mozzanatot, amely árnyékot vetett volna a mindenki által tisztelt tábornok múltjára. Az a tény, hogy De Gaulle többet tudott az ügyről, mint amit addig feltételeztek, csak a tábornok halála után merült fel, amikor Mario Faivre – aki Bonnier-t Darlan rezidenciájába szállította – 1975-ben „Nous avons tué Darlan” című könyvét, majd 1982-ben „Le chemin du palais d'été” című még alaposabb művét publikálta. Faivre szerint Darlan áruló volt és megérdemelte halálát. Faivre emlékiratában döntő szerepet tulajdonít Francois d'Astier repülő-tábornoknak, aki – amint említést nyert – De Gaulle megbízásából jött Algírba.

Mindezek az események szinte elképzelhetetlenül szenvedélyes légkörben zajlottak le. Az utókor nemcsak Darlan, de Pétain szerepét is tárgyilagosabban ítéli meg, mint a „libération” eufóriájában élő nemzedék. Darlan történelmi helyét alaposan elemző mű eddig még nem jelent meg. Ha itt meglehetősen részletesen foglalkoztunk személyével és tragikus sorsával, azért tettük, mert kulcs-szerepet játszott Francia-Észak-Afrika átállásában a szövet-

ségesek oldalára. Meggyőződése, hogy nélküle az angolszász szövetségeseknek nem sikerült volna Algériát, Marokkót és Nyugat-Afrikát komoly véráldozatok nélkül felszabadítaniuk és ezáltal a német–olasz szövetségi rendszerre a sztálingrádi csatával szinte egy időben döntő csapást mérniük. Darlan tragikus sorsa szimbolizálja, milyen súlyos helyzetbe került Franciaország a második világháború folyamán. A kérdés maga a lét volt, s a felelős francia államférfiak elsőrendű feladata az lett, hogy hazájukat átmentsék a világméretű küzdelem utáni időkre. Ebben a felőrő küzdelemben Darlannak kimagasló szerep jutott, s emléke mártírhálálától eltekintve is tiszteletet érdemel.

(A következő számunkban folytatjuk.)

CZETTLER ANTAL

Jegyzetek

- 39 KTB OKW II. kötet 969. I.
- 40 ADAP – Akten zur deutschen Aussenpolitik (német külügyi okmányok) E IV. 226. I.
- 41 Cartier, 358–359. I.
- 42 Krautkrämer, 265. I.
- 43 Liddel–Hart, 349., 357. I., Cartier, 559–561. I.
- 44 Krautkrämer, 269. I.
- 45 Uo.
- 46 Summer Welles által szerkesztett jegyzőkönyv. In: Frus 1942, II. kötet, 546. I.
- 47 Frus 1942, II. kötet, 487. I.
- 48 Woodward, II. kötet, 395. I.
- 49 Churchill, Winston: *Complete Speeches*, VI. kötet, 6718–6719. I.
- 50 Krautkrämer, 278–279. I.
- 51 Moreau, J. admirális: *Les derniers jours de Darlan*, Párizs, 1985, 229. I.
- 52 Krautkrämer, 295. I.
- 53 Duroselle, Jean–Baptiste: *Historire diplomatique de 1919 à nos jours*. Párizs 1985, 229. I.
- 54 Murphy, 190. I.
- 55 Krautkrämer, 315–318. I.

- 56 Krautkrämer, 338–341. l.
- 57 Voiturez, A. J.: *L’Affaire Darlan. Instruction judiciaire*. Párizs 1980, 175. és 225. l., Faivre, Mario: *Le chemin du palais d’été*. Párizs 1982, 194. l.
- 58 Murphy, 181–182. l., Clark, 128–129. l., Cartier, 462–563. l.
- 59 Voiturez, 136. l.
- 60 Krautkrämer, 352. l.

X 93 : 321.6 lf: Tanulmány

Ani

A MAGYAR FÜGGETLENSÉGI MOZGALOM ZSIDÓMENTŐ TEVÉKENYSÉGE*

Az Auschwitz-i jegyzőkönyv

II.

A Magyar Függetlenségi Mozgalom zsidómentő tevékenységét tárgyalva, részletesen kell foglalkozni Soos Géza személyével, hiszen ő kiemelkedő szerepet játszott e téren. 1912-ben született, tehát 1944-ben érett felnőttként, de fiatal emberként vehetett részt az események alakításában. Értelmiségi családból származott, s gyermekként mindent megkapott a szülői házban, amire egy művelt, önálló gondolkodásra képes magyar értelmiséginek szüksége volt. Tízennyolc éves korára teljesen kialakult világnézettel rendelkezett. A nyolcadikos gimnáziumi évfázárán elmondott beszédében ilyen mondatok találhatók: „...a közép- és alsóbb néposztályok eladósodása, a népnymor, a tuberkulózis terjedése oly hangos lavinazúgással sodorja mind mélyebbre a magyar életet, hogy mi, tapasztalatlan kis középiskolások is sokszor rémülten várjuk a holnapot.” Majd néhány mondattal később: „Világos, hogy a helyes út csak a segítség... útja lehet. Erre az útra pedig az áldozat, az önfeláldozás vezethet el, s a rajta való megmaradáshoz csak az adhat erőt, aki maga is a legszentebb áldozatot hozza értünk: a mi Mennyei Atyánk. Mert mi az áldozat? Az áldozat a gyarló

* A tanulmány A Magyar Függetlenségi Mozgalom című, előkészületben lévő könyv egyik fejezete.

ember legfenségesebb tevékenysége.” S programot is ad: „...le kell döntenünk a kínai falat, melyet lelkiismeretlen elemek építenek a különböző osztályú és felekezetű magyar emberek közé.”⁴⁸

Soos Gézát ezek szerint nem véletlenül nevezte „keresztyén szociális forradalmárnak” Kiss Sándor, a református diákmozgalomban vezetőtársa és a náciellenes harcban is küzdőtársa. Keresztyén hite is családi örökség volt, de elmélyülését, megerősödését a Soli Deo Gloria Református Diákszövetségtől kapta, melyben a csatlakozó tagságtól az elnökségig minden funkciót betöltött 1928 és 1946 között. 1935-ben a Pázmány Péter Tudományegyetemen (ma ELTE), a jogi karon doktorált, kitüntetéssel. Először bíróságon dolgozott, s közben mint SDG-tisztviselő fáradhatatlanul járta az országot. 1939-ben Teleki Pál a Szent-Iványi Domokos vezette miniszterelnökségi Tájékoztató Osztályba (ME IV.) rendelte szolgálattételre. Megismerte az országot, s kapcsolatba került a közigazgatás és a civilszféra különböző szervezeteivel. Mindez alapul szolgált egy olyan széles körű kapcsolatrendszer kiépítéséhez, mely lehetővé tette, hogy 1944-ben a Magyar Függetlenségi Mozgalomnak mindenütt, még a német követségen is legyenek emberei. Mert az illegális munkában igen fontos a jólétesültség, aminek alapja a jól kiépített hálózat. Teleki halála után a külügyminisztériumba került: a svájci, a svéd és a finn ügyek referense lett, azonkívül a lengyel, a holland és az angol menekültek ügyeivel is foglalkozott. Beosztása elősegítette, hogy külföldi kapcsolatokat építsen ki, illetve kapcsolatba kerüljön a magyar államigazgatás legpozitívabb elemeivel.

Még csak huszonhat éves, amikor egy különleges megbízatást kell elvégeznie. Ez is a zsidók mentésével kapcsolatos. 1938-ra már világossá vált, minden józanul gondolkozó ember számára, hogy az európai zsidóságot nagy veszély fenyegeti. Ezért Rooseveltnél július 5-ére tanács-

kozást hívott össze Evianba. A menekültügyi konferencia valójában a zsidók megmentésével foglalkozott, de – sajnos – minden tényleges eredmény nélkül. Magyarország képviselőjét is meghívták, de az amerikai követség óva intette a kormányt, hogy hivatalosan képviseltesse magát. Szerencsésen alakultak a körülmények: ugyanakkor tanácskoztak Svájcban az európai református diákszövetségek képviselői, s ezen a Soli Deo Gloria képviselőtében neki is részt kellett vennie. Ezt a lehetőséget kihasználva nem hivatalos küldötként, hanem magánemberként jelen volt a tanácskozáson. Jelentésében, melyet a külügyminisztériumnak és a református egyháznak egyaránt átadott, részletesen beszámolt azokról a veszélyekről, amelyek a zsidóságot, jelesül a magyar zsidókat fenyegetik, s amikre nemcsak a konferencia hívta föl a figyelmet, hanem a svájci protestáns egyházi vezetők is.⁴⁹ A világ, így a magyar világ is süket volt e figyelmeztetésekre. A demokratikus hatalmak hagyták Hitlert nagyra nőni, s amikor észbe kaptak, akkor már késő volt. E késedelem milliók életébe került!

Tulajdonképpen Eviannal kezdődött Soos Géza „korspiratív”, „illegális” tevékenysége és kapcsolata a zsidókérdéssel. Az antiszemitizmus – ha találkozott is vele – idegen volt számára. A keresztyénség a szeretet vallása. Az egyetemen egy hatos baráti kör tagja volt: a hatból kettő magyar, kettő sváb, kettő pedig zsidó volt. Fajtájához ragaszkodott, de más népek fiait is becsülte. Természetes volt számára, hogy amikor a náci megszállás után a zsidók életveszélybe kerültek, fő feladatának tekintette a zsidómentést. Hihetetlenül széles ismeretsége, nemzetközi kapcsolatai ekkor hasznosultak igazán. A Soli Deo Gloria szervezetein belül „a boldogítóan áldozatos élet”-et mint keresztyén ember számára egyetlen elfogadható életformát százak és ezrek vallották, s ezek a segítségben, a bűjtatásban, az igazolványszerzésben és -gyártásban boldogan vállalták a mentéssel járó veszélyeket.

AZ ÜVEGHEGYEN TÚL, 1969

Ilyen mindent vállaló, áldozatos ember volt Éliás József, a Jó Pásztor Bizottság (teljes nevén: a Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje Jó Pásztor Missziói Albizottsága) lelkésztitkára. 1942-ben, amikor a bizottságot megszervezték, már érvényben volt a III. zsidótörvény, ezért a református egyház – melynek vezetői e törvényt nem szavazták meg a felsőházban, sőt egy memorandumban tiltakoztak ellene – fontosnak tartotta, hogy tegyen valamit a keresztyén-zsidókért. Valójában a Jó Pásztor különbségtétel nélkül tevékenykedett minden rászoruló érdekében. Éliás József diákkora óta ismerte Soos Gézát, egyre bizalmasabb

kapcsolat alakult ki közöttük, így hát nem csodálkozott a fiatal református lelkész, amikor az SDG szilicei táborában egy késő éjjelbe nyúló beszélgetés, majd egy négyszemközti együttlét során felszólítást kapott a náciellenes tevékenységben való részvételre. Erről később ezt mondta: „1942-ben olyan események történtek velem, amelyek fordulatot adtak lelkészi pályámnak, életemnek is. Az egyik nagy esemény az volt, hogy annak az évnek a nyarán csatlakoztam egy... németellenes szervezkedéshez, ellenállási mozgalomhoz.”⁵⁰ Éliás visszaemlékezései szerint Soos kifejtette, hogy az ország katasztrofális helyzetben van, különösen azért, mert a náci Németország oldalán áll. Majd így folytatta: „Ezt felismerve hazájukat szerető, nemzetüket féltő magyarok ellenállási mozgalom szervezését kezdték meg. A mozgalom felekezeti hovatartozásra és társadalmi állásra való tekintet nélkül igyekszik felkutatni és összefogni azokat az embereket, akik meg akarják szabadítani az országot a hitlerista elnyomástól, a nyilas veszélytől, a Horthy-rendszer minden szociális nyűgétől és a vesztes háborúval járó összeomlástól.”⁵¹

A csatlakozók világosan látták, hogy elsősorban az üldözötteken, de minden rászorulón segíteni kell, mert ezzel gyengítik a náci befolyást és erősítik a magyar népet. Nem véletlen, hogy a Jó Pásztor lelkészitkárságával a református egyház vezetői éppen Éliás Józsefet bízták meg, hiszen a szilicei beszélgetés Soos Gézával csupán néhány hónappal korábban történt, mint az ő munkába állítása.

Az MFM vezetői nagyon vigyáztak arra, hogy mindenki csak azt tudja, amire feladata elvégzéséhez szüksége van. Éliás például csak 1944-ben tudta meg, hogy a szervezkedés vezetője Szent-Iványi Domokos. Soos Géza hagyatékában van egy vázlatos fogalmazvány az MFM történetéről, melyben a katonai konspirációval kapcsolatban ez áll: „Katonai téren az iroda [Kiugrási Iroda] több vonalon dolgozott már kezdettől fogva, a titoktartás biztosítása miatt

[végett] azonban anélkül, hogy a különböző csoportok és személyek egymásról vagy egymás munkájáról tájékoztak lettek volna. A koordinálást az iroda végezte el, és csak akkor és olyanokat kapcsolt [össze], azaz tájékoztatott egymásról, amikor a végrehajtás miatt arra feltétlenül szükség volt. Így, csupán az iroda szerepének utólagos ismerete révén válik világossá, hogy lényegében minden katonai természetű kiugrási vagy ellenállási törekvés a MFM szervezétének a működése volt akkor is, mikor a benne szereplőknek erről sejtelmük sem lehetett.”⁵²

Török Sándor például nem tudott arról, hogy Szent-Iványi Domokos szervezte meg Horthy István özvegye és az ő kapcsolatát. Szent-Iványinak még a nevét sem halotta.⁵³

Ez a kiválóan megszervezett és pontosan alkalmazott konspirációs technika tette lehetővé, hogy Szlovákiából Magyarországra, pontosan Soos Géza kezébe került az Auschwitz-i jegyzőkönyvként ismertté vált dokumentum egy példánya. 1944. április 7-én két szlovák zsidó – Walter Rosenberg (alias Rudolf Vrba) és Alfred Wetzler (Josef Lanik) – megszökött Auschwitz-Birkenauból. Tizenhárom nap múlva, április 21-én érkeztek Zsolnára (Zilina), ahol jelentkeztek a Zsidó Tanácsnál, melynek tagjai – Erwin Steiner és dr. Oskar Neumann – meghallgatták beszámolójukat, majd írásba foglalták azt. A németül írt jegyzőkönyv magyarul 38 gépelt oldal terjedelmű. Arieh Ben-Tov szerint Zsolnáról Pozsonyba ment a két szökevény, ahol a Zsidó Centrum (Ustredna Zidov) tagja, Oskar Krasniansky kikérdezte őket, és 26 oldalas (német nyelvű) jegyzőkönyvet vett fel, melynek bevezetőjében hitelesítette azt.⁵⁴

1944. május 27-én újabb két fogolynak sikerült megszöknie Auschwitzból. Arnold Rosint és Czeslaw Mordoviczot is kihallgatta Krasniansky. Ennek alapján jelentést állított össze, és azt az előző jegyzőkönyvhöz csatolta. Ezért

emlegetnek sokszor auschwitzi jegyzőkönyveket. A rövidesen a semleges államokban és a náciellenes koalíció országaiban is ismertté vált dokumentum hiteléhez jelentős mértékben hozzájárult, hogy Mgr. Mario Martilotti, a svájci nunciatúra tagja 1944. június 20-án hat órán át beszélgetett a négy szökevény közül kettővel: Vrbával és Mordoviczcal.⁵⁵

A beszélgetés során kiderült, hogy május 15. után naponta 12 000 zsidó érkezik Magyarországról „az újonnan létesített birkenauai szelektáló állomásokra. Ott az SS-orvosok a gyanútlan deportáltak 85 százalékát egyenesen a gázkamrákba küldik. A 800 fogolyból álló „Sonderkommando”-t kényszerítik, hogy nappali és éjszakai műszakban dolgozzon a tökéletesített megsemmisítő létesítményekben.”⁵⁶

Az első Auschwitzi jegyzőkönyvet szerezte meg Soos Géza. Az Éliás Józseffel olajozottan működő kapcsolattartás most is lehetővé tett egy ártatlan kávéházi találkozást, amelyen sikerült mindent megbeszélni, és átadni az irat egy példányát. A Jó Pásztor lelkésztitkára így emlékezett vissza erre a találkozásra: „Géza, aki nagylendületű, de hidegvérű férfi volt, ezúttal szinte vibrált az izgalomtól. Éreztem, hogy valami rendkívüli közölnivalóval jött. Így volt. Elmondotta, hogy egy Auschwitz nevű lengyelországi német koncentrációs táborból az ott működő titkos fogolyszervezet csodával határos módon megszöktetett két fiatal szlovák zsidót, akik azt a megbízatást kapták, hogy adjanak hírt, mi történik Auschwitzban. A szökevények rajzokkal kiegészített terjedelmes leírást készítettek a táborról. A mi ellenállási mozgalmunknak a szlovák határvidéken lakó embere a szökevények közvetlen környezetéből megkapta a jegyzőkönyv német nyelvű példányát, a futár a határmentéről találkozóink reggelén érkezett meg vele Budapestre. A mozgalom vezetői úgy határoztak, hogy a jegyzőkönyvvel kapcsolatos feladatokat reám szignálják.”⁵⁷

Hogyne „vibrált volna az izgalomtól” a különben hidegvérű Soos Géza, mikor a hitleri borzalmak talán legfontosabb dokumentuma volt a kezében, s az a tudat sem volt megnyugtató, hogy a futár, ő maga, Éliás József, a leendő fordító és mindenki, akinek a kezébe kerül ez az irat, halálos veszedelmet vállal magára. Ennek ellenére megfontoltan cselekedtek. Megegyeztek, hogy a fordítást „az egyik leghűbb, legműveltebb, kipróbált munkatársa”, Székely Mária fogja elvégezni, s leírni hat példányban.

Székely Máriának az életveszéllyel járó félelem legyőzésén túl meg kellett birkóznia annak a döbbenetnek a leküzdésével is, amit a jegyzőkönyv rettenetes tartalma váltott ki benne, de maga a fordítás is emberfeletti gyors munkát követelt. Az április végén, május elején átvett iratot 6–8 napi megfeszített munkával lefordította. A magyar szöveg 38 sűrűn gépelt oldal terjedelmű lett.

Öt példányt átadott főnökének, egyet pedig föl vitt a Várba, az Úri utcába, s átadta Soos Gézának, aki rögtön megbízta a német szöveg angolra fordításával. (Jellemző a konspirációs fegyelemre, hogy erről a megbízatásról Éliás csak harmincöt évvel később értesült!) Székely Mária ekkor látta először és utoljára az MFM egyik legfontosabb irányítóját. Negyven évvel később így emlékezett rá: „Alacsony termetű ember volt, de belső ereje és szemének kisugárzása valami olyan megragadó volt, hogy mindig mint óriásra emlékszem rá.”⁵⁸

A passzív kortársak és az utókor szemében nemcsak Soos Géza, hanem Székely Mária és a többi ellenálló is „óriás”, mert amit tettek, az óriási kockázattal járt. Lebukás esetén halál várt rájuk! Gondoljunk csak a monori állomásfőnökre, aki „arra vetemedett”, hogy inni adott a szomszédoknak és enni az éhezőknek. Mert azok történetesen zsidók voltak. S eltűnt örökre!

A Magyar Függetlenségi Mozgalom szerint az egyházak és a kormányzó tájékoztatása volt a legfontosabb. Ezért

ügy döntöttek, hogy a rendelkezésükre álló példányokat a katolikus, a református, az evangélikus és a zsidó egyház vezetőihez és a kormányzóhoz juttatják el. A katolikus egyházfőnek, Serédi Jusztinián bíboros hercegprímásnak Cavallier József útján Esty Miklós pápai kamarás, az Actio Catholica egyik alelnöke adta át. Ravasz László református püspökhöz Bereczky Albert református lelkész, az ellenállási mozgalom és a zsidómentés fáradhatatlan munkása vitte el. Raffay Sándor evangélikus püspökhöz Kemény Lajos esperes révén jutott el a jegyzőkönyv. A negyedik példányt Komoly Ottó, a Magyar Cionista Szövetség elnöke kapta. A kézbesítő dr. Kárpáty Géza, Éliás József barátja volt. Komoly, aki közvetlen kapcsolatban állt az ellenállási mozgalommal, azonnal közölte aényt Soos Gézával, és a forrás tisztázása után engedélyt kért a dokumentum sokszorosítására. Az ötödik példányt Török Sándor író, a később (július közepén) megalakított Magyarországi Keresztény Zsidók Szövetségének ügyvezető alelnöke vitte el Horthy István özvegyéhez, Edelsheim Gyulai Ilonához, akivel rendszeres illegális kapcsolatban volt. Ez a kontaktus igen fontos volt. Horthy kormányzóval megvolt a kapcsolat a Kiugrási Irodán, vagyis ifj. Horthy Miklóson, Ambrózy Gyulán, a Kabinetiroda vezetőjén és Lázár Károly tábornokon, a testőrség parancsnokán keresztül. De Horthy István özvegye különösen jó és közvetlen viszonyban volt a kormányzóval és feleségével, akik sokat adtak a véleményére, s miként Török Sándor megállapította: „a kiskormányzóné” bizonyos nemes ravaszszággal bánt a kormányzóval, és hatni tudott rá⁵⁹, az MFM nagyon fontosnak ítélte, hogy a kormányzó tőle tudja meg az igazságot Auschwitzról.

A döntés helyesnek bizonyult. A jegyzőkönyv elolvasása nagy hatással volt az özvegyre. Ezt így örökítette meg visszaemlékezéseiben: „Nehéz szavakban kifejezni a jegyzőkönyv tartalmát, amely rajzokkal egészült ki... Valahogy az ember rögtön érezte, hogy ebben az írásban min-

den szó igaz, hogy nem propagandaszándékkal készült, hanem száraz közlése az emberi ésszel szinte felfoghatatlan rémtetteknek. Rá kellett ébredni: a valóság borzalmasabb, mint amit bárki elképzelhetett volna. Csak néztünk egymásra Török Sándorral, szólni sem tudtunk, mert minden szó zokogásba fulladt volna." Először a kormányzónénak tudta odaadni, aki „sírva olvasta végig”, majd a kormányzó is átvette: „mélyen megrendülve olvasta, és először azt gondolta, hogy ez a szörnyűség nem is lehet igaz. Valami olyat mondott, hogy ilyen disznóságot még nem látott a világ, és lesz, ami lesz, le kell állítani a deportálásokat”. Este a kormányzó megkérdezte a menyét, hogy mi a véleménye a jegyzőkönyv hitelességéről. A visszaemlékezések szerint a kérdezett így válaszolt: „...meg vagyok győződve a valódiságáról, mert minden szava igaznak hat, ilyesmit nem lehet kitalálni.” Nyilvánvaló hát, hogy a kormányzó döntésében, hogy tudniillik leállítja a deportálást, nagy szerepet játszott az Auschwitz-i jegyzőkönyv megismerése.⁶⁰

A magyarországi egyházak vezetői május 15., vagyis a deportálások megkezdése előtt hiteles tudomással rendelkeztek a kegyetlen valóságról. A Református Egyetemes Konvent nevében Ravasz László beadvánnyal fordult Sztójay miniszterelnökhöz. E dokumentum alapján megállapítható, hogy szerzője ismeri az Auschwitz-i jegyzőkönyvet. Határozottan tiltakozik a zsidók elkülönítése ellen: „A zsidóknak minősülő egyének elkülönítésével kapcsolatban kifejezésre kell juttatnunk, hogy magát az elkülönítést a tényét a leghatározottabban helytelenítjük, s úgy gondoljuk, hogy a keresztyén társadalomnak a régmúltban tett ilyen intézkedése vagy hagyománya többé fel nem újítható.” Majd később félreérthetetlenül a „végső megoldás” megakadályozására utal: „A másik, amit meg kell említenünk, még csak egy sejtlem és aggodalom. Jelet látunk, amelyek arra mutatnak, mintha az elkülönítés

mellett az ország határán kívülre való deportálás is előkészületben állana.” Ezután már felszólít:

„Fel kell hívnunk Nagyméltóságod figyelmét azokra a szomorú eseményekre, amelyek más országok zsidóságának hasonló deportálását végső befejezéséhez juttatták, s nagyon kérjük Nagyméltóságodat, hogy az ilyen események elkerülésére mindent megtenni s a magyar királyi Kormányról és ezzel az egész magyar nemzetről az azokért járó felelősséget elhárítani méltóztassék.”⁶¹

Éliás József ismerte a beadvány fogalmazványát, mert – mint mondotta – „Bereczky még elküldése előtt megmutatta nekem ennek a beadványnak a fogalmazványát, és nagyon örült, hogy szövegezésében máris megmutatkozik az Auschwitz-i jegyzőkönyv hatása. Én pedig annak örültem, hogy az ellenállási mozgalom az Auschwitz-i jegyzőkönyv megszerzésével, fordításával, kézbesítésével, a Jó Pásztor közreműködésével elérte kitűzött célját.”⁶²

A Székely Mária által angolra fordított Auschwitz-i jegyzőkönyvet Soos Géza kijuttatta Svájcba. Sajnos arról nincs tudomásunk, hogy hova. Két feltételezésünk van: vagy az Egyházak Világtanácsához, vagy a Bakách-Bessenyei György vezette Követi Bizottsághoz. Az előbbit valószínűsíti, hogy Pilet-Golaz, a svájci külügyminisztérium főosztályvezetője 1944. július 7-én közölte Maximilian Jaeger budapesti svájci követtel, hogy megkapta az Auschwitz-i jegyzőkönyv másolatát, de az Egyházak Világtanácsa már korábban rendelkezésére bocsátott egy példányt.⁶³

Ben-Tov szerint „napjainkban úgy vélik, hogy Moshe Krauss továbbította a jegyzőkönyvet Svájcba”, de megemlíti, hogy már egy héttel korábban megkapott egy példányt Genfben dr. Kopeczky csehszlovák miniszter.⁶⁴

R. L. Braham szerint a szlovákiai Zsidó Tanács a jegyzőkönyv egy-egy példányát elküldte az isztambuli és a genfi zsidóknak, egy példányt pedig átadtak Giuseppe Burzióknak, a pozsonyi nunciusnak.⁶⁵

E sorsdöntő szerepet játszó dokumentum tehát több csatornán is eljutott nyugatra. Annak, hogy kié volt az elsőség, nincs jelentősége. Az a lényeg, hogy több példányban is kifejtette hatását. Ben-Tov szerint: „A kormányok, politikusok, társadalmi szervezetek magatartásában... elsősorban azért állt be változás, mert közzétették a magyar zsidók Auschwitzba való deportálásáról s a zsidók... Auschwitz-Birkenauban való kiirtásáról szóló borzalmas jelentéseket.”⁶⁶

Tehát történelmi jelentősége van az Auschwitzi jegyzőkönyvnek, s annak, hogy ismertté válásában jelentős szerepet játszott a magyar polgári ellenállás, a Magyar Függetlenségi Mozgalom.

Bármilyen jelenős volt is az Auschwitzi jegyzőkönyv elterjesztése, a tragikus tények ismertté válása, szükség volt a kisemberek tevékenységére. E téren ki kell emelni a különböző ellenállási csoportok és náciellenes, humánus gondolkodású (szervezetektől teljesen független) személyek munkáját is. Magam több köteg aláírt, lepecsételt keresztlevél-úrlapot kaptam Bocsor István majosházi református lelkésztől. Varga Béla említi interjúorozatában, hogy Kudar Lajos annyi igaz értékű hamis dokumentumot adott, „amennyit kértünk, amennyit kívántunk. Keresztényt a zsidóknak, hamisat a körözött személyeknek.”⁶⁷

Az 1944 júniusában megalakult Szabad Élet Diákmozgalom (SZÉD) keretében Takácsy Miklós és Kristó Nagy István „iratbeszerző csoportot hozott létre, melynek feladata polgári és katonai nyomtatványok, igazolványok szerzése, illetve előállításuk volt”.⁶⁸

Az Éliás József vezette Jó Pásztor már a német megszállás előtt – részben akkori felhasználásra, részben készlelté anyagként – megkezdett egy speciális iratgyűjtést, a keresztlevelek gyűjtését. A zsidótörvények értelmében sok-sok tisztviselőnek, alkalmazottnak keresztlevéllel kellett igazolnia származását. Ezeket a dokumentumokat az

igazolás elintézése után irattárba tették. Személyes kapcsolatok révén e keresztleveleket kiemelték az iratok közül, s kor és nem szerint csoportosítva őrizték. A megfelelő keresztleveleket aztán a megfelelő személy rendelkezésére bocsátották. Az adatokat megtanulva a dokumentum új birtokosa biztonságban érezhette magát. Természetesen ilyen kedvezményezett nemcsak keresztény zsidó lehetett, hanem bárki, akin segíteni kellett.

A Jó Pásztor eleitől kezdve jó kapcsolatban volt az azonos mentési, segítségnyújtási feladatokat vállaló szervezetekkel és személyekkel. Éliás József lelkésztitkári megbízása után azonnal felvette a kapcsolatot a katolikusoknál a Magyar Szent Kereszt Egyesület (MSZKE) vezetőivel, Cavallier Józseffel és Jánosi József páterrel, az evangélikusoknál Kemény Lajos esperessel, majd később Sztéhló Gáborral, a zsidóknál dr. Földes Istvánnal. Jó együttműködésük eredménye volt, hogy megszervezhették a felekezeti megbízottak hálózatát a munkaszolgálatos századokban. Éliás az MSZKE munkatársával közösen járta a tábort, s ott nemcsak istentiszteletet tartott, hanem feljegyezte a kívánságokat, panaszokat, megfigyelte a parancsnokok és a keretlegények magatartását. Ha kellett, észrevételeiket jelentették a Honvédelmi Minisztérium munkaügyi főcsoportfőnökének, Hennyey Gusztáv vezérezredesnek és a munkaszolgálatos ügyek referensének, Gátföldi Ede ezredesnek, akik jóindulatot tanúsítottak, s amit lehetett, megtettek.

A deportálásokkal kapcsolatos hazai értesülések és az Auschwitz-i jegyzőkönyv tartalmának egyre szélesebb körű ismertetése megérlelte a társadalomban azt a gondolatot, hogy ki kell használni a nagyvárosok adta lehetőségeket. Érelődött ez a gondolat keresztény és zsidó körökben egyaránt.

Soos Géza volt az ihletője annak a tervnek, amely kialakította bennük azt az elhatározást, hogy megakadályoz-

zák a budapesti zsidók deportálását. Értesüléseik szerint Eichmann és magyar (?) kiszolgálóik (Baky László és Endre László belügyi államtitkárok) nem nyugodtak bele Horthy Miklós június 26-i döntésébe, mellyel leállította a zsidók deportálását. Puccsszerűen akarták megoldani a zsidók eltávolítását Budapestről. Ezt megakadályozandó polgári és katonai téren egyaránt ellenlépéseket terveztek.

A polgári akció tervét a Jó Pásztor és a Magyar Szent Kereszt Egyesület vezetői (Éliás József, Cavallier József és Sebestyén András) dolgozták ki. Erre a Jó Pásztor lelkésztitkára a Szenes-interjúban így emlékezett vissza: „Megállapodtunk, hogy megpróbálunk összehozni egy bizottságot, hátha kitalál valamit. Ez meg is történt. Magamban én utólag így neveztem el az összejöttet: „sétáltató bizottság”. A dolgok jól haladtak: „...június végén és július elején kétszer jöttünk össze, két vasárnapon az MSZKE Múzeum utcai helyiségében. A következők voltak ott: Sebestyén András, az MSZKE részéről, ő vezette a megbeszélést, dr. Földes István, az Izraelita Hitközség részéről, Komoly Ottó, a cionista mozgalom vezetőségének képviselőjében, Soos Géza, az SDG elnöke, dr. Kemény György, aki korábban a Pester Lloyd munkatársa volt. Róla úgy tudtuk, kapcsolatban van a illegálisban élő szociáldemokrata vezetőkkel. Ott volt Muraközy Gyula, a JPB elnöke, hivatali főnököm, és egy alkalommal eljött dr. Kemény Lajos, a budapesti evangélikus esperes.”

Az elképzelések szerint: „Megbízható, bátor fiatalokból szervezzünk meg 2–3 főből álló, könnyen elérhető, mozgékony kis csoportokat, katolikus, protestáns és zsidó fiúkat és lányokat egyaránt. Ezeknek az lesz a feladatuk, hogy ha elkezdődne a budapesti deportálás, az előre megadott címek alapján menjenek a csillagos házakba, és szervezzék meg az ott lakókat, hogy – lehetőleg együtt, mindannyian vonuljanak ki a legközelebbi nyilvános parkba, térre, ott üljenek, feküdjenek le, tartsanak össze, ne enge-

delmeskedjenek a parancsnak: csak egyenként és csak erőszakkal hurcolhassák el őket. (...)

A mai polgári engedetlenségi mozgalmak eredményesen alkalmazzák ezt a módszert. Persze Sebestyén, aki ezt akkor kidolgozta, semmit sem tudott elképzeléseinek majdani követőiről. A tét is más volt: a halál. S ha meg kell halni – ez volt az alapgondolat –, az áldozatok ne engedjék, hogy a gyilkosok titokban és zavartalanul öljenek. Sebestyén már az első ülésre komplett, részletes tervet hozott, térképekkel, címjegyzékkel, pontosan megjelölve, hogy melyik csillagos ház lakói hová vonuljanak. Ezért a kivonulásért neveztem én »sétáltató« bizottságnak az összejötteket. A tervet elfogadtuk, nagyon jónak tartottuk. Sebestyén, Soos Géza, Komoly Ottó, dr. Földes vállalták, hogy megbeszéljük a tennivalókat arra alkalmas, megbízható fiatalokkal. ... Azt is számításba vettük, hogy Cavallier a pápai nunciatúrát és általa a semleges követségeket időben informálja majd, hogy figyeljenek fel ezekre az eseményekre, ha bekövetkeznének. Egy héttel később, a második összejövetelen, már ott voltak a megbeszélésen a felekezeti ifjúság képviselői is. Neveikkel nem szolgálhatok, nem volt tanácsos felírni, de Sebestyén, aki az egészet összefogta, tudta, kik a jelenlévők: hárman az izraelita ifjúságtól jöttek – azt hiszem, cionista, ortodox és neológ csoportok megbízottai voltak –, a katolikus, református, evangélikus fiatalok is küldtek egy-egy képviselőt.”⁶⁹

A terv végrehajtása, ami számtalan hősi áldozatot követelt volna, elmaradt, mert Horthy Miklós kormányzó deportálást leállító utasítását Koszorús Ferenc katonai akciója megerősítette, a főváros zsidóságának kitelepítését megakadályozta.

A „sétáltató bizottság”-ról – Szenes Sándor megállapítása szerint – „a történeti és memoárirodalom nem tesz említést”⁷⁰, de az idézett és Éliás József beszámolójával teljes összhangban lévő Soos Géza-közlések akkor még nem vol-

tak ismeretesek. A *Vádirat a nácizmus ellen* III. kötetének 32. lapján bemutatott illegális zsidó röpirat tartalma és terjesztésének időpontja (1944. július eleje) valószínűsíti (Szenes szerint is), hogy a kettő között közvetlen kapcsolat volt. E kapcsolat is igazolja, hogy e nehéz napokban a zsidók és az igaz keresztények megtalálták egymás kezét. Íme a röplap szövege:

„Szeretett zsidó testvéreim!

Benső együttérzéssel fordulunk hozzátok a végső, halálos veszedelmünk e napjaiban.

Legyetek erősek, mindenre elszántak. Méltók mártíróseink hosszú sorához. Vezetőinkben csalódtunk, ijedten, csúfosan elmenekültek, vagy mentességi igazolványt kunyeráltak maguknak. Még a cionista mozgalom irányítói is – megfelelően a nemzeti sorsközösségről – alija-listákat állítottak össze fondorlatos praktikákkal.

Magunkra maradtunk. Zsidó tömegek: Fel a szívekkel! Mi nem kecsegtetünk benneteket menekülő étellel, csak szebb, dícsőbb elmúlással. Méltóbb halált szánunk nektek, gyermekeiteknek, öregeiteknek és asszonyaitoknak.

Ne legyünk olyanok, mint a nyáj, melyet mézszárszékre visznek. Ne engedjük magunkat a messze idegenbe hurcolni a legborzalmasabb körülmények között, ahol különben is gázkamrákba és krematóriumokba kerülünk.

De ne legyetek öngyilkosok sem, mint már – sajnos – annyian testvéreink közül. Nem! Nincsen bennünk bűntudat, mely halálba kergetne, csak zsidóságunk ellen vétettünk nagyot.

Ki az utcára! Jelszavunk legyen:

Nem megyünk halálvonatra! Itt lőjenek bennünket halomra! Szenteljük meg önfeláldozásunkkal az Örökkévaló nevét és megújítható zsidó népünknek szerezzünk becsületet. Mutassunk bátorságot!

A félkarú hős Trumpeldorral valljuk: a bátorság és becsület, ha nemzeti érzésből fakad, többet ér, mint az élet.

*Adonaj, hejé ozer lonu. Az Úr legyen segítségünk.*⁷¹

E megrázó – a zsidó vezetőkkel szemben talán igazságtalan – felhívás közlése után azzal fejezzük be ezt a részt, melynek feladata a Magyar Függetlenségi Mozgalom és a magyar társadalom legjobbjai tevékenységének bemutatása, hogy emlékeztessünk a megfélemlített vagy egyetértő közigazgatási tisztségviselők részvételére a zsidóellenes akciók végrehajtásában és a csendőrség jelentős részének brutális közreműködésére a kiszolgáltatott, emberi méltóságától megfosztott magyar zsidók deportálásában. S itt nincs helye a mérlegelésnek: ahol több száz ezer ártatlan ember elpusztul, ott a mérleg csak negatív lehet! Az e fejezetben ismertetett pozitívumok viszont alapul szolgálhatnak ahhoz, hogy „rendezzük végre közös dolgainkat”, s hogy szót értsünk azokkal, akikkel – Isten rendeléséből – közös a sorsunk.

TÖRÖK BALINT

Jegyzetek

- 48 Soos Géza: Búcsú az iskolától. *Kőbányai Hét*, 1930. július 12. In: Soos Géza Emlékkönyv. 20–21. p.
- 49 Soos Géza Emlékkönyv. 126–128. p.
- 50 Szenes Sándor: I. m. 32. p.
- 51 Szenes Sándor: I. m. 33. p.
- 52 Soos Géza-hagyaték. Ráday Levéltár. C/230. 17. doboz H/10/1.
- 53 Szenes Sándor: I. m. 194. p.
- 54 Ben-Tov, Arie: I. m. 99. p.
- 55 Uo.
- 56 Uo.
- 57 Szenes Sándor: I. m. 54. p.
- 58 Szenes Sándor: I. m. 115. p.
- 59 Szenes Sándor: I. m. 193. p.
- 60 Edelsheim Gyulai Ilona: *Becsület és kötelesség*. I. kötet. 1918–1944. Bp. 2001, Európa. 263–265. p.
- 61 Berczky Albert: *A magyar protestantizmus a zsidóüldözés ellen*. Bp. 1945, Traktátus. 14–15. p.
- 62 Szenes Sándor: I. m. 61. p.
- 63 Ben-Tov, Arie: I. m. 114. p.

- 64 Ben-Tov, Arie 99., 264. (32. jegyzet) p.
- 65 Szenes Sándor: I. m. 96–97. p.
- 66 Ben-Tov, Arie: I. m. 98. p.
- 67 Kapronczay Károly: *A nemzetgyűlés elnöke voltam.* (Varga Béla vallomási életéről, 1991-ben.) Bp. 1998, Mundus. 31. p.
- 68 Kiss Sándor, M. – Vitányi Iván: *A magyar diákok szabadságfrontja.* Bp. 1983, Antifasiszta Ifjúsági Emlékmű Szervezőbizottsága. 68. p. Lásd még: Sárközy Sándor: *Elfelejtett zászlóalj.* Bp. 1990, HM Módszertani Központ. 61 p.
- 69 Soos Géza: *A zsidókérdés Magyarországon.* Ráday Levéltár, Soos Géza hagyaték, 1. doboz, ZsK/16.
- 70 Szenes Sándor: I. m. 74–75. p. és Soos Géza előző jegyzetben idézett kézírata, valamint Soos Géza Emlékkönyv 142. p.
- 71 Szenes Sándor: I. m. 103. p. 11. jegyzet Grünwald Fülöp hagyatéka, Országos Levéltár. A szövegben szereplő József Trumpeldor 1920-ban Tel Chájnál halt hősi halált.

K: Hlás György

Méd: Varga Béla

M: Zoltán

Csú

SZÁZ ÉVE SZÜLETETT VARGA BÉLA

100 éve született Varga Béla, akinek szellemisége, jelleme és embersége örök példa a jövő nemzedékei számára. Az egykori börcsi parasztfiú, a magyar katolicizmus azon nagy személyiségei közé tartozott, akik Isten és a keresztény értékek szolgálatát egynek tekintették a haza és a magyar nép szolgálatával. A független, demokratikus és emberséges Magyarországért küzdött itthon, majd a kényszerű emigrációban egyaránt, akkor is, amikor önmagán kívül másra nem számíthatott, és amikor a terhek súlya alatt még a legerősebbek is összeroppantak. A legnagyobb megpróbáltatások idején volt az üldözöttek segítője: veszélyt nem ismerve kockáztatta életét a bajbajutottakért, a szegényekért és az elesettekért.

A börcsi gyerekkor

Szülőházából életét meghatározó élményeket hozott magával. Okos és vallásos parasztasszony édesanyja azt véste gyermekei szívébe, hogy a magyar király az elnyomottak és a szegények védője, Szent István utódja. Édesatyja az egy tanerős elemi iskolában tanult szellemében örököltette fiára, hogy a török pusztítástól csak a Habsburg királyok segítségével tudunk megszabadulni. Ezért találjuk ott a fiatal Varga Bélát 1921 októberében a második alkalommal is visszatérő IV. Károly hűségesküjén a soproni laktanya udvarán, majd a király ezredében. Élményeiről később így

emlékezik: „... S ami ott, a 48-as laktanya udvarán elkezdődött, folytatódott Soprontól Győrig, ahol a vasútvonal mentén egy emberként térdelt, énekelt és imádkozott templomi zászlói alatt a magyar nép...”¹ IV. Károlyt Budaörsnél fogásba vetették, Varga Bélát pedig társaival együtt a kenyérmezői fogolytáborba szállították. „Úgy kezeltek bennünket – emlékezik –, mint cseheket és osztrákokat, mert elhittették velük, hogy IV. Károly osztrák és cseh ezredekkel tért vissza Magyarországra. Az első éjszaka azonban mi, a foglyok jól megszervezett rajtaütéssel megtámadtuk és lefegyvereztük az őrséget, és elmenekültünk. Voltak örök, akik szívesen hagyták magukat lefegyverezni, mert látták, hogy magyarok vagyunk. A szomszéd falvak királyhű lakosai szívesen adtak civil ruhát, amire szükségünk volt. Így tértem én is vissza szülőfalumba, hosszú gyaloglás után, bujdosva, egy hűségese diáktársammal, Rozmán Ferencsel – aggódó szüleim karjába.”²

Szegények szószólója

A fiatal katolikus papot a húszas évek végén dr. Rott Nándor veszprémi megyéspüspök Várpalotára, szénbányászok közé helyezte, akikkel megszerették egymást, munkásotthonukban többször tartott előadást. Egy év múlva jelölték ki szolgálati helyét Balatonbogláron, ahonnan közéleti pályafutása elindult.

A település katolikus egyházközségének világi elnöke, Gaál Gaston földbirtokos, kisgazdapárti politikus bátor és messze tekintő férfi volt. Munkája során találkozott a fiatal Varga Bélával, és a találkozásból barátság lett. Segítségével épült fel Balatonbogláron az ország első modern katolikus temploma. Később e szavakkal invitálta a fiatal plébánost a kisgazdapártba: „Én segitettem a kedves főtisztelendő urat. Most maga segítsen nekem, hogy kenyere is

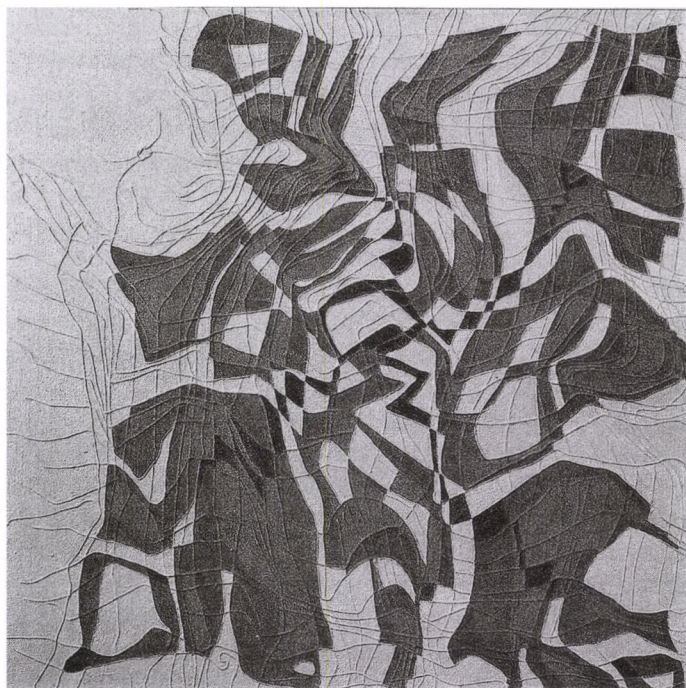
legyen a népnek.”³ A felkérést elfogadva kapcsolódott Varga Béla a – protestáns többségű – Független Kisgazda, Földmunkás és Polgári Párt munkájába, és igyekezett „Összefogni, összetartani a pártot, szinte a párt papjának lenni egymás megbecsülésében és szeretetében.” Hűséget a faluvégnek fogadott. Hivatásának tekintette „egy új Magyarország megteremtéséért dolgozni, ahol nem lesz megvetett, kisémmizett, éhező parasztság, és valóra válik a keresztény tanítás...”⁴

Gaál Gaszton halála után Varga Bélát a kisgazdapárt elnökének választották. Tildy Zoltánnal, Nagy Ferencsel és Eckhardt Tiborral együtt követelték a titkos választójogot, a radikális földreformot és a parasztság beemelését a nemzet életébe. A második világháború kitörése azonban más irányt szabott törekvéseinek. 1939-ben, történelmünk egyik legnagyobb megpróbáltatása idején lett parlamenti képviselő – a kisgazdapárt vezetőivel, Tildy Zoltánnal, Nagy Ferencsel, Kovács Bélával egyetemben.

A második világháború

A háború első áldozata – a Hitler–Sztálin paktum megkötése után – Lengyelország volt. Két oldalról történő lerohanását követően áradni kezdtek a menekültek Magyarországra. Akkoriban történt, hogy egy rozoga autón két pap érkezett a balatonboglári plébániára. Witz Béla prelátus – Teleki Pál gyóntatója – és Varga László jezsuita páter a miniszterelnök megbízásából Varga Bélát titokban hozzá vették. A kormányfő azzal kezdte a beszélgetést: „Te katolikus pap vagy, országgyűlési képviselő, az ellenzék egyik parlamenti vezetője: itt vannak a lengyelek, arra kérlek, vedd át gondozásukat!”⁵

Ettől kezdve Varga Béla a kormány talán legszociálisabban gondolkodó tagjának, Keresztes-Fischer Ferenc bel-

FÁJDALOM TITOKBAN, 1971

ügyminiszternek a támogatásával megkezdte az emberek mentésének nagy munkáját. A lengyeleknek 1939 augusztusától nyújtott segítségről egy hozzám írt levelében a következőképpen számol be: „Teleki Pál, akivel én sok mindenben nem értettem egyet – más világból származott, mint én – szintén nagyon szerette a lengyeleket. Segíteni akart rajtuk, amikor a Hitler–Sztálin vasmarok összetörte őket. Nehéz helyzete volt. A kormány hivatalosan nem sokat tudott csinálni, mert a németek figyelték minden lépését. Nagy eredmény volt, hogy Magyarországon keresztül nem hagyták a németeket felvonulni Lengyelország ellen.

Bizonyára jól emlékszel ezekre a momentumokra, amikor Telekinek a lengyel követet ... el kellett távolítania Magyarországról. Publikusan kijelentette, mától fogva márpedig én vagyok a lengyelek követe Magyarországon. Teleki Pál körülnézett az országban, a parlamentben, megkérdezte Bethlen Istvánt, akivel én Somogyból jó viszonyban voltam, és egy bizalmas megbeszélésre kéretett. Azt mondta, hogy Isten és az emberek előtt a legszentebb kötelességem nekem azt, amire kér, elvállalni. Rendkívül kényes lesz a munka, esetleg életveszélyes is, de én, mint katolikus pap, mint ellenzéki képviselő és mint a német-ellenes ellenállás egyik vezetője, a legjobban vagyok alkalmas arra, hogy a lengyelek patronálását kézbe vegyem. Ő maga nem sokat tehet, de Keresztes-Fischer Ferenc környezete (Osváth László, Antall József és Kudar Lajos csendőr ezredes), baráti köre mindenben rendelkezésemre fog állni. Ezzel a társasággal indultam el, s a legjobb, legszorosabb, mondhatom a legeredményesebb kooperációban maradtunk mindvégig. Nem volt lengyel kérés (amivel ne foglalkoztunk volna), akár hazulról jött a lengyel home army-től, a lengyel földalatti kormánytól (Bor-Komorowski tábornok, Sapieha krakkói kardinális etc.), akár külföldről (Sikorsky tábornok majd az ő gibraltári repülőbalesete után Mikolajczyk). Ismered a történetet: egy cseh pilóta által vezetett repülőgép nekirepült egy gibraltári sziklának és mindenki meghalt, csak a cseh pilóta maradt életben. Így végeztek szövetséges társaik az akkor legfontosabb lengyel emberrel, Sikorskyval. Sikorsky után jött a Mikolajczyk vezette lengyel kormány. (Mikolajczyk) egyetlen fia ott a boglári plébánián lakott nálam, és egész életünkben mindig a legjobb barátok maradtunk. Én helyeztem el Washingtonban és a halotti beszédet is én mondtam felette, és nem lengyel pap.”⁶

A 200 ezer lengyel menekültet a magyar nép – a nyilasok kivételével – a legnagyobb szeretettel fogadta, és

minden segítséget megadott nekik. „Rendkívül érdekes momentum – írta Varga Béla –, hogy amikor a Sikorsky tábornok által vezetett lengyel exile kormány elhatározta, hogy külön lengyel hadsereget állít fel Franciaországban, Mussolini minden segítséget megadott nekik. Az ő személyes támogatásával több mint 50 000 lengyel katonát segítettünk át Horvátországon, Olaszországon keresztül Franciaországba. (Azt hiszem, Mussolini meg is maradt volna ezen a vonalon, ha Eden angol külügyminiszter, aki személyesen gyűlölte Mussolinit, nem kergette volna Hitler karjaiba.) Ennek a hadseregnek a történetét ismered, mikor Hitler repülőgépei támadták Londont, sok jól képzett lengyel pilóta volt, akiket mi segítettünk át Magyarországon keresztül Angliába, és akik védték az angol légerőt. Gondolom, ez volt az egyik legnagyobb segítség, amelyet a lengyeleknek nyújtottunk. Később is a Varsó–Budapest–Adana–Gibraltár–Anglia vonal nyitva volt, ahol mindent el tudtunk juttatni Lengyelországból Angliába, a lengyel ellenkormányhoz, az ott működő lengyel parlamenthez és vica versa.”⁷

Varga Béla Balatonbogláron megszervezte Európa egyetlen lengyel középiskoláját (miután Hitler Lengyelországban minden gimnáziumot bezáratott). A lengyel menekültek után érkeztek a franciák, akiknek ellátásáról szintén ő gondoskodott.

A papi öltözet védelmében több titkos külföldi missziót is lebonyolított. Ő vitte ki Svájcba – Zágrábon, Fiumén, Velencén keresztül – az Angliába tartó Tadeusz Celtet, a londoni emigráns lengyel kormány miniszterelnökének megbízottját, akit ejtőernyővel dobtak le a megszállt Lengyelországban. A titkos missziót egyik levelében így írta le: „A nácik kémei ebben az időben mindent pontosan jelentettek. Azt agyaltuk ki Keresztes-Fischer Ferencsel és Kudar Lajossal, hogy Celtet én örökre fogadtatom a szüleimmel, és testvérem (akkor jezsuita kispap) okmányaiba

behelyettesítjük fényképét, és én így viszem ki Svájcba, Zágrábba keresztül. Idő előtt ez is kitudódott, és akkor egy Mór nevezetű hivatalfőnök a külügyminisztériummal együtt tűvé tették értünk Magyarországot, és követelték vissza az érvényes útleveleket. Csak az istenhívők tudnak ilyenkor kitartani, akik bíznak Isten segítségében. Azonnal útra keltünk Zágráb felé Celttel, aki egy szót sem tudott magyarul. Zágrábban nekem volt meg az összeköttetésem Mihajlovics szerb tábornokhoz. A lengyeleknek is megvolt a megbízottjuk Zágrábban. Sohasem felejttem el az utazást. Zágráb közelében sortűzet kapott a vonat. S mikor kérdeztem a kalauzt, hogy ez mi, csak annyit mondott: *Man schiesst überall...*⁸

Kalandos, sokszor életveszélyes utat követően jutottak el Svájcba, ahova vitték magukkal a Hitler koncentrációs táborairól, gázkamráiról készült fényképfelvételeket. Noha Lados lengyel nagykövettel végigházták a zsidó szervezeteket és a nagykövetségeket, mégsem hittek nekik, mivel „kellemetlen volt elhinni ezt a szörnyűséget, egyszerűbb volt az a megoldás...” – emlékezik Varga Béla. Éppígy nem hittek az oroszok által Katynban kivégzett 12 ezer lengyel tiszttel kapcsolatos dokumentumoknak sem.

A német megszállás

A német megszállás előtt Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter figyelmeztette Varga Bélát: „Ellened annyi bizonyíték van, menekülj!”⁹ 1944. március 19-én Mindszenty József veszprémi püspök ajánlására a homokkomáromi kolostorban rejtőzött el, majd 1944. november 5-én álnéven visszajött Budapestre, ahol egy kolostorból irányította, Wallenberggel együtt, a budapesti zsidóság megmentéséért folytatott küzdelmet.

A Vörös Hadsereg bevonulása után rejtekhelyén felkeresték Malinovszkij tábornok megbízottai, hogy beszélgetésre invitálják. Mint később kiderült: az első frontvonalak parancsnokait a szovjet vezetők utasították, hogy mindenkit likvidáljanak, akinek bármilyen kapcsolata volt Katynnal. Így került sor Wallenberg, Mikó Zoltán és Gábor Áron elrablására 1945-ben. Varga Béla csodával határos megmeneküléséről később, egy 1950. október 19-én a Fordham-University rádiónak adott interjújában a következőképpen számolt be: „Nagyjából az volt a különbség, hogy a náci *in contumaciam* ítélték halálra és csak aztán próbáltak elfogni, míg az oroszok előbb börtönbe vetettek, és csak azután kezdték a törvényes alapot keresni, melynek alapján elindíthatták az »igazságszolgáltatás« mechanizmusát. Az oroszok mindig ragaszkodnak a külsőségekhez és a formákhoz, ha gyilkolni akarnak. Az elnöklő bíró – egy személyben fővádló – szibériai mongol volt. Marcona kinézésű egyén, kinek egész biztos szigorú utasítása volt arra, hogy okot találjon a likvidálásomra. Menekülésemet a halál torkából 1945 februárjában egy tolmácsnak köszönhettem, egy orosz zsoldban álló magyar kommunistának. A történet a csodával határos. Egy éjjel ez az ember felkeresett engem a börtöncellámban, és nyíltan megmondta, hogy halálra fognak ítélni azon a címen, hogy segítettem a lengyel földalatti mozgalmat és a lengyel menekülteket. De megnyugtatott, hogy hajlandó engem megmenteni, ha szigorúan követem utasításait. Először azt hittem, hogy egy *agent provocateur*rel állok szemben, de tévedtem. Elmondta nekem, hogy sokszor emlékeztettem egy plébánosra a falujából. Gyermekkorában annyira szerette ezt a papot, hogy évekig ministránsa volt, és most állandóan órá gondolt. És ezért – folytatta – szeretett papja emlékére, aki úgy látszik, lelkére nagyon mély hatást gyakorolhatott, elhatározta, hogy megmenti az életemet. Másnap a mongol bíró, miután kimondta a halálos ítéletet, ittas állapot-

ban elkezdett a feljebbvalóival kötekedni és veszekedni. A tolmács felhasználva a zavart, mely ebből keletkezett, éjjel kiszöktetett a börtönből. Másnap reggel, amikor a mongol bíró felfedezte szökésemet, kiadta a parancsot, hogy a tolmácsot lőjék agyon. Így mentette meg az életemet, de ezzel a tettével – meg vagyok győződve – megmentette a saját lelkét és bűnbocsánatot nyert ... Isten áldja meg!"¹⁰

A koalíciós évek közéletében

1945-ben a Független Kisgazdapárt politikusaként vette fel a harcot az új megszállók ötödik hadoszlopával, a Magyar Kommunista Párttal. Mint a fővárosi szervezet vezetője, Budapest megszervezése minden idejét lekötötte: „Nap-nap után – írja róla Nagy Ferenc emlékiratában – több népgyűlésen vett részt, hatalmas tömegek előtt. Rendkívül hatásos szavakkal figyelmeztette Budapest közönségét az Isten, a haza és a magyar tradíciók iránti kötelességére. »Az ország népe – mondotta – el van határozva rá, hogy a nemzetgyűlési választásokon többségében a Kisgazdapárt mellé áll. Budapest népe mutassa meg, hogy éppen olyan jó magyar, mint az ország népe. Budapesten is győznünk kell, ha meg akarjuk mutatni a világnak, hogy mi ragaszkodunk a magyar függetlenséghez.«¹¹ És megtörtént a csoda, a budapesti választásokon a kisgazdapárt került ki győztesen, hiába volt a kommunisták minden kísérlete, moszkvai támogatottsága, még Angyalföldön és Csepelen is megéreztek a munkások, hogy szavazataikkal a jövőjükéről döntenek. A budapesti győzelem csak még tovább növelte az FKgP országos előnyét, és 1945. november 4-én, a nemzetgyűlési választásokon megszerezte az abszolút többséget. Varga Béla a Kisgazdapárt centrumához tartozott Tildy Zoltánnal, Nagy Ferencsel, Kovács Bélával együtt. A kommunista veszélyre utalva kijelentette: „A de-

mokrácia fundamentuma a parlamenti élet. A politikai harcokat ott kell megvívni. Ezért kell harcolnunk, hogy végre egyszer általános titkos választójog legyen ... Minket, magyar embereket ebben a tönkretett, de szabad országban senki sem terrorizálhat többé, még ha az életünkre tör is!"¹²

Rendkívüli személyes erejével meg tudta győzni a katolikusokat, protestánsokat és a magyar zsidóság széles köreit, hogy amennyiben a nemzet ismét független lesz, úgy minden állampolgár a demokrácia áldásaiban részesül majd. „A kisgazdapárt emberies, biztonságos életet akar minden magyar számára. Az ember minden körülmények között cél, érette van minden és nem megfordítva – mondta. Az állami berendezkedés csak akkor teljesíti hivatását, ha az ember boldogulását szolgálja. Ha öncélúvá válik, emberellenes lesz és az új összeomlás felé vezet.”¹³

1946. február 1-jén, a Magyar Köztársaság kikiáltásakor – Tildy Zoltán köztársasági elnökké és Nagy Ferenc miniszterelnökké választásakor – Varga Bélát a nemzetgyűlés elnökévé választották. Második közjogi méltóságként folytatta a harcot az orosz megszállók magyarországi ügynökeivel szemben. Feddhetetlen magatartása tette alkalmassá pártján belül a különböző irányzatok közötti egyeztető szerepre. Rendíthetetlen akarattal és szívóssággal védte az emberi méltóságot, az önrendelkezési jogot: „A magam emberi jogairól lemondhatok – vallotta mindig –, de a másik embertársam jogáról nem lehet lemondani. Olyan igazság ez, mely kijár mindenkinek, aki embernek született...”¹⁴

Törekvéseiben réalpolitikus volt: a külfölddel a franciákon és más nagyhatalmakon keresztül állandó kapcsolatban volt, míg az oroszokat a velük folytatott tárgyalásokról ismerte. Tapasztalatai birtokában tárgyilagosan tudta felmérni, milyen valóságos lehetőségei vannak az országnak

kiszolgáltatott helyzetében. Ezért próbálta meg „a győztes ázsiai mamut hatalommal az egyezkedést!”¹⁵

1946 végén a kommunisták elérkezettnek látták az időt a totális hatalom megszerzésére. Az NKVD által irányított politikai rendőrség mesterséges összeesküvés-pert készített elő az ország legnagyobb pártja, a kisgazdapárt ellen. 1947. február 25-én, miután a nemzetgyűlés nem adta ki az ÁVÓ-nak Kovács Bélát, a kisgazdapárt főtitkárát, budapesti lakásáról az oroszok elhurcolták. Letartóztatása után erőszakkal csikartak ki belőle vallomást Nagy Ferenc és Varga Béla ellen. Amikor 1947. május 14-én Nagy Ferenc pihenésre Svájcba utazott (és Varga Béla vette át a Politikai Bizottság vezetését), Szviridov altábornagy, a Szövetséges Ellenőrző Bizottság szovjet elnöke elküldte a kisgazdapártnak a Kovács Bélából kikényszerített, saját kezével írt vallomást, melyben Nagy Ferencet és Varga Bélát tette felelőssé azért, hogy „államellenes összeesküvők” épültek be a pártba. Ezzel nyilvánvalóvá vált, hogy a Moszkvából irányított koncepciók perек célkeresztjébe a párt vezetői is bekerültek. A hírre Nagy Ferenc nem jött haza Svájcból, és Varga Béla is kénytelen volt belátni: ha itthon marad, az oroszok őt is elhurcolják.

Menekülés Magyarországról

Nagy Ferenc emigrációra kényszerülése után nyugati diplomaták és barátai figyelmeztették Varga Bélát, hogy rövidesen rá is sor kerül, és rajta keresztül az egyházra is csapást mérnek. A hazáját semmilyen körülmények között elhagyni nem akaró Varga Béla emlékezése szerint Dallos Sándor újságíró tette rá a legnagyobb hatást, aki letérdelt előtte, és sírva kérte számon, hogy még itthon van, amikor ácsolják számára az akasztófát. „Ez volt péntek este – írja Varga Béla. – Vasárnap hazamentem Boglárra, hogy prédi-

káljak híveimnek. Ez kötelességem volt, hiszen ott voltam, plébános. A reggeli mise után mindenki kérdezte tőlem: mi lesz velem. Hétfőre összehívtam a parlamentet, az új miniszterelnök, Dinnyés Lajos bemutatkozását előkészítendő. Ő orosz nyomásra lett miniszterelnök.”

Vasárnap (1947. június 2-án) azonban váratlanul Balatonboglárra érkezett Bánás László veszprémi püspök a titkárával, aki utasította Varga Bélát, hogy hagyja el az országot. Ekkorra azonban már a kommunisták és rendőrségük minden lépését figyelték, nehogy elmenekülhessen. A parancsuk szerint a hétfői parlamenti ülés után kellett volna letartóztatniuk. Vasárnap késő délután Varga Béla a nemzetgyűlés elnöki autójával, három kisgazdapárti képviselő társaságában elindult Budapest felé. A politikai rendőrség emberei tisztas távolságban követték, abban a biztos tudatban, hogy a fővárosba tart. Amikor Siófoknál egy kicsit jobban lemaradtak, Varga Béláék kocsija hirtelen letért egy mellékútra, és ott várta be, míg a rendőrök elhúznak előttük. Ekkor visszahajtottak az országútra, és elindultak az ellenkező irányba, Sopron felé. Czupi Bálint kisgazda képviselő titokban előkészítette a menekülés útját, és még azon az éjszakán egy helyi parasztember segítségével sikerült elhagyniuk az országot.

Varga Bélát Sauerbrunnba (az egykori Savanyúkútra) vitték, ahol a későbbi burgerlandi László püspök hivatala volt. Másnap az utcán látta, hogy az oroszok a róla készült fénykép alapján körözik. Ekkor átvitték a Kismarton közelében lévő Kishöflinbe, és a plébánia pincéjében bújatták el. Néhány nappal később egy parasztszekér aljába rejtve csempészték Bécs amerikai zónájába, ahol, társaival együtt, az amerikai titkosszolgálat egyik villájában helyezték el. Az NKVD és a magyar politikai rendőrség jólérszültségét mutatta, hogy mindvégig pontosan ismerték tartózkodási helyüket. Mivel az oroszok által körülrzárt Bécset Varga Béla nem tudta volna titokban elhagyni, a salzburgi

amerikai főhadiszállásról egy német *Gólya* típusú repülőgépet küldtek értük, amely egy ideiglenes repülőterükön leszállva mentette ki a magyar nemzetgyűlés elnökét.

Társaival együtt egy Salzburg közeli kastélyban helyezték el, erős katonai őrizet alatt, mivel tartaniuk kellett a meggyilkolásukra felbérelt orosz ügynököktől. Már itt világosan kiderült, mire számíthatnak száműzetésük alatt, amiről Czupi Bálint így ír naplójában: „Bennünket ugyan a legnagyobb figyelmességgel vesznek körül, de mi is megértjük, hogy az ő szemükben mi csak egy európai kis nép fiai vagyunk. És nekik, rajtunk kívül, Európában még vagy húsz kis nemzet ügyeit kell figyelemmel kísérni. ...A nagyhatalmak képviselői, éppen úgy, mint mi magunk, (helyzetünket) igazságtalannak tartják és elítélik. Azonban, hiába, nem az ő ügyük. Miattunk közbelépni, vagy áldozatot vállalni csak olyan mértékben hajlandók, amennyiben az ő világhatalmi céljaikkal egybe esik. ...Maga a kommunizmus is ilyen szempontból érdekli őket. Milyen és mekkora mértékben veszélyezteti Amerika békéjét és Amerika más világrészekén lévő érdekeltégeit. És itt találkoznak érdekeik az európai kis nemzetek érdekeivel. A magyarokéval is. A szovjet féktelen mohósága nyugtalanítja őket. Látják, hogy a kommunisták nem fognak nyugodni. Hatalmukat az egész Európára ki akarják terjeszteni, és aztán az egész világra. Eme ténynek a felismerése indítja Amerikát arra, hogy a szovjet terjeszkedését már Európában meggátolja.”¹⁶

Varga Béla Salzburgból Svájcba menekült, ahol a hatóságok, álnéven, Val Saintban telepítették le. Miután a kommunista ügynökök már néhány nap múlva itt is felfedezték, a svájci kormány új tartózkodási helyéül a hauterive-i cisztercita kolostort jelölte ki, személyi okmányain a nevét a korábbi *Rozman*ról illetve *Kaszkovics*ról *Wagner*re változtatták. Hauterive-ben rendkívül kedvesen fogadták, még Etter, az akkori államelnök is meglátogatta az ősrégi kolos-

torban. Kleiner Sighard – aki később Rómában a cisztercita szerzetesek generális apátja lett – igazi otthonná varázsolta kis szerzetesi szobáját, és befogadta a ciszterek III. rendjébe. Varga Béla a vendégszeretet láttán azzal a gondolattal foglalkozott, hogy végleg Svájcban marad.

Néhány nap múlva azonban Habsburg Ottó látogatta meg. A terveit megmásító találkozásról így emlékezik: „Már a beszélgetés elején láttam, hogy teljesen jól van informálva úgy az otthoni, mint az emigrációs magyar helyzetről, a magyar nép felfogásáról. A *Toldi-vonal* jól működött, ő ezen keresztül sok információt kapott, és én is ezen keresztül ismertem meg Habsburg Ottó aktivitását, és ami számomra fontos volt, felfogását, meggyőződését. Tudtam tárgyalásairól Sikorski lengyel elnökkel. Otthon Magyarországon nekem ez nagy támogatást nyújtott a lengyel menekültek megsegítésében és összetartásában. Most itt, Svájcban megkért, hogy mint a világon elismert magyar parlament le nem mondott elnöke, ragaszkodjam a Bartók László volt bécsi követünk által kidolgozott és az amerikaiak által elfogadott jogalaphoz, jogaimhoz. Elmondtam, hogy szomorú háborús és háború utáni tapasztalataim alapján egynapi gondolkodási időt kérek. Ismételen sürgetett, hogy minél előbb menjek Amerikába.”¹⁷

Az öreg kontinenstől Mikes Imre Nyugati Hírnök című lapjában, *Búcsú az európai magyaroktól* című írásával köszönt el: „...Történelmünk, szinte pontosan egy századnyi időközben tragikusan ismétli önmagát. Miután a negyvennyolcas ifjak kibontották a szabadság zászlaját, úgy látszott, hogy a magyar nemzet hajója, noha ronggyá tépett vitorlákkal és kettétört árbocrudakkal, révbe ér. Ehelyett elkövetkezett az ifjú szabadság megrohanása, a szabadságharcosok üldözése és börtönbe hurcolása, a muszkavezetők mögött a félbarbár orosz armádiának a támadása, Segesvár, Világos, Arad, a maga vértanúival. Kossuth Lajos, akinek a nevét csak a történelmi helyzet azonosságának

alapján merem említeni a mienk mellett, megindult társaival a hontalanság útjain, hogy reményt küldjön, és segítséget vigyen az eltaposott, rabigába tört nemzetnek. Útja, az emigránsoknak ez a már-már sorsszerű útja, Párizson és Londonon át a Washingtonok, Jeffersonok, Lincolnok honába vezetett. A balsors, amely most tépi a nemzetet, szinte döbbenetes mása a századévvvel ezelőttinek. Kurta harmadfél évvel hamarabb Magyarország azt hihette, hogy vérrel és jajjal írt történelmének legembertelenebb fejezete után végre beköszöntött a felszabadulásnak, a nemzet függetlenségének, a népi önállóságnak a korszaka. Ám harminc hónap után minden lelkesedés könnyé változott és minden reménység a semmibe foszlott. A szabadság helyett az önkény, a függetlenség helyett hódoltság, a személyiség jogainak tisztelete helyett csak nyers és idegen bérencuralom a nemzet sorsa.”¹⁸

Az emigrációban

Az Egyesült Államokba érkezve legsürgősebb feladatuként megkezdte a magyar emigráció központi szervezetének létrehozását, amelyben valamennyi olyan politikai erőt össze akart fogni, a jobboldaltól a baloldalig bezárólag, amely a nyugati hatalmakkal szövetségben Magyarország szabadságának és függetlenségének visszaszerzésén munkálkodik. 1947 novemberében sikerül megalapítani a Magyar Nemzeti Bizottmányt, amely 1949 júliusától működött New Yorkban. Tisztában volt azzal, hogy csak a nyugati kormányok segítségével és egyetértésével lehet emigráns szervezetet felépíteni. Abból az elvből indult ki, hogy miután a megszállt Magyarországon a nemzetgyűlés elvesztette a cselekvési szabadságát, és a köztársasági elnök sem rendelkezik a szükséges szabadsággal, feladatukat annak kell átvennie, aki az állami méltóságok rangsorában utánuk

következik és tevékenységében sem korlátozott. Vagyis neki, a nemzetgyűlés elnökének, aki tisztségéről amúgy se mondott le. A szervezet megteremtéséhez a nyugati világban is közjogi alapot szolgáltatott az 1945-ben megválasztott nemzetgyűlés, valamint a köztársasági államformáról intézkedő 1946:I. számú törvénycikk.

A Varga Béla elnöklete alatt működő Magyar Nemzeti Bizottmánynak 1950-ben 90 tagja volt, azaz majdnem a fele az 1939-es, '45-ös és '47-es parlament nyugati emigrációban élő 190 képviselőjének. A különböző politikai áramlatokat képviselő személyiségek összefogására Varga Bélát egyensúlyozó és közvetítőképessége, diplomáciai érzéke predestinálta. Nagyon kellett óvnia az egységet, mert egy széteső, szakadár szándékotól megzavart szervezet nem igen számíthatott az amerikai kormány támogatására.

1951. február 11-én Philadelphiában Varga Béla elnökletével tíz kelet-közép-európai ország mintegy 200 képviselője ült össze, népeiknek szabadságot, függetlenséget, demokráciát követelve, és együttműködést sürgetve, A helyzet nehézségeit jellemezte, hogy a közösen elfogadott felszabadítási nyilatkozatot mind a szélsőjobb, mind a szélsőbal képviselői elítélték, mert „közös asztalhoz ültek a trianoni országcsontkítást helyeslő kisantant politikusokkal, sőt elkötelezték magukat a velük való föderációra.” A Moszkva által irányított magyar ÁVÓ az amerikai emigrációban is folyamatosan figyelemmel kísérte Varga Béla és a Magyar Nemzeti Bizottmány tevékenységét.

1956 forradalmának és szabadságharcának leverése után a régi és az új emigráció együtt tudott dolgozni, és ez megint Varga Béla nagy érdeme. Őt választották az ötvenhatos emigráció által létrehívott új szervezett, a Magyar Bizottmány élére is. Erkölcsi tekintélye és realitásérzéke tette lehetővé, hogy közösen munkálkodjanak céljaik megvalósításán. A hatvanas években még a korábbiaknál is nagyobb figyelemmel kísérte a magyar önkényuralom Varga

Béla emigráns tevékenységét, amelyet családja terrorizálásával is befolyásolni próbált.

Varga Bélának az emigrációs években kifejtett tevékenységét és érdemeit De Gaulle tábornok a francia Becsületrenddel ismerte el. 1983 februárjában, nyolcvanadik születésnapján az amerikai kongresszus mindkét háza a törvényhozási naplóban örökítette meg a demokráciáért és a szabadságért vívott küzdelemben szerzett érdemeit.

A sorstól megkapta azt a kegyelmet – mely sok harcostársának nem jutott ki –, hogy 1990 tavaszán felszólalhatott a rendszerváltó országgyűlés megnyitó ülésén. A 44 esztendeig tartó emigrációjából hazatérte után még magas magyar és lengyel kitüntetések is kapott. A lengyelek fél évszázad után sem felejtették el, és szinte apostoluknak tekintik az egykori balatonboglári plébánost. Akinek életművé kovácsolódott élete ma is iránytűként jelzi a humánumra alapozott demokrácia felé vezető utat a jövő nemzedékei előtt.

HAAS GYÖRGY

Jegyzetek

- 1 Varga Béla: Tisztelet Habsburg Ottónak, *Új Európa*, 1982, 7. l.
- 2 Uo. 8. l.
- 3 Haas György: A balatonboglári plébános, *Irodalmi Újság*, 1983 I. sz., 15. l.
- 4 Uo.
- 5 Varga Béla levele a szerzőnek, 1973
- 6 Uo.
- 7 Uo.
- 8 Uo.
- 9 Uo.
- 10 Sulyok Dezső: *A magyar tragédia*, A szerző kiadása, 1954. 561. l.
- 11 Nagy Ferenc: Küzdelem a vasfüggöny mögött I., *História*, 194. l.
- 12 Nagy Ferenc: Küzdelem a vasfüggöny mögött I., *Európa História*, 1990, 201. l.

- 13 Csicsery-Rónay István: Az élő Varga Béla, *Magyar Nemzet*, 1995. október 27.
- 14 Varga Béla közlése
- 15 Varga Béla levele a szerzőnek
- 16 Czupi Bálint kiadatlan kéziratának másolata
- 17 Varga Béla: Tisztelet Habsburg Ottónak, *Új Európa*, 1982, 10. l.
- 18 Varga Béla: Búcsú az európai magyaroktól, *Nyugati Hírnök*, 1947. október, 24. l.

Szavakégy

X 323.1 cigány

ly: tanulmány

Chl

HOSSZÚ ÚT HAZÁTÓL HAZÁIG

M A decsi cigányokról

I.

– Milyen érzés cigánynak lenni? – kérdeztem egyszer nem nagy leleménnyel egy húsz év körüli fiatalembertől.

– Nem érzés az, hanem helyzet – válaszolta. – Néha jó így, ahogy vagyok, de van úgy, hogy előnyösebb volna, ha magyar lennék.

– A lelked mélyén lehetsz „színváltós” – jegyeztem meg. – Vagy nem?

– Tudom, mire gondol. A mindennapokban én is úgy próbálok élni, mint a magyarok. Ugyanúgy viselkedni, dolgozni – szakmám van –, öltözködni, meg minden, de vannak helyzetek, amikor előjön, eluralkodik rajtam valamilyen erő, ami legyőz minden más akaratot. A roma vér. Ezt, akiben nem ilyen vér folyik, az nem tudja megérteni. Ezt nem lehet leküzdeni. Ilyenek vagyunk. Nem tudunk olyanok lenni, mint a maguk fajtája. Legföljebb egy-két dologban. Maguk ezt nem értik.

Az én szülőfalumban, ahol ma is élek, a lakosság kb. hatoda-hetede cigány, ami hat-hétszáz embert jelent. Nagyjából fele-fele arányban beások, akik leketároknak (magyarul lakatos, talán a szögkovács szakma után) mondják a másik csoporthoz tartozókat, ők proosztóknak nevezik a „magyarokat”, azok varázslóknak hívják őket. Ez a csoport régebben magában foglalta a romungrókat, a lovarikat, a dirzsálókat, a zsandárikat, a kolompárokat, a nyulestyúkat – mondják az öregebbek. Mára az ilyen – foglalkozás, eredet, jellem(?) stb. – jellegű különbségtétel megszűnt. Nagyobb családok neve jelent olyan, ha nem is klánszerű

gyűjtőnevet, amely talán az előbb említetteken alapul: Geló família, Zsandáriak, Kupucok stb.

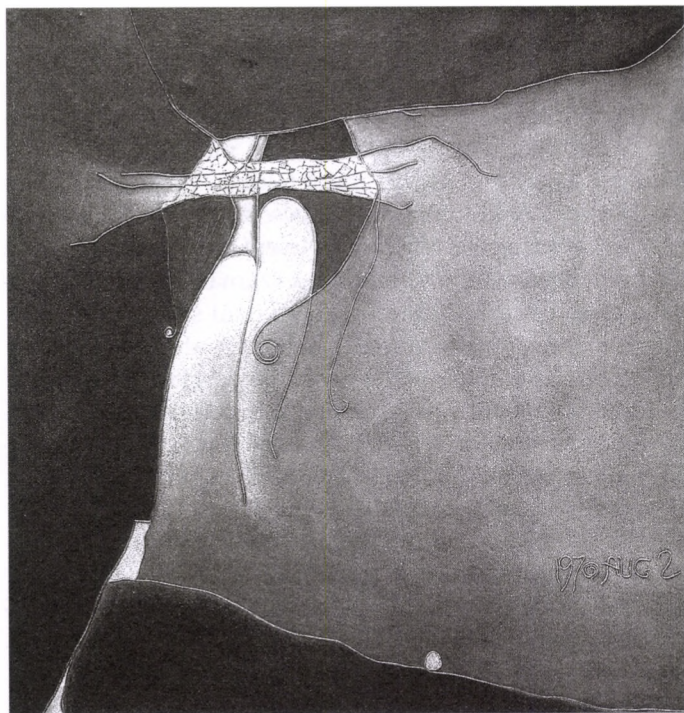
Sokáig semmiféle rokoni kapcsolatot nem tartottak a beásokkal, egészen pontosan azok velük. Lenézték őket csavargó, dologtalan, sokszor bűnöző életmódjuk miatt. Vegyes házasság szinte elképzelhetetlen volt közöttük, legalább olyan ritkaságnak számított, mint a cigány–magyar házasság. Mindezek ellenére előfordulhatott, hogy itt is, ott is szakítottak a tiltott fa gyümölcséből. A belterjesség nyomai a varázslók között mind a mai napig erőteljesen megmutatkoznak. Testi, szellemi csököttség jelei láthatók egyeseken, alacsony az átlagéletkoruk, ami nem csak a hajdani rosszultápláltság, az egészségtelen lakásviszonyok rovására írható. Különösen nem az elmúlt évtizedekben, amikor már az orvosi ellátás ugyanolyan színvonalon jár a cigányoknak is, mint a nem cigányoknak. Az okok sokkal inkább történelmi, mentalitásbeli, szociológiai jellegű problémák között keresendők. Olyan dolgokban, amelyekről manapság beszélni némelyek szemében rasszizmusnak minősül. Ha... Ha általánosítunk. Ez elvtelen dolog, miként az is, ha érdemteleneket támogatunk. Hogy mire is gondolok? Álljon itt néhány példa.

A decsi képviselő-testület 1947 januárjában hatvan személyt részesített közgyógyyszer-ellátásban. A tételes felülvizsgálat után többeket közöttük „az összes dologtalan, munkakerülő cigányokat a közgyógyyszer-ellátásra jogosultak névjegyzéséből törölte” (akkor még nem volt tilos a cigány megnevezés hivatalos használata). Ezek után a listán 11 cigány személy neve maradt meg. Láthatóan nem azért utasítottak el valahány személyt, mert cigányok voltak, hanem mert „dologtalan, munkakerülő”-nek ismerték őket. (Az elutasítottak névsora a jegyzőkönyvből nem deríthető ki.) Ide illik Sárközi András népzeneész ügye is, még 1939-ből. Ő is közsegélyért folyamodik, de elutasítják arra való hivatkozással, hogy munkakerülő, bár nem

százázalékosan, de önmagát el tudja tartani. Ugyanakkor feleségének (Horváth Borbála) betegségére való tekintettel havi 4 pengő járadékot szavaznak meg. Adalék ehhez a fejezethez Sárközi János esete, aki a közsegélyezésből kirekesztettek között szerepelt. Újra folyamodik – sikertelenül. „A községi képviselő-testület Sárközi János cigányt közsegély iránti kérelmével elutasítja, mert dologtalan életmódot folytatott és folytat ma is, s így a *munka-erkölcs* (kiemelés C. S.) javítása érdekében anyagi támogatásra, illetve közsegélyre nem érdemes.” Nagyon világos az elv: legyen az bármilyen fajhoz tartozó, mutasson igyekezetet az öfenntartásra, hogy támogatható legyen abban.

A háború utáni évek – nagy népmozgások ideje – képviselő-testületi ülésein felvett jegyzőkönyvekből megtudhatjuk, hogy több, neve alapján cigány személytől és családjától megtagadják a letelepedési engedélyt, sőt olyan is van, akit életmódja alapján „a községi kötelékből” kizárnak, „mert nevezett előéletét erkölcsi bizonyítvánnyal igazolni nem tudja... magát és családját a köz támogatása nélkül fenntartani nem tudja.” Nagy anyagi és erkölcsi tehertétel egy községben a fenntebbi módon meghatározott személyek jelenléte.

Az alsónánai telepítő bizottság 1946-ban 26 családot kilakoltatott. A javarészt cigányokból álló társaság egy része Decsen próbál letelepedni. A helyi képviselő-testület egyhangúlag úgy határoz, hogy „a kilakoltatottak hatósági támogatását megtagadja, mert a nevezetteket a bizottság (az alsónánai C. S.) különböző bűncselekmények miatt lakoltatta ki lakóhelyükről és miután egyébként is dologtalan, iszákos egyénekről van szó, a községbe (Decsre C. S.) való befogadásra érdemtelenek.” Az akkori képviselők úgy emlékeztek erre az eseményre, mint a falu történetének egy nagy viharára. Sikerült a falut megvédeniök – mondták – az élőködő cigányoktól. Ugyanakkor – az idősebbek ma is emlegetik – 1944-ben a decsi képviselők megakadályozták

A ZÖLD MADÁR LÁTOGATÁSA, 1970

30 cigány deportálását. Persze mindenkiét nem sikerült. Nem sikerülhetett.

Keltettek betelepedési vihart a létező szocializmus korszakában az épülő atomváros cigányai is. A hetvenes években a paksi atomerőmű az ország legkülönb helyeiről vonzotta a munkáskezeket. Voltak közöttük szervezeten érkező brigádok szabolcsi cigányokkal, de megjelentek a kóborlók is, akiknek eszük ágában sem volt dolgozni, a könnyű préda reménye csalogatta őket. A Kishegy tetején az atomkor modern városa, lent – ahol most az iparte-

lep van – fóliából, különféle építési hulladékból „épültek” egyre gyorsuló ütemben a nyomor kalyibái. Az akkori városvezetés elhatározta, hogy kitelepíti a fóliaváros lakóit. A cigánykérdés akkor sem volt egyszerű dolog, mélyseges csend övezte az evakuálást. Híre ment, hogy Decs is befogad néhány családot, ami a faluban óriási felháborodást keltett. A különféle árukapcsolások (útépítés, száz-ezer forint juttatás a falunak betelepítendő családonként stb.) sem tették vonzóvá a decsiek számára az örökbefogadást. Nem is került ide a paksiak közül senki. A legtöbb cigányt Dunaszentgyörgyre telepítették, ahol volt belőlük már több. Csakhogy azok szépen beilleszkedtek addigra az ottani életrendbe, míg az újonnan jöttek fölborítottak mindent. Fokozatosan ki is utálták őket a faluból. Az elbeszélések szerint az utolsó család 8–10 éve ment (menekült) el Szentgyörgyről, amikor ismeretlen tettes(ek) molotovkocktétl dobtak a házukra. Némely politikai körök le is csaptak az esetre, s nagy sajtónyilvánosság segítségével, mint a magyarországi cigányüldözés szemléletes példáját mutogatták ország-világ előtt.

Nem szándékozom cigánymonográfiát írni, azt sem tűztem ki célul, hogy feltárjam a cigánylélek legmélyeit, vagy megkeressem azokat a gyökereket, amelyekből eredezik a cigánysággal szemben világszerte megnyilvánuló ellenszenv. Nem célom az sem, hogy tisztára mossam vagy még feketébbre fessek a meglévő helyzetet, az egyik vagy másik oldalon szereplőket. Mindössze az a szándékom, hogy leírjam azt, amit szülőfalumban több évtizedes egymás mellett élés során láttam, tapasztaltam, magam is megéltem. Így óhatatlanul szubjektív, amit előadok. Ám arra jó lehet, hogy kedvet, serkentést adjon azoknak, akik olyan elkötelezettséget éreznek a cigányokkal szemben, mint amilyet az orvos a beteggel, annak a bajával szemben tanúsít. Nem a láz okozta pírt akarja eltüntetni valami pü-

der segítségével, hanem az eredendő okokat keresi meg, és azok megszüntetésével hervasztja le a lázrózsákat. Talán segíték azoknak is, akik nem úgy akarnak gyógyítani, hogy az egész szervezetet elpusztítják, az egészséges részeket is, mondván, velük együtt elpusztul a betegség okozója is.

Az tény és tagadhatatlan, a cigányság helyzete, sok évszázad sok próbálkozása után is megoldatlan, rendezetlen. Tény és tagadhatatlan az is, hogy az, ami van, sem a cigányoknak nem jó, sem azoknak, akik nem cigányok, és azoknak is nehezíti a helyzetét, akik változtatni akarnak cigány létük színvonalán és akik ebben segíteni akarják őket. Manapság sokan, sokféleképpen próbálkoznak ilyen-olyan módszerrel. Szép számmal vannak azok is, akik azt hirdetik, a megoldás a teljes asszimiláció. Úgy vélem, ők tévednek a legnagyobbat, különösen, ha ezt a folyamatot mesterségesen gyorsítják is. A cigányságnak is azt az utat kell követnie, amit a magyarországi svábok, örmények, sokácok, szlovákok, zsidók, románok és más kisebbségek járnak, akik elfogadják és betartják a többségi nemzet törvényeit, szabályait, miközben megőrzik, élik, saját ősi kultúrájukat, gazdagítják szokásvilágát. Paul Valéry francia költő írja „Egyesítsük jó tulajdonságainkat, gazdagodjunk különbözőségeinkkel.”

Az együttélés alapvető követelménye a kölcsönös szándék és az egyetértő akarat. Egyik fél részéről sem alkalmazható erőszak vagy kényszer a másikkal szemben arra nézve, hogy a másikat megváltoztassa, átnevelje. Ez a szándék óriási problémák eredője lehet.

Hamvas Béla *Stonehenge, a szikla eksztázisa* című esszéjében írja: „Ha az élőlényben valamit összetörnek, sohasem az törik össze, amire az összetörés irányul, hanem mindig valami más, annál mélyebb, annál alapvetőbb. Az törik össze, ami tartja azt, nem amit össze akartak törni. Ha vala-

kinek összetöröm a büszkeségét, nem a büszkeség törik össze, hanem az, ami tartja, esetleg a megkülönböztetés tehetsége. Ha összetöröm hiúságát, nem a hiúság semmisül meg, hanem ami alatta van, és ami a hiúságot tartja: esetleg az önérzet. Ha összetöröm valakinek a testét, nem a test semmisül meg, hanem ami a test alapjában van, az élet. [...] Ezért olyan borzasztó az emberjavítás és a hibák kiirtása; ezért szörnyű az erőszak. Rosszat akar elpusztítani, de nem azt öli meg, amire céloz, hanem a mélyebben lévő, azt, ami a rosszat tartja; a jót. Ezért nem lehet és nem szabad a javítást, a beavatkozást, a hibák és bűnök kiirtását másnak végezni, csak magának az embernek. Csak én tudom magam úgy megváltoztatni, hogy ne érjen az a veszteség, amely sokkalta nagyobb, mint a változtatás által elérhető jó. Ez talán a lényege annak, amit szabadságnak hívnak."

Menjünk visszafelé. A szabadság tehát az, hogy szándékomban áll-e változtatni vagy sem rossz tulajdonságaimon, és ha igen, akarok-e hozzá erőket mozgósítani magamban, hogy továbbra is szabad maradhassak. A szabadság tehát nem az, hogy szabad vagyok, ezért azt csinálom, amit akarok. Másként: azt csinálom, amit akarok, mert szabad vagyok.

Látható, ahhoz, hogy valaki ne a környezetével való állandó konfliktusokban éljen, legelőször is saját akarata kell. Csak így mehet végbe az a változás, amely megszünteti az állandó ellentéteket, súrlódásokat, de az egyén szabad polgár maradhat, és közösségével együtt megőrizheti identitását, hagyományait, szokásait. Az önerőhöz lehet, sőt kell támogatást adni annak, aki igényli, illetve aki megteheti azt. Remélem, világosan látszik, az önerős és a hozzáadandó segítség alapvetően nem anyagi jellegű. Az ezen az úton való járás nagy-nagy türelmet és együttérző tapintatot igényel. A cigányság esetében még inkább, hiszen az évszázados gyakorlat homlokegyenest más volt, mint a fenntebb emlegetett elvek.

Tagadhatatlan, a cigánysággal szemben világszerte előítélettel vannak az emberek. De nem egyformán. A bevezető részben hozott példák is világosan mutatják, a hatóság nem azért utasít el segélyért folyamodó személyeket, mert cigányok, hanem azért, mert dologtalan, munkake-rülő, bűnöző, iszákos emberek. Tehát az életvitelük miatt érdemtelenek. Ilyen jellemzők alapján kirekesztettek nem cigányokat is. A decsi hatóság gyakorlatából kiolvasható az az általános érvényű elv is, hogy káros az egyénre és a közösségre nézve, ha valakit faji megkülönböztetés alap-ján rekesztenek ki valamiből vagy valahonnan, de ugyan-olyan romboló hatású ennek ellenkezője is, amikor faji ala-pon, elvtelenül előnyökhöz juttatunk valakiket. Példa erre az úgynevezett felszabadulás utáni szocializmus történe-te. De erről majd később.

Tanulság még az is a decsi képviselő-testület határozataiból, hogy akár egy cigány közösségellenes viselkedése is árnyékot vet az egész fajtára: „Na persze, mert cigány!”, de ellenkező esetben is, ha mondjuk segélyt, valamilyen jutta-tást kap: „Na persze, mert cigány!”

A felsorolt szempontok, amelyekre mondandómat igyekszem építeni, nem csak a múltban és nem csak az elméletben igazak, hanem a jelenben és a gyakorlatban is.

A cigányok és a falu őslakosságának kapcsolata való-színűsíthetően évszázadokra nyúlik vissza. Részben igazolja ezt Pesthy Frigyes 1864-es helynévtára, amelynek decsi fejezetében, az egyik szócikk szerint van a falu hatá-rában egy „Czigány üllés kaszálló (mely) hajdan cigigá-nyok teknyő csinálló helyéről veszi nevezetét.” Ez az idő-sebbek által ma is ismert dűlőnév véleményem szerint rendszeresen megérkező vándorcigányok alkalmi „műhe-lye” volt. A vízjárta területből kimagasló „görönd” fekvése miatt is nagyon alkalmas volt a teknővájók időszakos meg-telepedésére. A közeli, akkor még létező erdők termették a teknőnek való fát. A nevezett hely mellett húzódott

a Decset Pörböllyel összekötő „tízöles út”, amelyen a két helységen kívül könnyen elérhették Alsónyéket, Bátaszéket, de Baját is. Tehát a maga korában ez számukra fontos kereskedelmi utat jelentett. A „Czigány üllésen” készített árut elszállíthatták rajta az említett községekbe, városba. Kielégítvén az igényeket, föltételezhetően odébbálltak, hogy egy másik, a decsi „Czigány üllés”-hez hasonló, megszokott helyen kezdjenek újabb munkába. A teknővájás mesterségét Decsen újabban kizárólag a beások űzték. Az ő asszonyaik voltak a gyúróasszonyok, akikkel a módosabb parasztcsaládok férfi és nő tagjai gyúrátták, „masszéroztatták” magukat. Nem járunk messze az igazságtól, ha bennük a hajdani gyógyító-, javas- vagy füvesasszonyok utódait látjuk, bár gyógyfüveket gyűjtő cigányasszonyokról a mi vidékünkön a közelmúltból nem tudok. A bodza termését szedik, amikor felvásárolják azt, miként az éti csigát, de ezek a foglalatosságok nem függenek össze az előbb említettekkel.

Járták a vidéket az ágyneművel, szőnyegekkel, ma úgy mondanánk, méteráruval kereskedő házalók (kherari), vagy közönségesen colarónak nevezett cigányok, főleg nők. Talán ennek az időnek az emlékét őrzi a kisebb-nagyobb fiatal lányok színpompás sárközi viseletének a neve: ternó, selyemternó szoknya. A cigány nyelvben a ternó szó fiatalt jelent.

Az látszik valószínűnek, hogy a falu lakossága részben a vándorló, házaló cigányokkal volt kereskedelmi, szolgáltató, alkalmi jellegű kapcsolatban, de együtt is éltek, föltételezhetően hosszú évtizedek óta. Egy 1864-es Decsről készült térképen, távolabb az akkori falutól, a régi katolikus temető mögött, a mai Pilisi Elemér (akkor Donkó köz) és a Temető (Külső út) utca által határolt területen van egy Cigány utca (ma Dankó utca), amelyen elég nagy összevisszaságban 25 épületet jelölnek. A régi anyakönyvekben található ci-

gány személyekre vonatkozó házszámok nagyobb része ide utal. Hogy az épületek milyenek voltak, arra majd az alábbiakban fény derül. Számuk alapján arra lehet következtetni, hogy a bennük lakó népesség 80–100 személy lehetett. 1864-ben a falu lakossága 2375 lelket tett ki.

A letelepedési folyamat lassú volt, de tartós. Népszámlálási adatok amikor még megkülönböztettek cigányokat és más népességcsoportokat is, egy-egy évtizedben nagyobb létszámemelkedést is mutatnak, például 1910-ben, vagy 1920-ban. Jó támpontot jelentenek az anyakönyvek is, de csak részlegesen az adatok, mert több jel arra mutat, hogy a cigányok sem a születés, sem az elhalálozás tényét nem jelentették minden esetben. Hivatalosan házasságot pedig alig kötöttek. Kötelező állami anyakönyvezés 1895 óta van Magyarországon. Az első cigányokra vonatkozó bejegyzés Decsen 1896-ban kelt, ami azt tudatja, hogy a decsi születésű, 42 éves Sárközi Ferenc vályogvető cigánynak és a vele együtt élő 43 éves, kisvejkéi származású ugyancsak vályogvető Baráth Erzsébetnek Mária nevű lánya született. Ez hivatalos és biztos. Az már nem, hogy az apa valóban Decsen született, mert az ő világra jöttének helyét és idejét csak az emlékezet őrizte. Az valószínű, hogy régebb óta a faluban lakott, de az is lehet, hogy tényleg ott is született.

Az életkor körüli bizonytalanságra jó példa a mohácsi napszámosként és kéregető cigánynőként jegyzett Batánovics Mária esete, akinél a lakcím Decs 527 házszám az anyakönyv szerint. Tehát megállapodott valakiről van szó, annál is inkább, mert két gyerek születése okán is szerepel a matriculában. Mátyás 1897. január 1-jén született, amikor a nő 35 évesnek mondja magát, hét évvel később, Teréz nevű lánya születése idején 40-nek. Ő hét év alatt csak öt évet öregedett. (Persze nő!) Nyilván nem tudta pontosan saját születési dátumát sem, és az első gyerekéét sem. Emlékezni az

apa sem segíthetett neki, mert ilyen személy egyik magzatjának esetében sincs feltüntetve.

Évek múltával szaporodnak a cigányokra vonatkozó bejegyzések, de ez nem feltétlenül jelenti a számuk növekedését, hanem inkább a közigazgatás és a bábaasszonyok éberségét. Egy idő után már nincs „cigány” megjelölés, csak a név és a foglalatosság alapján lehet következtetni a személy származására.

A legtöbb foglalkozási rovatában a vályogvető, zenész, muzsikus, vagy cimbalmos, bőgős, 1908-tól árnyaltabban: népzeneész szerepel. Van, aki napszámos, de sok a kóbor cigány megjelölés is. Lakhely gyanánt náluk cigánysátor megnevezés szerepel. Ilyen „lakcíme” van Kovács Imre 39 éves decsi és a 27 éves, ugyancsak idevalósinak jegyzett Sárközi Magdolna teknővájóknak is, akiknek 1906-ban itt született József nevű fiuk. Sárközi Jerica 21 éves teknővájó Decsen a Kisfüzesben lakik a hasonló foglalkozású Sárközi Józseffel (21), akiknek 1908-ban születik József nevű gyermekük. Kovács József (20) teknővájó és Horváth Erzsébet (20) már putriban laknak 1912-ben, amikor Pál nevű fiuk világra jött. Ezt nem csak a „lakásviszonyok” változása, hanem a foglalkozás miatt is érdemes megjegyezni. A későbbiek során ugyanis a teknővájás mesterségét csak a beások űzik a mi vidékünkön, a varázslók nem. Márpedig a felsorolt nevek alapján arra lehet következtetni, hogy korábban a varázslók is foglalkoztak ezzel a munkával.

Az anyakönyvekben érdekes módon nem szerepel a már hivatkozott „Czigány utca” lakhely megjelölés, bár a házszámok ide utalnak. 1903-ban tűnik fel a cigánysor megnevezés, egy évvel később meg a cigányputri lakhelyjelölés, és ettől kezdve sokáig. Ez volt a Dömötör-város.

A Gyöngyösoldal és a teknővájó együtt 1913-ban szerepel először. Még hozzá három pár esetében is. Sajnos ekkorra már egyszerűsödik az anyakönyvezés szabálya, és a szülők származási helyére nincs utalás. De a nevek beszé-

dések. Kalányos Rozália és Kalányos Ferenc neve mellé Ferenc, Kalányos Mária és Bogdán Ferenc párhoz Teréz, Orsós Teréz valamint Ignác József kettőshöz János nevű újszülöttet jegyeztek be. Ők, teljes bizonyossággal állíthatjuk, a mai beások ősei.

1900 táján alakult ki az 1970-es évekig főnnálló cigánytelep, amit a helyiek tréfásan Dömötör-városnak neveztek amiatt, hogy egy Dömötör Sándor nevű módos gazda odaadta a birtokában levő tabáni területet a cigányoknak, hogy ott lakhassanak és gyakorolhassák mesterségüket, a vályogvetést. Az 1970-ben hozott tanácsi rendelet értelmében földszámolták a putrikból álló telepet, és az alakuló, nyugatinak nevezett újtelepen felépült a máig meglévő, vezetékes vízzel ellátott, téglából épített szoba-konyhás épületekből álló utcator, amit a leleményes köznyelv az akkori tanácselnök neve után Kovács-városnak titulál. A régi cigánytelep emlékét a Bogya név őrzi. Évtizedek alatt a vályogvetéshez sok száz köbméter földet ástak ki. A gödrökben a fakadó és a csapadékvíz kis tavacskát képezett, ami elárasztotta a hajdani telep területét. A nevét egy sokáig ott lakó cigány ragadványneve alapján kapta.

Az 1910-es népszámlálás a faluban 29 egyéb anyanyelvű személyt említ. (Kütelkeken egyet sem.) Minden bizonnyal ők cigányok. Különös, hogy 1900-ban nincs ilyen említés, bár az összeíró íven van ilyen rubrika, holott tudjuk, már korábban is éltek itt varázsló, leketár, vagy más néven vályogvető cigánycsaládok. A faluban jelenleg is ezekkel a nevekkal különböztetik meg őket a beásoktól, akik csoportosan valamivel később foglaltak maguknak szállást. Az 1920-as népszámlálás adatai között ezt olvashatjuk: a Decshez tartozó Lankóc dűlőben 72-en laknak, 5 magyar, 67 egyéb anyanyelvű. Nyilvánvaló, hogy a beások az egyebek. Az adatfelvevő íven ugyan van olyan rovat is, hogy „oláh” – az általuk beszélt nyelv alapján oláh cigánynak is nevezzük őket –, a kérdezőbiztos még-

sem ide jegyezte föl őket. Hogy miért, nem tudhatjuk. Azt viszont igen, hogy 1910 és 1920 között érkeznek Lankócra, és 1930-ban már Gyöngyösoldalon laknak. Innen veszik egyik nevüket: gyöngyösoldaliak. Hogy miért vándoroltak néhány kilométerrel tovább, annak az idősebbjei sem tudják okát, mint ahogy arról sem beszélnek, hogy hol voltak a decsi előtti szálláshelyeik. Nagyon titokzatos népcsoport. Több nagycsaládból állt. Föltételezhető, hogy a Duna mentén vándoroltak fölfelé, és talán a Havasalföldön tanulták meg a román valamelyik nyelvjárását. Amit ma ők beszélnek, úgy viszonylik az irodalmi románhoz, mint a sváb a némethez – mondta Csonka (Kargyelás) János, az egyik hajdani zenészük, prímásuk. Az általuk leketárnak nevezett romák beszédét nem értik. Talán soha nem derül ki, miért választották az erdei remeteséget, miért különültek el, és részben ma is miért tartják magukat távol a fajta szerint hozzájuk tartozó cigányságtól. Megvallom, gyermekkoromban féltünk is tőlük, mert az a szóbeszéd járta, hogy a vajdájuk olyan nagy úr, hogy még halálos ítéletet is hozhat, amit saját hóhéruk végre is hajthat az elítélten. Amúgy semmi hiteles nyoma annak, hogy Gyöngyösoldalon történtek volna ilyen ítélezések vagy kivégzések.

A terület, amit lakóhelyül választottak, tökéletesen megfelelt életvitelüknek. Gyöngyösoldal a védgáttöltés megépítése előtt szerves része volt a gemenci erdőnek. Termett fa a teknőnek és tüzelőnek, a Duna, a vízfolyások, a kobolyák halat adtak, az erdő élelmet. A tavasszal, nyár elején tömegesen termő sárga gévagombáért, amit tidő (tüdő) gombának mondanak, ma is elmennek az erdőbe. Adott ez a vidék a jószágnak legelőt, kaszálót, merthogy állatokat is tartottak, sőt egyikük-másikuk kisebb földbirtokot is szerzett. Az aprójószágnak, a sertésnek számát sem tudták, mert ezek az állatok szabadon kóboroltak a település körül, de az erdőben is. A gyöngyösoldaliak malacait megkülönböztette másokétól az, hogy mindig

volt közöttük csíkos, a kifejlődött disznók között pedig éles hátú, hosszú orrú, utalva a vadás beütésre.

Az 1965-ös nagy árvíz keltette fakadóvizek elmosták településüket és az életformát is. A faluban egész utcásor épült nekik, oda költöztek be (1966–67.). Többségük ma is ott, a Duna és a Szövetkezeti utcában lakik. Beköltözésük után talán egy évre alakult egy bizottság, amely arra volt hivatott, hogy megvizsgálja a beások helyzetét, a falu rendjébe való beilleszkedését. Ugyanis sok panasz érkezett rájuk a tanácshoz. Az állataik szerteszét kóborolnak, a házaik előtt, az utcán farakások, szénaboglyák, szalmakazlak állnak, de általában is nagy a rendetlenség kint és bent. Jómagam is tagja voltam ennek a bizottságnak, amely a fentebb leírtakat valóságosnak találta. Számomra az volt a legemlékezetesebb, és nyugodtan mondhatom, megrázó, hogy nem lakták be a szoba-konyhás épületeket. A család a konyhában zsúfolódott össze, ott éltek mindennapjaikat, míg a jóval nagyobb szoba mint éléskamra, terményraktár szolgált. Volt olyan is, aki – idősebb – egyáltalán nem használta az új épületet, hanem az udvaron, gyöngyösoldali mintára fölépített kunyhóban lakott.

Mint már említettem, a beások életstílusa egészen más volt és más ma is, mint a varázslóké. Addig, amíg az utóbbiak közül csak kevesen és lassan tudtak kiemelkedni a cigánysorból, a beásoknál ez szinte kollektíven ment végbe. Letelepedésük idején, egészen a *tsz-egyesítésig*, a decsi határ, így a Gyöngyösoldal környéke is sűrűn lakott vidék volt. Ezt a területet Alföldszállásnak nevezik. Lakói, akik jelentős számban svábok voltak, kisebb-nagyobb földbirtonkon gazdálkodtak, de többeknek adott munkát az erdészet és a vízügy is. A szétszórta szállásokon, kisebb-nagyobb épüle csoportokban élők gyermekei egy iskolában tanultak, fajra való tekintet nélkül. Az 50-es évek végére megépült a gyöngyösoldali cigányiskola, de ide se csak a beások gyerekei jártak, hanem azoké is, akik ehhez az

iskolához laktak közelebb. Tehát itt is vegyes összetételben alakultak meg az osztályok.

Bár a gyöngyösoldaliak egy tömbben éltek, mégse különültek el a területen szétszórta lakóktól. Mi sem bizonyítja jobban, mint az 1960-ban megalakult „Új korszak” téesz. A gyöngyösoldali cigányok nagyobb részét tagjai lettek az új gazdaságnak, a svábokkal, a „magyarokkal” együtt. Néhányan a faluban vagy Szekszárdon kerestek maguknak munkát. Megkezdődött a szétszórattatásuk. Az 1965-ös nagy árvíz után, amikor a biztonságosabb faluba telepítették őket, tovább csökkentek a korábbi életforma folytatásának esélyei. Az 1968-as tsz-egyesítéssel pedig már egy teljesen új szakasz kezdődött. Olyan, amely egyáltalán nem hasonlított a gyöngyösoldali évekhez, sokkal inkább a falusi téeszparasztokéhoz. Annál is inkább, mert a gyöngyösoldaliak a három korábbi téesz – „Alkotmány”, „Új Élet”, „Új Korszak” – egyesítésével alakult „Egyetértés” tagjai lettek. Igaz, nem mind. Néhányan Szekszárdra jártak dolgozni. A jelentősebb részt képviselők legtöbbször a növénytermesztésben és az állattenyésztésben talált magának szakképzettséget nem igénylő munkát. Főleg a nők helyezkedtek el ezekben az ágazatokban. A férfiak igyekeztek jogosítványt szerezni, hogy gépekre kerülhessenek. A fiatalok közül sokan szakmát tanultak és a gépműhelyben munkálkodtak.

Általában elmondható, hogy a gyöngyösoldaliak jelentős hányada az „Egyetértés”-ben lett tag vagy alkalmazott. Az asszonyok jobbra mint besegítő családtagok szerepeltek. Nekik, az évszázados hagyományoknak megfelelően, fő feladatuk a háztartás, a család ellátása, a ház körüli munka végzése maradt, és az ma is.

Ezek a körülmények teljesen megváltoztatták a gyöngyösoldali cigányok életét. Kiemelendő, hogy a rendkívül gyors, szinte megrázkódtatásszerű változások közepette nagyon jól föltaálták magukat, s bár nem általános, de sok

család ugyanolyan színvonalon él, és ugyanolyan társadalmi megbecsültséget élvez, mint bármelyik átlagpolgár a faluban. Hasonlókat el lehet mondani a másik csoportról is, de közöttük sokkal több a lemaradó. A falu legszegényebbjei sorába tartozók jelentős hányadát ők adják.

(A következő számban folytatjuk.)

CZAKÓ SÁNDOR

4 4

CZAKÓ GÁBOR–BANGA FERENC MAGYAR RÉMMESÉK

4 Küldöm a mamámat!

Don Dzsoni, a festőművész ritka vendég volt Szépasszony szalonjában, mert leginkább vezekelni járt oda. Katolikus neveltetése folytán jól ismerte a vezeklés fogalmát, sőt kötelességét, viszont Don Dzsoniságából következően került.

Most azonban vizet ivott és sütemény gyanánt a mézeskrémesnek a lemetélt szélét kérte, miközben töredelmesen meggyóna a Tilos a B-ben elszenvedett kalandját.

– András barátommal jártam ott, mivel művészprogramom megkóstolni az élet teljes étlapját. A Tilos a B-ben technozene dübörög, indiai füstölők égnek, hátha nem dohányoznak eleget a vendégek, a rumot borsozzák, a lekváros piskótát csilivel ízesítik, a kávéba marólúgot csöppen-tenek. No, ott találtunk egy gyönyörű, hamvas barna lánykát, aki nyilván nem volt az, de mégis hamvasnak látszott, akár egy érett őszibarack. Időnként mókás tánclépésekben átkelt a helyiségen, hogy egyik-másik társaságnak mondjon valamit. A kiabálást a házirend megengedte, sőt támogatta, ám a technozene hatástalanná tette. Nos, – Don Dzsoni megsimogatta elegáns, ősz, kecskeszakállát, amire hajdan úgy buktak a hölgyek – egy alkalommal úgy tettem, mintha nekem is dolgom akadna a terem túloldalán, s visszafelé jövet fölvettem Hamvaska tánclépéseinek ritmusát. Egy kicsit csörögtünk, majd ügyesen az asztalunkhoz kormányoztam. Rendeltem neki egy epés kólát – kívánsága szerint –, majd tréfálkoztunk, vette a lapot, s lassan elérkez-

tünk oda, hogy megkérdezzem, nincs-e kedve átjönni egy másik helyre, ahol vacsorázhatnánk.

Hamvaska mosolygó szemmel végigmérte becses, de mi tagadás, érett személyünket, majd így szólt: – Maradjatok itt egy percig. Átszaladok anyámhoz, megkérdezem, érdekl-e a dolog!

U: Ilkés Lina

X 613

X 159

Cu

AMAZON AZ ÁRNYÉKBAN

Egy mellműtét lélektani háttéről

A kiről beszélni szeretnék önöknek – és esetét részben ismertetni –, szép, harminchét éves asszony, a neve Márta. Hosszú, barna haja van, lendületesen, könnyedén ontja a szavakat, intelligens, energikus, és nagyon érzékenynek tűnik.

Esete azért érintett mélyen, mert szembetűnő nála a női lélek *gyerekes állapota, függőségi vágya és az ezekből fakadó kiszolgáltatottság*. Van egy harmadik típusos jellegzetesség is Márta esetében. Közhelyes probléma, a női magazinok színvonalán már évtizedek óta leveleznek és vélekednek erről. Vagyis, hogy a tradicionális családmódel, a gyermekek őrzése, nevelése, amely nagyanyáink és ősanyáink életét kitöltötte, miképp okozhat traumatizáló szorongást a mai nők életében a karrierépítés és kenyérkeresés miatt. Ez a kétféle életforma kétféle feladatkört jelent, mélyebb konfliktusforrás, mint amennyire a magazinokból látni – és olykor fölerősít más patogén tényezőket.

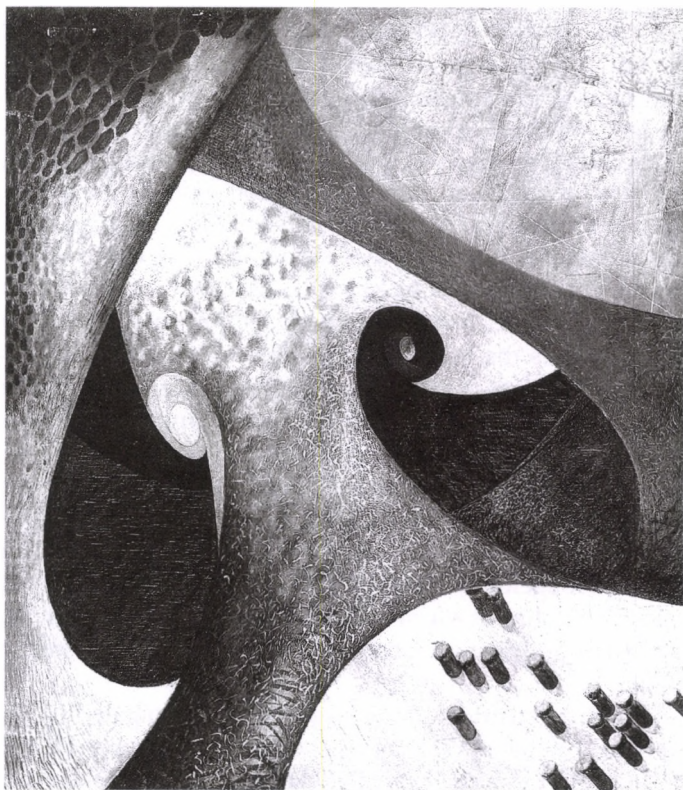
Mártát régi – a rákbetegségből már kigyógyult – nő páciensem küldte, amiből sejtettem, ő is hasonló kéréssel jön, nevezetesen: meg akarja érteni a testi baj lélektani háttérét, már amennyi ebből feltárható. Majd elfogadni annyit a csapásból, amennyit elkerülhetetlenül muszáj, és ami a legfontosabb, harcolni a testi és lelki egészségért. Tari Annamária pszichoanalitikus, az onkológiai betegek diagnózis előtti állapotával foglalkozva azt mondja: a beteg gyakran azt érzi, valami nem jól van az életében, permanens szorongás, depressziót előidéző veszteség érzése van,

frusztráltság, irigység, izolálódás, kontrollálatlan büntudat jellemzi. Továbbá valamiféle harcra készülődés, mohó elvárás a környezettől, helyeslő válaszok kikövetelése és infantilis háritás.

De mindenkit óvok attól, hogy Márta esetéből általános következtetéseket vonjon le, vagy azt gondolja: csakis lélektani feltételei lehetnek a rák kialakulásának. Hiszen tudható, léteznek genetikai és egyéb feltételek is a betegség talaján. Márta a sok között egy eset, az itt közölt megállapítások rá vonatkoznak, csupán az ő személyiségére valamint, külső körülményeire.

Márta elmondja, hogy egyik mellének levétele hét esztendővel ezelőtt történt, de ő a mai napig nyugtalan, szorongó. Vesztesként éli meg önmagát, noha időközben plasztikával – amit Angliában végeztek el – az esztétikai követelményeknek megfelelően helyrehozták mellét. Mégis megmaradt a „vesztes vagyok” érzés és főképp a félelem az újbóli megbetegedéstől. Ezért rengeteg időt, pénzt, energiát áldoz arra, hogy kizárólag biotermékekből leveket készítsen magának, diétázzon, kávébeöntésekkel és más módon méregtelenítő kúrákat végezzen.

Márta férje teljesítménycentrikus, tehetséges, keményen dolgozó, fehér inges és sötét öltönyös üzletember. Tizenkét esztendeje jöttek ki Erdélyből, ma már budai házuk van, rossz állapotban vásárolták, a maguk erejéből újjáépítették. A férfi nagy kritikus, mindenkitől elvárja azt a munkamennyiséget és minőséget, amit maga elvégez. Pontos, rendes, de a gyengédség hiányzik belőle. Gyakran jár külföldre üzleti ügyei miatt, a házrenoválás irányítása így a feleségre marad, de az eredménnyel Mihály mindig elégedetlen, az elismeréssel, mint a gyengédséggel takarékoskodik. Úgy tartja, hogy neki mindig igaza van, és ezt valóban el kell ismerni, mondja Márta, bár néha tudatosan erőszakolja magát, hogy valóban elfogadja Mihály felsőbbrendűségét, patriarchális tempóit.

ÖRVÉNYLÉS, 1963

Mihályról Jean Shinoda Bolen, amerikai jungiánus pszichológus, elemzése jut eszembe, Wotant a pogány, germán főisten karakteréről ír. Azt mondja róla, az érvényesülés megszállottja, éppúgy, mint sok mai férfi. A karrier számára kincset és hatalmat jelent, ezekért fölláldozza emberi kapcsolatait, érzelmeit, a családi élet bensőségességét. Élete derekán túl majd rájön arra, hogy az egész többnyire üres hiúság volt.

Mártának is egyetemi végzettsége van, áttelepüléskor kapott állást, hamarosan szakmai előmenetele is biztosított-nak látszott. Ám amikor a mogyoró nagyságú csomó jelentkezett a mellben, akkor feladta állását. Belesimult a tradicionális családi életbe, nevelte 4 éves, asztmás fiukat, aki miatt bűntudata volt, mert kevés időt tudott együtt tölteni vele. Éppen fordítva lépett, mint Wotan-Mihály, feladta pénzkereső lehetőségét és esetleges karrierjét. Ahogyan házasságuk történetét hallgatom, kiderül, kezdetben ádáz dominanciaharcot vívtak. Nem tudom, akkor milyen színvonalon harcoltak, de ma Márta harcmodora toporzékoló, síró, veszekedő, olykor válással fenyegetőzik, azaz világgá akar menni, ahogyan dackorszakban szoktak fenyegetőzni a gyerekek. Erich Berne tranzakcionális pszichológiájának keretében értelmezve ő lett a gyerek ebben az interperszonális hálóban, Mihály pedig a felnőtt és a tanár státusát kapta, aki nyugalmát szilárdan megőrzi, bölcs, kivár, miközben a család megélhetését viszi a vállán. A feleség nem bírja ezt a kislány státust és a férfi-apucinak kiszolgáltatott helyzetet, azt mondja, hogy a szabad, önálló, felnőtt nő életvitelére vágyik.

Szinte sírnivaló az a kisgyerekes kiszolgáltatottság, ami megnyilvánult Márta magatartásában közvetlenül mellműtété előtt. A pungálás váladéka nem mutatta világosan, hogy vannak-e rosszindulatú sejtek a kis csomóban. Márta akkor pár hetes terhes volt, nem alkalmaztak röntgent, illetve rétegvizsgálatot. Dr. I., a sebész, idős, tekintélyt parancsoló férfiú, a műtét előtti délután kategorikusan kijelenti, le fogja venni Márta mellét, amennyiben a műtét során elvégzendő laborvizsgálatok rosszindulatú sejtet mutatnának. Márta nem bír reagálni. Úgy megszeppen, mint az a kicsi lány, aki mindenképp jó akar lenni, hiszen a női nemet legalább kétezer éve úgy nevelik a keresztény kultúrában, mintha a jóság és az engedelmesség szinonim fogalmak lennének. Jónak lenni anyyi, mint engedelmes-

kedni. Zavarában rémülten telefonál a kórházból férjének, azt kérdezi, mit tegyen, de Mihály természetesen nem tud és nem akar állást foglalni. Ekkor arra kéri, gyorsan keresse fel dr. Z-t, orvos ismerősüket, kérdezze meg, van-e más alternatíva és valóban indokolt-e dr. I. terve. A férj erre sem vállalkozik és másnap reggel az asszony, mint a szelíd birka, szó nélkül kés alá fekszik. Ezt követően hamarosan terhességmegszakítás történik. Mártában sokáig gyűlölet él elsősorban és nyíltan dr. I. ellen, de rejtettebben férje ellen, aki nem lépett közbe, nem óvta meg a szörnyűségtől. Van-e ezeknek, e gyűlöletérzéseknek létjogosultságuk, ezt most ne vizsgáljuk.

Mihály számára a szexualitás nagyon fontos, páciensem némi kis szomorúsággal megemlíti, hogy veszekedéseik után Mihályban a szexkapcsolat elsimít minden lelki gubancot. Ám benne nem, számára a kibeszélés, a lelki összehangolódás hozna egyensúlyt, de ez férje számára nem fontos. Mihálynak legnagyobb szexuális vonzerőt a női mell jelenti. Az volt gyakori mondása, hogy „ezzel varázsoltál el, ezzel tudtál megfogni, ezzel hálóztál be”.

Feltevéseem szerint Márta részéről az egyik mell elvesztése tudattalan bosszú a férje ellen, lázadás a kiszolgáltatottság miatt, amit a férj patriarchális adakozása állandósított. Tudattalan bosszúja és lázadása ebben az önpusztító gesztusban mutatkozott, ami voltaképp Márta Árnyékának ravasz és kegyetlen húzása lehetett.

Az Árnyék – jungi értelmezésben – a személyiség alsóbbrendű része, a tudattalanunk birodalmához tartozik, és olyan diszpozíciók összessége, amelyeket nem élünk meg, mivel azok összegegyeztetetlenek a tudatosan vállalt életformánkkal. Ha az Árnyékot figyelmen kívül hagyják vagy elnyomják, az veszélyes disszociációkhoz vezethet. Személyiségünknek ez a része az állati ősök birodalmáig nyúlik vissza, ilyen módon átfogja a tudattalan teljes történelmi aspektusát, mondja C. G. Jung. Azt is hozzáteszi, mégsem

csupán elvetendő tendenciákból áll, sok jó tulajdonsága van, például az egészséges ösztönök, a valósághű észlelés és az alkotói impulzusok.

A páciens árnyék-személyiségére nagyon kell figyelni, még inkább a rákbetaegeknél. A meg nem élt és a hosszasan elfojtott diszpozíciók betegítő tényezők. A terápia során gyakran firtatjuk azt, hogy tényleg és biztosan nem lehetne mégis azt az eddig nem vállalt diszpozíciót megélni. Ha egyáltalán tudjuk, mi az, amit a páciens az Árnyékba taszított.

Mártát megrázta feltételezésem, megizzadt, kipirult, de valamiképp valószínűnek fogadta a feltevést.

A közlést követő reggelen meditációban Márta jelent meg, és vele ez a szó: Hetéra. Engedtem sodortatni magam, a szóval és „láttam”, látni véltem gondolatban egy kőperemmel keretezett ajtónyílást, a felső kőborításon díszes dombormű faragványok, az ókori ajtókon voltak ilyen ábrák. Az ajtóban görög ruhában Hetéra állt, nem akart onnan ellépni, noha tudható volt, valaki még szeretne mögüle kilépni az árnyékból a világosságra. Tudtam, ki az, de a neve nem jutott eszembe. Azt is tudtam, ha meg bírom nevezni, akkor kilép onnan a Hetéra mögül az, aki még az árnyékban van. Lépj el onnan, mondom gondolatban Hetérának, de az csak konokul áll. Valami harc... motyogom, és végre beugrik a név: Amazon. Az amazonokról mondják, egyik mellüket leégették, talán a fegyver viselésében és használatában zavarta őket. Ha Amazon előlép, ebben az értelmezésben az egyik mell elvesztése talán nem csak bosszú és öncsonkító lázadás, hanem felkészülés valamiféle harcra.

Márta árnyék-személyiségében ez a két egymás ellen feszülő alak létezik: Hetéra az egyik, aki a férfiből él. A hetéralét a vallás által engedélyezett prostitúció, sőt az ókorban a vallás által motivált prostitúció. A másik alak Amazon, aki a férfitől tökéletesen független és szabad.

Elmondom Mártának meditációm termékét, nem pődik meg, kiderül, nem mondtam nagy újdonságot, mert a széthúzó ellentétet, amit nevesítettem és leírtam a hetéra és az amazon fogalmakkal, ismeri, szenved, éli – ha nem is ezekkel a fogalmakkal gondolkodik erről. Nekem így is öröm, hogy rábukkantam Amazonra, az erős, a meglehetősen rettenthetetlen nőalakra, aki – és ez valamennyiünk árnyék-személyiségére jellemző lehet – akkor veszélyes, ha nem veszünk róla tudomást. Márta esetében kifejezetten megdühödött és elrabolta Hetéra „fegyverét”, a szép mellett, mert „úgy vélte”, ez az, amitől ő, az önálló Amazon nem bír érvényesülni, a világosságra lépni.

Az amazonokról feljegyezték, fegyverrel jól bánó nők, harcosak és kíméletlenek, és az őskorban megalkották a maguk amazontársadalmát. Mi már inkább legendának és mítosznak gondoljuk ezt, de az ókor történetírói nem kételkedtek létezésükben. Diodoros, Hippokratész, Hérodotosz, Pindarosz írnak róluk többek között. Úgy tartják, Szmürnát és Epheszoszt amazonok alapították. Homérosz az Iliászban többször említi őket, alakjuk és harcaik feltűnik domborműveken, Nagy Sándor szarkofágján, Pheidiasz nevezetes Athéné szobrának pajzsán és a bázeli Ókor Múzeumból ismert gyönyörű Haldokló amazon. Társadalmuk női társadalom, férfivel csak gyermeknemzés okán találkoztak, ha gyermekük apja mégis társadalmukban él, az a gondozó és cselédi munkákat végzi.

Ha igaz az, és én azt hiszem igaz, hogy lelkünk mélyén nagyon ősi, archetipikus képek, fogalmak élnek, akkor természetesnek tetszik, hogy ma is élnek közöttünk amazon karakterek. Ilyen lenne Márta? Amazon karakter? Nem teljesen, mert beszélgetéseinkből többször az derült ki, hogy nagyon fontos számára a másik nem. A férje is fontos, szinte túlságosan is az, de árnyék-személyiségének mégis erőteljes vonala az amazon lelkület. Akinek, Márta Amazonjának, mostantól tudatosan teret kell bizto-

sítanunk Márta életében, nehogy ismét kontrollálatlanul lépjen elő a sötétből és ki tudja miféle barbárságra ragadtassa magát.

A terápiának Márta esetében két szinten kell működnie. Egyik szint a *tudatos életvezetésre vonatkozik. Ebben a praktikus jövőképét és lehetőségeit szükséges megtervezni, a konkrét célokat artikulálni. Bármily kicsi lépésekkel, de gyakorlatban el kell indulni olyan célok felé, amelyek idővel megszüntetik Márta teljes anyagi függőségét, visszaadják a családon kívüli karriere tekintélyét. Ahhoz, hogy a hetérés férfira hagyatkozás csökkenjen, Mártának lassan, lassan jó lenne visszatérnie szakmájába, vagy ahhoz hasonló szakmai területeket meghódítania, hogy felnőtt ember lehessen. Ez a praktikus cél, amit meg kell alapoznunk fejlesztéssel, a személyisége regenerálásával. Számos tapasztalat bizonyítja, hogy a jól kidolgozott célok előrehajtják az embert, és a célra orientáltság konstruktív életvitelt biztosít. A dolgoknak – a betegségeknek, a műtéteknek és a konfliktusoknak – nem csak oka van, hanem célja is. Az okok kibogarászása, a „Hogyan jutottunk ide, miért változott meg a házasság?“, vagyis a múlt faggatása egy idő után természetlen lehet, ha nem fut vele párhuzamosan a jövőépítés.*

A terápia másik szintje az a gondolati keret, amelyben a magam számára el kell helyeznem a fejlesztő folyamatot. Mártát a yang irányába kell terelnem. Yangot mondom, és nem azt, hogy Mártának a „férfias“, a „maszkulin“ tulajdonságait kell megerősíteni (pedig voltaképp erről van szó). Iszonyú ereje van a szavak és fogalmak holdudvarának, akkora csapdát tudnak állítani, hogy tökéletesen félreérthetjük egymást, ha erre nem vigyázunk. Mert pl. a „férfias“ szóról egykönnyen a macsó jut eszünkbe, vagy a nemi jellegzetességek. Kölcsön kell venni más kultúra – a keleti kultúra – yang és yin fogalomkészletét, hogy elkerüljük itt a „maszkulin“, a „férfias“ szavak csapdáját, és sok-

kal tágabban, gazdagabban lássuk azt a jelenségcsoportot, amely többé-kevésbé analóg a „maszkulin”-nal. A yang fogalma tartalmazza mindazt, amire Mártának szüksége lehet: a tudatosságot, a kezdeményezőerőt, az aktivitást, az önérvényesítést, a kreativitást, a tárgyilagosságot, a céltudatosságot, az átható energiát, a törvényt, a rendet, az összefogott értelmet, melynek jelképe a Nap.

Egy másfajta értelmezési keretben is elhelyezhető mindaz, amit a magam számára itt szükséges tisztázni. Felvethető az androgün jelenség, az androgünitás. Annál is inkább, mert a női androgünnek különleges hatalma van a kreativitás és a regenerativitás fölött.

Stella Richards, jungiánus pszichológus, nagyívű és érdekes kultúrhistoriai tablót rajzol fel az ősi férfi és női mitológiai androgünokról, az androgün gondolatról, amely szinte valamennyi ősi mitológiai-vallási rendszerben megtalálható. Az egyiptomi Osiris, a sumér Dumuzi, a frígiai Attis, ez a három férfi voltaképp kasztrált istenségek. A nőkre ezekben az ősi mítoszokban nem a kasztrált sors vár, nem a megfosztottság jellemző, hanem épp fordítva: ők kapnak valami többletet, faloszt, miközben megmaradnak női testrészeik. A szerző jelzi, hogy a mélylélektannal foglalkozók, például Freud és Jung munkáinak háttérében és implikációiban miként van jelen az androgün gondolata. Freud elméletében általánosan ismert a péniszirigység, amelyről úgy véli, hogy ez a női szexualitás alapvető ereje és dinamikájának mozgatója. Akkor keletkezik, mikor a kislány meglátja a testi különbséget saját és a fiú teste között, és fogyatékosnak érzi magát pénisz hiányában. Aztán ez az irigység kasztrációs komplexushoz vezethet, majd az ödipális fejlődés során különféle formát ölthet. Például olyan kompenzációra, miszerint a nő is péniszt akar, és Freud elképzelésében főként a gyermek utáni vágy formájában a saját testén belül szeretne a nő péniszre szert tenni.

Tisztelem Freudot, a múlt század nagy formátumú tudósát, ám elméletének ez a részlete... hát bizony számomra elfogadhatatlan. Sőt nem csak tiszteltem Freudot, szeretetreméltónak gondolom, annak alapján, amit nők-höz való viszonyáról írnak. Ez a viszony kiegyensúlyozott, gyöngéd, Freud modora választékos, mondhatjuk ódivatúnak is. A nők elragadónak tartották, különösen elbájolta őket az eleven érdeklődés, amivel feléjük fordult, ám a nagy tudós, sajnos, gyakorlatilag alig ismerte a női nemet. Mosolyra ingerlő, amikor azt olvassuk Marie Bonaparténak írt levelében, hogy „A nagy kérdés, amire még sohasem válaszoltak, és amelyre – hiába tanulmányozom harminc éve a női lelket – magam sem találtam még választ: »Mit akar a nő?«” „Was will das Weib?” Ó, hát péniszt biztosan nem, gondolom én, és ha gyermeket igen, azt sem a péniszirigység csillapítására.

Mégis, van ebből a freudi gondolatból eredően, *a mai pszichoanalitikusok* által továbbfejlesztett gondolat, amely nagyon fontos lehet a nők megértéséhez, pontosabban kreativitásuk és lelki regenerálódásuk miatt. A jelenkori pszichoanalízis ugyanis inkább szimbolikus értelemben beszél a falloszról, éppen úgy, ahogyan az ókorban: a falloszt mágikus vagy transzcendens erőnek tartja, amely szimbolizálja a feltámadás reményét, a valamit alkotni és létrehozni képességét, a fény hatalmát az árnyék felett. Ebben a szimbolikus felfogásban több egység megfelel a yang fogalom egységeinek: például a fény hatalma – amit ott a Nap jelképez –, az összefogottság, az alkotás, teremtés képessége.

Éles a különbség Freud és Jung között, amikor az androgün jelenségről gondolkoznak. Jung pozitív értékeket tulajdonít neki, azt mondja, pszichológiai fejlődésünk folyamatában az ellenkező nemi bizonyos fúzióknak kell létrejönnie. Integrációnak, a másik nem karakterisztikumaival. „Unió az ellenkező oldallal” – Jung erről úgy szól, mint ami

a magasabb fejlettségi szintje az egyén pszichikumának. A teljesség felé törni, ez az emberi psziché természetes törekvése, ehhez a másik oldallal ki kell egészülni, és ez a törekvés az androgunitás felé mutat.

A továbbiakban beszélgetéseinket Mártával az *anticipáló* gondolkodás fogja meghatározni. Ennek a gondolkodásnak és témavezetésnek az áldása, hogy jövőbeni dolgokat sorra keríthetünk, felkészülhetünk rájuk. Amit még nem ismertünk föl életvezetésünkben, addig marad nyugtalanító, amíg valamelyest föl nem ismerjük, és be nem illesztjük jövőnk terveibe. Márta választási lehetőségei (nagyanyáinkéhoz mérten) fantasztikusan tágak, de mintha ő ezt még nem vette volna észre. Lehetne már döntéseket hoznia, körülrajzolnia, milyen akarok lenni, miképp lépjek, hogy az anyagi és érzelmi kiszolgáltatottságból kifelé evezzek.

Kezdetben minden cselekedet mentális cselekedet. Különbéle utak állnak előttünk, ezeket előbb mentálisan futjuk be, így minden lehetséges, minden kipróbálható, noha fizikailag természetesen nem megyünk végig valamennyi úton.

Összefoglalás

A 37 éves családanyának nyugtalanító félelmei, poszttraumás szorongásai vannak. Ami az okokból megfogalmazható: fél a rák újbóli megjelenésétől és másik mellének elvesztésétől. Szeretné megérteni testi bajának lélektani hátterét. Életvitelével elégedetlen. Önálló, szabad, felnőtt ember szeretne lenni.

Férje jól kereső munkaalkoholista, rideg ember. Mártnak egyetemi végzettsége van, de amikor hét évvel ez előtt mellében daganatot találtak, akkor föladta állását, visszavonult a családba. Ez alatt gyermeki státusba csú-

szott vissza. Pontosabban a gyermeki én-állapot már a műtét előtt kialakul. Nélküle hoznak döntést a műtétről, nem követeli alternatívák keresését, más szakember véleményét. Férjét akarja döntésre bírni, aki a döntést nem vállalja. Így a sebész ellentmondás nélkül eltávolítja az egyik mellet.

A férj számára a szexualitás igen fontos, különösen a nő mell jelent nagy vonzerőt.

Föltételezésem szerint az egyik mell elvesztése Márta tudattalanjának – árnyék-személyiségének – lázadása saját patriarchális létformája ellen, egyben a férfi elleni bosszú, akit így megfoszthat a vágyott női kebeltől. Márta Árnýéka kemény játékos, az öncsonkítástól sem riad vissza. Árnýékában szimbolikusan kifejezve két ősi, női típus feszül egymásnak. Hetéra, aki a férfiből él és Amazon, a kegyetlen harcos, aki független akar lenni a férfitől. Márta ellentmondásos életvezetése során az Árnýék – vagyis a ki nem élt diszpozíciók – veszedelmesen fenyegetik a szómát, a testet.

Most itt tartunk Mártával. A továbbiakban az androgunitás felé kell terelni, személyiségében az úgynevezett terisztikumokat érvényre juttatni. Le kell mondania a túl erős függőségi vágyról, éppúgy, mint az igen kényelmes gyermeki ráhagyatkozásról a másik emberre, a döntőképes felnőtt férfira. Harcias amazoni energiáit pedig házon kívül, a saját karrier építésében hasznosítani.

E munkánk során Márta arra kért, adjak konkrét feladatokat, amik vágyott jövőképebe illeszthetőek, ahhoz viszik közelebb, és a feladatokat szigorúan kérjem számon. Mohó elvárás van benne, hogy a környezetétől kikövetelje, amit szükségesnek vél. A feladatokat megkapja és rendszeresen nem teljesíti. Hatalmas szóáradatok mögé bújjik, infantilis kifogásai vannak, hárít, dr. Unger Klára mondata jut eszembe erről: Gyógyulni veszélyes! Úgy látszik, ezt érzi Márta is: megváltozni veszélyes. Megbeszélte üléseinkről el-elmaradozik. Most itt tartunk. Hetéra erős,

mellette az Árnyékban ott lapít Amazon, aki a harciasságát és lendületes energiáit egyelőre nem a külvilágban létrehozandó karrierre használja fel, hanem továbbra is a férj ellen fordítja.

MOHÁS LÍVIA

Irodalom:

Jean Shinoda Bolen: *Ring of Power*, JOURNAL, San Francisco, Harper Collins, 1992)

Stella Richards: *Female and Male Androgynes in the Work of Freud, Neumann, and Jung*, JOURNAL, San Francisco Jung Institute Library 2002/1 /

Tari Annamária előadása (Pszichoanalitikus Konferencia 2001. X. 26.)

Gy

1% METAFIZIKA

k

Szabados György rovata

A magyarságot attól fogva számíthatom magyarnak, amittől fogva viselkedésében rendszert látok, amikortól egyforma érintésekre egyforma mozdulattal reagál. Egyszerűbb és biztosabb ismérvet ennél nem tudok.

Magyarrá a magyart tehát kétségtelenül nyugat tette. Ide érkezve vált igazán mássá, itt kapta a legtöbb súrlódást és sértést, itt kellett legtöbbször visszavágnia; az hogy ki, azt itt tudta meg, úgy, hogy tudtára adták. A Don-vidéken még rokon volt, s ha ott marad, könnyen megtörténhetik, hogy szétszívódik a rokon népek egyre tágabb köreiben. Nyugaton már, mint idegenre csak a pusztulás várhatott rá, vagy saját értékeinek felfedezése után az azokhoz való ragaszkodás, az önállóság, a külön lét. Ha nem akarta legyilkoltatni magát, magyarrá kellett válnia. Az utóbbi sikerült.

ILLYÉS GYULA: Magyarok (1939)

inonikol

H1 Szepen Athle

Halmgy Miklós A motinum. műkedése X 809

An című könyvéről Püski Kiadó Bp

LÉLEK ÉS FORMA

2002

(Tünődés Halmgy Miklós művészetéről)

Régi keletű a látás, a gondolkodás és a nyelv összefüggéseinek firtatása. A folyamatosan felénk áramló képeket különféle nyelvi alakzatokkal nevezzük meg. A nyelvi formulák pedig visszahatnak gondolkozásunkra. Ősképeknek – imágóknak – szokták azokat az archaikus természetű, mégis mindannyiunk által ismert képeket mondani, melyek az álmokban meg a látomásokban kísértének, de alaposabb elemzés a mindennapi nyelvi alakzatok között is világosan felismerheti emléknymaikat.

Ahány nyelv, annyiféle gondolkodás, képalkotás. Ennek függvényében elmondható, hogy az imágók ugyan nyelvi hovatarozásunktól függetlenül mindannyiunk közös élményei, ám azok képi megjelenítésében már jelentős szerepe van a nyelvet létrehozó speciális gondolkodásnak és magának a nyelvnek, pontosabban egy-egy nyelv szerkezetének, mely a világ rejtett összefüggéseinek tükré, de azoknak a – sokszor csak szétszórt „szakrális cseréptöredékek” formájában felismerhető – ősi eredet- vagy teremtmítoszoknak is, melyek nyomai minden idiómában jelen vannak.

A nemzeti karakterek felismerése, illetve azok elkülönülése korában, a romantika idején sokan foglalkoztak az imágókkal. Legismertebb és tán legkarakterisztikusabb az angol költő és rézmetsző, William Blake kísérlete, aki mintha az ősvilágot álmodta és látta volna maga köré. Nála a madárdaltól a homályos sziklabarlangig, az éjszakában kigyúló fényektől a londoni ködíg és a kovácsműhely szikra- és hamuzuhatagáig minden a druidák, a Biblia – meg a gnosztikus bölcsek – hajdankorát idézi. A „rézmetsző próféta”, ahogy Blake-et nevezni szokták, magyar kortársa és szellemrokona, a méltatlanul kevésbé ismert külön nyelvű tudós és poéta, a maga korában futóbolondnak tartott Kalmár György is hasonló ősképekben látja a világot. Formátlan, gigászi verseiben álmai, gondolatai, víziói, úti élményei és emlékei úgy keverednek össze, hogy azokat különválogatni szinte képtelenség. Ezek a ködgomolyból felvillanó képekkel, sziklás tájakkal, sivatagi romvárosokkal, tüzekkel és sáskajárásokkal, szörnyű kórságokkal, továbbá a növényi-állati burjánzás folyamatos és borzongató ecsetelésével

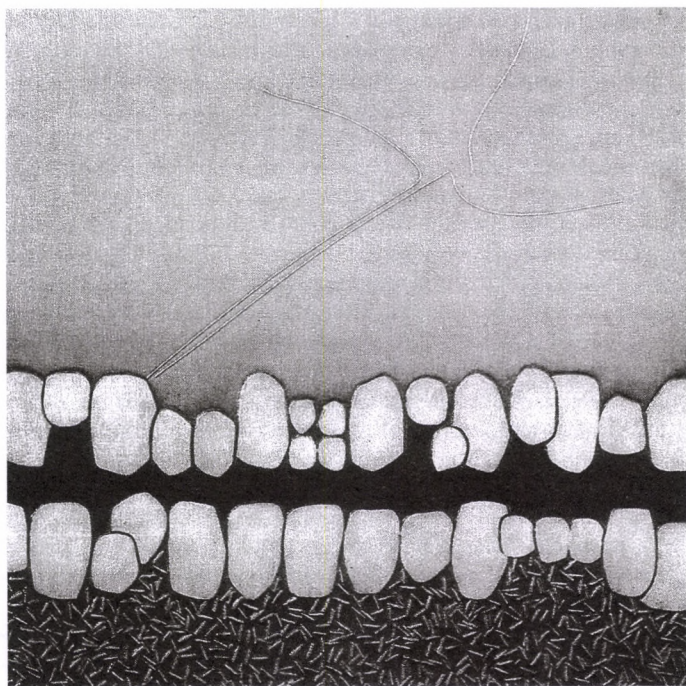
telített opuszok aranybányák lehetnének minden ábrándos ősvilágkutató, pszichiáter és vájtfülű olvasó számára.

Arany Jánost, aki – Kalmártól eltérően – képes volt kordában tartani tüneményes képzeletét, egész életében kísértette a magyar ősmítosz hiánya, és elbeszélő költeményei egy részében megkísérelte azok rekonstruálását, tudva, hogy a lehetetlennel próbálkozik. Hasonlót kísérelt meg Csontváry is, aki ha talán nem is akkora tudatossággal és ökonómiával, mint Arany, ám folyamatosan izzó prófétai elszántsággal festette a „jelenvaló ősvilágot”.

A Toldi költőjének ifjabb kortársa, Ipolyi Arnold elsőként, ám nem minden előzmény nélkül próbálkozott meg a magyar mitológia rekonstruálásával. Ám e téren a „döntő szót” – ha létezik ilyen – a kevéssé ismert és méltányolt néprajzkutató, Berze Nagy János mondta ki, aki – jó érzékkel – a népmesékben találta meg a régi hiedelemvilág emléknymait. Az égigérő fa, a tejtó, az arany-, ezüst- és rézerdő, a totemállatok, az alvilágba vezető lyuk – melyet hol nagyszakállú gnóm, hol sárkány, hol sanda róka őriz –, a planétaőrző tündérek és démonok, a törpék, óriások és garabonciások mind őseink képzeletvilágának maradácai, s e fakuló hiedelmek nyomai nyelvünkre és gondolkozásunkra is meghatározóan hatottak.

Lényegében Berze Nagy munkásságával rokon a közelmúltban elhunyt Lükő Gáboré is, aki a „magyar lélek formáit”, a nemzeti génusz képi kivetüléseit, az ősi, ám ma is jelenvaló szimbólumok világát tárta fel elsősorban a pásztorfaragások, szuszékokba rótt jelek, szűr-rátétek, párnadíszek és egyéb népi képzőművészeti alkotások nyomán. Közelebbi és távolabbi képzőművész kortársaink közül többek között Országh Lili és Bálint Endre, Veress Pál meg Schéner Mihály műveiben – más és más módon – szintén jelen van az imágó. Nem maradhat említetlenül a rejtőzködő Kiss Anna költészete sem, aki boszorkányos verseiben idézi meg az ősi gondolkodást, a garabonciások, tündérek, vásári pojácák, javasszonyok és kóbor remeték mesepantheonját. És végezetül e kérdéskör foglalkoztatja a makacs fotográfust, Kunkovács Lászlót is, aki a tér rejtett bugyraiban keresi az őskor-álmú építményeket, a tapasztott kerekólakat, galambdúccokat és pöttöm katedrálisokat idéző lacikemencéket.

Halmy Miklós festészete talán az említetteknel is szorosabban kötődik az ősi látás kereséséhez, az imágókhöz, a lélek formai ki-

A VÍZSZINTES, 1980

vetüléseinek kutatásához. A szimbólumokhoz. Az ő művészetének a kezdet kezdetétől ez a vezérfonala.

Tudni kell, hogy a modern ember fogalmakkal fejezi ki magát, míg az archaikus lélek szimbólumokban gondolkodik. A fogalom zárt, a szimbólum nyitott és szövevényesen egyszerű. Képszerű. Egy angol biológus és futrológus például az öregkorról elmélkedve elmondja: a modern orvostudomány vívmányai következtében az ember, akit meg lehet óvni a fenyegető kórságoktól, végelgyengülésben fog „kiszáradni”. Ugyanezt egy archaikus mese úgy fejezi ki, hogy Szent Cecília, azaz Cicelle felmenekül a körtefára az öt kereső halál elől, majd ott „kiszárad”, s a levelekkel együtt elfújja a szél. Az angol biológus fogalmakkal, az ősi mese tarka képekkel elmélkedik ugyanarról.

Halmy azon kevesek egyike, akiket – bár pályakezdése a hatvanas évekre datálódik – egy pillanatra sem kísértettek meg a szoc-reál szirénhangjai. Tudta-e pontosan vagy sem, talán még maga sem dönthetné el, viszont éreznie kellett, hogy a kor már-már kötelező képi látása hamis. Ez az „érezni kellett” csöppet sem degradálása annak, amit tett, hiszen a művész legelemibb „munkaeszköze” az érzésvilága, s ha csak az eszére hallgat, jobb, ha munkájának neki se lát. Sokan voltak, még a legjobb mesterek között is, akik megpróbáltak kompromisszumot keresni és találni. Megpróbáltak a szellemi szeszcsempészettel, ami azonban csak felemás eredményre vezethetett. Mert aki elfogadja ellenfelének a kor kreálta csinovyikot, a Németh László említette „művészeti véglényt”, az akarva-akaratlan is elkezd ahhoz idomulni. Hiába hiszi kijátszandó és balgatag ellenfelének az ideológust, a „napi feladatok” harsnását, hasonlítani fog hozzá. És azok a művészek, akiknek ebbe a se-hús-se-hal játékba beletörött a bicskájuk, be kellett lássák, hogy csak a maguk útját tették göröngyössé, s olyan vargabetűkre kényszerítették, illetve hagyták kényszeríteni magukat, mely nem vezetett sehová, belenyaklott a ködbe, illetve – jobb esetben – az origóhoz kanyarodott vissza, s ezáltal mindent kezdhettek sok évtizedes késéssel újra előről.

Törvényszerű, hogy aki a maga útján kíván járni, az első lépéseket tétován teszi meg. A magányos lélek mezsgyéje karcsú és járatlan. A kortársi eszmék iránytűjét illetően viszont a bizonytalan művész nem lehet eléggé gyanakvó. Meg kell találnia az elődöket, akik bármily távoliak is, szellemük fénye napjainkig is elvilágít. De csakis a járatlan dzsungelbe vezető úton lehet célba jutni. Természetesen ez a „cél” sem magától értetődő. Nincsenek világos koordinátái. Egyszerre kell megtalálni az utat, és kijelölni annak végpontját. És vállalni kell az eltévedés kockázatát is, bár az elszánt léleknek tudnia kell, amit Weöres Sándor így fogalmazott meg: „Nem kell ismernem célokat, mert célokat ismer engem”. Kell persze nem kevés elszántság és az örülettel határos bizalom ahhoz, hogy a bizonytalanoknak nekivágjon az ember.

Halmy nekivágott. Munkáját bonyolította, hogy nem egyértelműen vizuális célok vezették. Igaz ugyan, hogy a szimbólumok világa képi természetű, ám az oda vezető út peremén nincsenek látható kilométerkövek. A kezdet kezdetén a szürrealista látásmóddal kacérokodott, ám amikor 1965-ben kijutott Párizsba, be

kellett látnia, hogy ez a nálunk még újdonság varázsával ható irányzat régen túljutott a delelőjén, s belőle – ahogy ez már lenni szokott – „a megélhetési művészek” profitálnak. Azt is fel kellett ismernie, amit idehaza élve nehéz, hogy miben is különbözik a nemzeti karakterünk, látásmódunk a másokétól. Szerencséjére bőven találkozott a különféle múzeumokban azokkal az archaikus művészetekkel, melyek mitikus térideje alapvetően különbözik a modern látásától, a mezopotámiaival és az egyiptomival, a Kolumbusz előtti indiánokéval, a kínaiakéval meg a Buddha előtti indiaiakéval. E művek emblematikus egyszerűsége, s ebben az egyszerűségben megsejtett szövevényessége lebilincselte. A dél-amerikai kövekbe vésett jelek, melyekről néha nem is tudni, írásformulák-e vagy képi szimbólumok, az indiai mandalák meg a kínai kalligráfiák: a végső kérdésekről való meditáció segedeszközei.

Első művei, melyek teljes fegyverzetében mutatják Halmy művészetét, a hatvanas évek végéről datálódnak. A Nap Háza meg a Hold Háza ciklus – alcímük szerint: a Herceg és a Hercegnő Piramisa – túl azon, hogy az archaikus Nap–Hold, jang–jin szimbólumra hangolódnak rá – gazdagon merítenek a hindu mandalák, a népi szöttesek, a Kolumbusz előttről való, kőbe vésett indián szakrális „krónikák”, a kínai tusrajzok, a hazai pásztorfaragások, egyúttal pedig a modern festői izmusok tárházából is.

Tűnődésre készítető mesevilágukat segíti a kolorit is, a nyers és tiszta színek óvatos kerülése – ez Halmy egész pályáját jellemzi –, ami sejtelmessé teszi e belső szellemfényben vibráló munkákat. Ezek hol növényi elemeket, hol pillangót, másutt a planéták mitológiáját, borzongató álomképet, röntgenfelvételt vagy a mikroszkópi élet hemzsegését sugallják, s a szemlélő – tetszése és hangoltsága szerint – képzelhet beléjük különféle történeteket, ugyanúgy, ahogy például a kései romantikusok programzenéjébe. A Várkonyi Nándor feldolgozta ősi özönvíz-mítoszok éppúgy nyomot hagytak e munkákon, mint a titokzatos rovásírás – a „szimbolikus írás”, ahogy a kitűnő Bél Mátyás mondja –, a holdban élő nyúl antik regéje, a tulipános ládák ékességei, az üveghegy meg a világot tartó oszlop „meséje”, az agancsán „müsegertyákat” vivő csodaszarvasé vagy a griffmadár hátán utazó legkisebb királyfié, de az örök élet titkát kereső egyiptomi Szetna-királyfié meg a *Gilgames*sselel birokra kelő Enkidué is. Egyúttal pedig

olyan „zenei áthallásokkal” is teljeseek, hogy belőlük a Kung-mester pengette kínai citera, az indián harci dob, a pusztai doromb vagy épp a havasi kürt hol rettenetes – az Atya ősvilágát sugalló –, hol a történelmi korból idáig zengő idilli muzsikája is kihallható. Néhol tán még a modern gépvilág fémes kattogása is.

Halmy Miklós, mint a munkásságát ismertető könyvben olvassom, a Nap Házát száz festményből, a Holdét pedig nyolcvannégy műből állónak tervezte. Mint ugyanott jelzi, egyelőre a fele sem készült el e gigantikus álmú „kozmosz oltárképeknek”. „Mint már jeleztem – írja ugyanott –, ez a program életem folyásának meghatározója, még akkor is, ha egyesek elvetélt dolognak tartják. Nem csábít az ő okosságuk, szirénhangjuk. Ha egyedül kell csinálnom, akkor egyedül...” A szám mindenesetre meghökkentő, és arra utal, hogy e művek kezdetekor a festő már világos életprogramot követett. Az a tény is árulkodó, hogy a Nap és a Hold Háza képek egyikétől sem volt hajlandó megválni: „Éltem inkább a családommal tevegán” – írja. A tervezett mű mérete gigászi, hasonlatosan tán a már említett különc poéta, a Csokonai-kortárs Kalmár György opuszához, aki az ábécé összes betűjére hexameteres eposzt kívánt írni, ám műve töredékben maradt...

A tradicionális művészet kétféle lehet. „Gyengébbik fokán” stíli-romantika, archaikus motívumok felidézése, melyek a modern térben idegenül állnak. A hagyományörző művek „erősebbik fokán” már nem lehet stílusról, innen-onnan összekapkodott motívumokkal való kegyes játszadozásról beszélni. Itt a jelek már mágikus érvényűek. A művész ez esetben már nem a modern, lineáris téridőből kukkant a háta mögé, a primitívnek, az emberiség „gyerekkorának” csúfolt hajdani világba, hanem világosan látja, hogy a szakrális téridő ma is jelenvaló, és ő valamiféle Műnchhausen bárós gesztussal oda emeli át magamagát is. Nem oda vágyakozik, hanem ott él, „az erősebb lét közelében”, ahogy Tandori Dezső mondja. Sikertől fellibbentenie azt a képzetes függőnyt, mely szemünk előtt a történelem előtti korok világát elrejtette, s ezáltal az a titkos tér és idő mind a mai napig köréje elevenedik. A művész ez esetben tehát már nem a modern praktikum üres és depressziót sugalló helyszíneit rója, hanem kortársának tekinti az antik mítoszok alakjait, akiknek szavai és álmai hajdan a földbe, a vizekbe meg a levegőbe mosódtak, s ezáltal nem múltak el egészen, csak ismerni kell felidézésükhöz a jelek természetét.

A Hegyaljáról indult festőnek, bár főművének az említett Nap és Hold Házát tekinthetjük, ahogy ő maga is ezt tekinti annak, e kettős sorozaton kívül természetesen számolatlan egyéb műve is létezik. Készített különféle technikákkal az elemi világot imitáló „plazmatikus” képeket, betű-mandalákat, különféle „fújt” metódusokkal létrehozott meditációs objektumokat, ám nem idegen tőle a szobor- és reliefszerű építmények fabrikálása sem. Fát, gipszet, fémet, üveget és homokot egyaránt felhasznál e munkáihoz, melyeknek már a címe is magáért beszél: *Az istenek trónusa, Niké, Szerkövek, A csend partjain, A nagyok vonulása, Kőkeretek, Turanida*. És ezek a síkból a térbe kilépő opuszok – melyek metódusa látszólag a modern művészet vívmánya – az antikvitásban csöppet sem előzmények nélkül valók.

Az említett főmű és a mellette létrejöttek szorosan összetartoznak, ám mindegyikük külön-külön is teljes mikro- vagy épp makrokozmosz. Ha a Nap és a Hold Háza sorozat egyik-másik darabjára külön-külön is vetünk egy-egy pillantást, megállapíthatjuk, hogy mindegyikük a szakrális tradíció jegyében áll, ám annak egy-egy részletét vonja reflektorfénybe. A *Királytűkör* például már címmel és emblematikus formációjával is a középkori, hasonló című történelmi munkákra (például Küküllői Apród János Nagy *Lajoskrónikájára*) utal, miközben a legmodernebb formaproblémák egyikét, a síkbeli tükröződést oldja meg. A *Variáció egy somogyi tükrösre* című kép a maga bumfordi hatású jeleivel betyárromantikát sejtet. A *győzelem* az ősi és egyetemes – Kínától Dél-Amerikáig ismert – napszimbólumot, a szvasztikát villantja fel. Az *Anubisz kertje* sivatagot, s az abban elrejtett szakrális zárványokat idézi meg. A *Szupremáció* a maga holdfény-itatta fényeivel és részben féreg-, részben négyzetes és körkörös formáival az élet forrására – a Hold az anyaság szimbóluma! – emlékeztet. A *Gyerekhangra* című – aranyhárga és ezüstös – munka pentaton dallamot sugároz, a *Sarokkő a bárkán* pedig – geometrikus és kalligrafikus jeleivel, de kék-erős-barna színeivel is – déltengeri, ausztráliai-óceániai mítoszra utal. A *Küzdelem* című kép viszont – szóba alig fogható szublimált színeivel és szkíta szarvasra utaló jelével – antik sírleletet, de csillagmítoszt is sugalmaz. Az *Őstej* – alcíme szerint: Omega mandala – című négyzetes festmény (minden Nap- és Hold Háza-kép négyzetes formációba foglalt!) az élet eredetére, az ősi meditációra, de a Berze Nagy János kutatásai kapcsán említett – és a világfa egyik ágán található

– mitikus „tejtóra” is utal. A *legkisebb királyfi* című olajkép főmotívuma szűr-rátétre emlékeztet, de a Vasarely műveiből ismert dekoratív-geometrikus térképzés sem idegen tőle. Az *Üveghegyen túl* című kék-arany-fehér festmény a maga szövevényes egyszerűségével kiterített subát, hullámvonalaival özönvizet és a Vízöntő csillagkép jelét, Nap-alakzatával pedig a teremtésmítoszt is előcsalogatja szemlélője képzeletéből. Az 1972-ből datált *Táltoségetés* pedig lobogó vöröseivel és egyszerre virágokra, indákra és roppant szigonyokra emlékeztető motívumaival hitet-váltó magyar közepkorunk tragédiáit sugallja. A Táltosdob mandala-formáján ott rezeg a jóslást imitáló „borsó”. A *zöld madár látogatása* című talányos vászon sokféle értelmezésre lehetőséget ad álomi terének görbületével és távoli, barlangnyílást sejtető centrumával. A Lao-ce emlékének szentelt *Távozó* szűr-rátétre és kínai kalligráfiára egyszerre utal, míg a *Nap éjszakája* és a vele tematikusan tán rokon *Napfogyatkozás* című olajképet ősi kozmikus kataklizmák sejtelve járja át. A *motívum működése* címmel jelölt munka viszont mintha az otromba gépi világ és a törekeny lélek összeütközését sugallaná.

Bár rigorózan nem sorolódik a Nap és a Hold Háza ciklushoz, Halmy Miklós gondolatvilágát jól megvilágítja *Sötét korszak* című művének együttese is. E képek, melyek komor színvilága az antik földi ciklusok – Indiában, Óceániában, Egyiptomban, Dél-Amerikában és a görögök által egyaránt ismert – váltakozásáról, illetve a csillaghit szerint mostanában ránk feketedő rontás és pusztulás idejéről, a Káli-yugáról tudósítanak...

Amikor a festő azt írja egyik önéletrajzi feljegyzésében, hogy „kiléptem a sorból”, arra utal, hogy a ragacsos és szentimentális, csörtető és praticista modern áramlatoknak fordított hátat. Valójában magára maradt ugyan, ám azok titkos közösségébe lépett át, akik számolatlan évszázad óta álmodnak a teljességről, éljenek bármely korban és bármely táján e világnak.

„Magyar kultúra: örök harc a hagyomány és a nyugati kultúra között. Béke csak úgy lehet, ha a népkultúra nő föl magas kultúrává, saját törvényei szerint. Európától csak azt veszi át, ami erre kell, s azt is szervesen magába olvasztja...” – idézi könyvében Halmy Miklós Kodály Zoltán szentenciáját. Amihez persze tudni kell, hogy a népkultúra, a tradicionális kultúra – mely mára csak emlékfoszlányaiban maradt fenn – nem valami csökevényes, kibontakozni sosem tudott kultúra lehetősége, hanem valaha virág-

zott magas kultúrák maradéka. A nép formai, muzikális és verbális emlékezete számtalan olyan ősi magas kultúra emlékét konserválta, mely rég alámerült az időben.

És ezekről a hajdani művekről elfeledkezni otrombaság. Lehet, de szellemi öngyilkosság. Aki azt hiszi, hogy vele kezdődik és végződik a történelem, légüres térben áll. Amit alkot, érdektelen. Szinte környezetszennyezés. A hagyományok felidézésére nem azért van szükség, mert „szépek, tanulságosak”, hanem mert önismeretre egyedül általuk tehetünk szert. Önismeretre s ezáltal teljes értékű jelenlétre. Aki nem tudja, honnan jön, honnan lehetne tudomása arról, hová szeretne eljutni.

Az „ősvesztés” tanítása értelmében minden embernek millió és millió őse van. Ezt a fantasztikusnak ható észrevételt bárki kontrollálhatja csekély számtani ismeret birtokában.

Mindnyájan milliő lélekből, arcból, színből és hangból vagyunk megalkotva.

(Halmy Miklós: *A motívum működése*, Püski Kiadó, Bp., 2002)

SZEPESI ATTILA

U: *elővezet*

Kö: *Nagy Gáspár + 809*

Ah „AZ INFORMÁCIÓ ELLENŐRZŐT”

ismertetés

x 81

„Nagy Gáspár ismert költő *Öröknyár: elmúltam 9 éves* című verse – írja a *BM Szigorúan titkos!* és *Különösen fontos!* jelentése 1984 októberében – (...) egyértelműen Nagy Imrének, az 1956-os ellenforradalom idején volt miniszterelnöknek állít emléket.”

Valóban. Az információ megbízható. Ám mielőtt tovább idézném a dokumentumot, ami Nagy Gáspár új kötetének – ... nem szabad feledNI...! – a végén található, néhány BM-es finomságra, valamint tévedésre szeretném felhívni a figyelmet. A költő tevékenysége, miként arra az illetékesek rámutattak, a „*Különösen fontos!*” kategóriába tartozott a nyolcvanas években. Munkássága esztétikai élvezetétől azonban (gyanúm szerint) a különböző „perzsmú” hivatásos olvasókat megfoszthatta a politikai tartalomra való görcsös, bár az ügyosztály szempontjából nyilván indokolt összpontosítás. Ezen a területen nem ártott volna némi lazaság. A „*Különösen fontos!*” minősítés mindazonáltal telitalálat. Akadtak az adott (szocialista) időszaknak jó és rossz, tiltott és sztárolt,

Nagy Gáspár költő új kötetéről

↓

mellőzött és agyonhallgatott, vergődő és ösztöndíjjal Nyugat-Európába „számúzott”, lázadó és besúgó, duzzogó és talpnyaló irodalmárai, különösen fontos költőt viszont alig találtunk. A Nagy Gáspár költészetét ismerők bizakodhatnak benne, hogy a korszakkal foglalkozó irodalomtörténészek figyelmét sem kerülí majd el a pompás irodalomszociológiai meghatározás.

A jelentés bizonyos részei mégis korrekcióra szorulnak. Mai ismereteink alapján azt mondhatjuk: 1956-ban forradalom, nem pedig ellenforradalom zajlott le. Az ismeretlen szerző sokakkal együtt itt melléfogott. A jelentéstevő így folytatja: a költő „a versben követeli, hogy a testet, mely

»Nincs sehol,
egyszer majd el kell temetNI,
és nekünk nem szabad feledNI,
a gyilkosokat néven nevezNI.«

Megjegyzés: a vers »ni« kezdete és végződése nagy betűkkel van szedve.

Az információ ellenőrzött. *Intézkedés:* jelentették a BM III/III. Csoportfőnökségnek.”

Eddig az ügyirat. Szép munka, ámbár bizonyos hiányérzetet hagy bennünk. Nagy Imre monogramjának felismerése komoly teljesítmény ugyan, de a lényegét mégsem vette észre az egyébként éber szakember, ezt sajnálattal és bizonyos megértéssel nyugtázhatjuk utólag. A vers valódi hangsúlya a személy (NI) felfedésén túl, az esemény szakrális azonosításán van. Ezért beszél Nagy Gáspár testről (corpusról), a földi pört a szóhasználatlaltal égivé emelve szent föllegebezként.

Mindaz, ami történt, botrány, amennyiben megtörténhetett – Pilinszkytól kölcsönözve a szavakat –, és szent, amennyiben megtörtént. Nagy Gáspár világképe számos egyezést mutat Pilinszkyével. A vallási alap nem tökéletesen azonos, bár sok mindenben közös. A „megtörténhetett” Nagy Gáspárnál a politika szférájába esik, míg a „megtörtént” a szakralitás körébe. A kérdés végső pontján az emberi és isteni etikáról van szó.

Az ügyirat az előbbibe tartozva elindult a maga jól bejárt útján. Az eSZTéta elvtársak hosszú szilenciumra ítélték a költőt. Ennek ellenére időről időre megjelent a 301-es parcellában a megem-

lékezéseken. Nagy Imre újratemetésén az Írószövetség öt jelölte az íróársadalom képviselőjére a ravatal mellé. Az idő morális árama sokakat elsodort a hajdani miniszterelnök koporsója mellől. Nagy Gáspárt nem, ő különösebb zenebona nélkül csak a Nagy Imre Társaságból lépett ki 2002-ben.

A történet évtizedekkel korábban kezdődött. Nagy Gáspár tevékenysége iránt már a hetvenes években érdeklődést mutatott a III/III-as ügyosztály, nem kizárólag széptani okokból. Két versének – az *Öröknyár* (1984) és a *Fiú naplójából* (1986) – megjelenése országos botrányt keltett. A később felbátorodó pályatársak közül némelyek ekkor még felelőtlennek nevezték. Fölöslegesnek, veszélyesnek érezték a kádárizmus tócsájának fölkavarását, hiszen a költő akár bele is dőlhetett volna, a többiek mellé. Mindenesetre az *ellenséges* ellenzékhez sorolta a szerzőt az ügyosztály; ismét kitűnő irodalompolitikai érzékről téve tanúbizonyságot. A kvalifikáció – *ellenséges ellenzéki* – azt sejteti, hogy létezhetett kevésbé ellenséges, talán (párt)államilag engedélyezett, esetleg támogatott ellenzék is. A kérdést egyelőre homály fedi.

Nem úgy az újratemetés előzményeit. A család, az emigráció, a hazai 56-osok, a szellemi és irodalmi élet mellett a Belügyminisztérium ügyosztályai szintén készülődtek az eseményre. 1989. május 8-án az MSZMP Központi Bizottsága még a temető falain belül akarta tartani a gyászszertartást: „minden preventív lépést meg kell tenni annak érdekében, hogy elkerülhető legyen egy, a temetőn kívül megrendezésre kerülő és definiálhatatlan tartalmú demonstráció”. Hamar kiderült, a terv nélkülözött minden realitást. A hatalom ezután a szokásos eljárást követte: igyekezett az eseményeket a maga javára fordítani. Az ügyosztály magasabb fordulat-számra kapcsolt. Fokozott figyelemmel kísérte a SZT tiszteken keresztül az „F” dossziés személyeket, akik közé Nagy Gáspár tartozott. („F” azaz Figyelő dossziékat külön határozattal lehetett nyitni a megfigyelt személyről; őket mozgósítás esetén őrizetbe vehették.) A megkülönböztetett érdeklődést annak köszönhette a költő, hogy beválasztották az 1956-os vértanúk emlékműve bizottságba.

Nagy Gáspár nem esett ki az időből, nem maradt ki a történelemből. Nyilván példaértékű lett volna, ha nagy és kongó verset ír a semmiről. Az elméleti kínok szenvelgőivel szemben őt a valóság másfelé szorította. Bemutathatta volna, hogy miként kell

átverni „a semmi szigonyát a banális nagy halon”, eljátszva a költészet minennapos trükkjeit. Elkerülte a „tisztá” irodalom kísértését, nem hasadt ketté személyisége egy idézőjelbe tett lírai énré, amely légszomjasan vergődik a költészet ritka levegőjű csúcsein, míg köznapi énje kellemesen időzik a már említett langyos pocso lyában. Ez némileg nyugtalanította az ügyosztály illetékeseit, pedig akadt elég dolguk az újratemetés előkészítése körül.

Az emigrációból hazaérkező Lipták Béla, a Pongrátz testvérek, valamint a már itthon tartózkodó Krassó György miatt főtt a fejük a tányérsapka alatt. Lipták professzor lejárására – hangzott az utasítás – „tervet kell kidolgozni”. Krassóval szemben – aki különdemonstrációval fenyegetőzött – az amerikai nagykövetet vetették be. „Tövis” fedőnevű titkos megbízottjuk útján a követés tudtára adták, hogy a kidolgozott forgatókönyvtől – „a temetés kegyeleti” jellegétől – való bármilyen eltérés a hatalom erőszakos fellépését válthatja ki, megakasztva a demokratizálódási folyamatot. Mark Palmer magához kérte Krassót, állítja az egyik jelentés – míg a másik, a III/III-as szerint magához *rendelte* (az ügyosztály nyilván maga a stílus) –, „és kemény hangon felszólította a külön rendezvény lemondására”. Az amerikai mentalitásnak megfelelően az ügy happy enddel végződött. A főhős, bár vonakodva, de lemondott a demonstrációról, „feltételül szabva, hogy szereplési lehetőséget kapjon az MTV-ben június 16-án”. Elmúltak azok a szép idők, amikor meg lehetett tagadni a vízumot, ki lehetett utasítani a népi demokrácia ellenségeit következmények nélkül az országból. A szovjet követségre sem volt érdemes elrohanni és látványosan kétségbeesni a reakciók tűrhetetlen elszaporodása miatt. A változó helyzet új módszereket követelt. Az ügyosztály – láthatóan – gyorsan alkalmazkodott. Az USA-nagykövet esete felvet néhány megválaszolandó kérdést – például miként tehetett ígéretet a Magyar Televízió nevében –, de ezekre most ne térjünk ki. Elégedjünk meg annyival, hogy a Szervezet inkább többé, mint kevésbé uralta a helyzetet.

A belső, ellenséges ellenzékkel nem kellett ilyen kesztyűs kézzel bánni soha. 1988-ban a Ferihegyi repülőtéren Nagy Gáspárt még „falhoz állították (kéjesen dúlták fel a rögtön induló) repülőgépről visszaparancsolt” bőröndjeit – írja az *Utazás(I)* című versében, „hát-ha teljesíthetik a megbízók kívánalmait”. A megbízókkal szemben ez idő tájt kényelmesebbnek, és főként biztonságosabbnak tűnt

„süketnek/vaknak lenni”, ám rövidesen megkezdődött Nagy Imre koporsója mellett a nagy helyezkedés. A kegyeletüket lerovók, a gyászórségállók között ott találtuk a bajtársakat, az 56-os szabadságharcosokat, a reformkommunistákat, a valódi és állellenállókat, az SZT tisztteket. Jelentetteket, jelentésírókat és jelentést olvasókat. Követőket és követetteket. A történeti háttérről még a következőket: a III/III-as ügyosztály előre értesült Orbán Viktor „meglepetéserejű”-nek szánt beszédéről. Ez nem illett az elképzelések közé. Gyöngítette a homogén nemzeti tudat kialakításáért tett erőfeszítéseket. Javában folyt ugyanis annak *sugalmazása* (amint egy május 30-án kelt ügyirat közli), hogy június 16-át „a nemzeti megbékélés, a közmegegyezés napjának kell tekinteni”. Orbán Viktor azonban – állítják az informátorok – beszédében ki „kíván térni arra, hogy az áldozatok és gyilkosok közötti elhatárolódás még mindig nem történt meg következetesen”. A nemzeti megbékélés jelszava mögött, azóta tapasztalhattuk, a hatalomátmentés szándéka lapult. A kísérlet nagyrészt sikerült, ha nem így lenne, Nagy Gáspár versei elveszítették volna politikai súlyukat.

Nagy Imre újratemetését a kommunista elit a saját javára fordította. A volt miniszterelnök személyén keresztül a nemzeti megbékélés *ábrándját* elfogadta az emigráns és hazai magyarság döntő többsége. A legmesszebbre tekintő politikusok sem sejtették, hogy a kommunista rendszer képviselői hamarosan őket, a valódi nemzeti konszenzust keresőket fogják (átmentett, szinte töretlen médiamonopóliumukkal) szélsőségessé nyilvánítani. Nem emlékeztek a taktika és etika között feszülő örök ellentétre, 1919-re, 1947–48-ra, 1956–57-re. A nemzetegyesítő, megbékélő szólamokat a kommunisták addig hangoztatják, amíg hatalmuk (ismét) meg nem szilárdul. Ezt sem szabad feledni.

A gyászszertartás lezajlott. A meggyilkolt miniszterelnök tememe méltó sírba került, a tömeg széteszlott, csak az *Öröknyár* rímei maradtak a helyükön: a sorvégeken. Az ügyosztály elégedetten nyugtázta a történeteket, majd meghatározta a továbbiakat a békés *átmentés* levezénylése érdekében. „Sugallni kell a társadalom felé – hangzik el sokadszor a szokásos, bevált ötlet –, hogy érettségről június 16-án bizonyos fokú tanuságot ugyan tett, de október 23-án ennek minőségileg magasabb fokára lesz szükség, amelyben az alternatív szervezetek felelőssége meghatározó. Mindezek biztosítására Sajtóterv készüljön, amelyet az Állambiztonsági Intézkedési

Terv részeként kell kezelni." 1989. június 29. ÁB Operatív Bizottság titkára. Az események ismertek. Harminchárom év távlatából érkezve október 23-án megint felhangzott a „rusztkik haza!”, a „pasli damoj!” jelszava. Nagy Gáspár kötetét záró, *Láthatatlan kőre vésem...* című versében is ott áll, cirill betűkkel. Különös ellenpontjaként Pilinszky holttá dermedt sorainak (Halálos csend. Gótbetűk. Németország.), melyek egy másik totalista éra áldozatainak állítanak emléket.

A magyarság története során számos alkalommal vérzett szabadságharcokban. A csatazajt gyakran követte *csend és hó és halál*. Tapaszthalhatta a nemzet „mint terem” véreiből „gyáva hóhér / százsámra börtönpribék” és „ha kell: barbár karhatalom”. A szabadságigényt mégsem sikerült kiölni egyetlen rabtartónak sem ebből a népből. A Szent Koronához hasonló szakrális örökségünk a szabadságszeretetet. Ezt valóban nem szabad feledni. Az 56-hoz méltó láthatatlan emlékművet mindenkinek önmagában kell felépítenie. A „talapzat” már elkészült Nagy Gáspár könyvében. Verseinek egyik – ebben az írásban felvillantott – jellegzetessége a közéletiség, a nemzeti sorsért érzett felelősség Illyésen, Adyn, Petőfin át Balassiig nyúlik vissza. Igazságai nem a késői, művészi jóvátétel jegyében születtek, hanem a helyzet pontos, néha reménytelen felméréséből – és a kimondás személyes kockázatából. A költészet, jó néhány költő fenntartotta a hitet, hogy lesz igazságtétel. A tények ennek gyakran ellentmondanak.

A világ, a mi kelet-európai világunk megváltozott. A cenzorok, tehetségirtók, ilyen-olyan illetékesek változatlanul részt kapnak az ország igazgatásából, mintha mi sem volna természetesebb, hiszen már a diktatúra sem nélkülözhetette a szakértelmüket. Propagandájuk hatására Mansfeld Péterből autótolvaj, Tóth Ilonkából gyilkos lesz (újfent). A lelkekben, a nemzeti tudatban épülő láthatatlan emlékműveket igyekeznek lerombolni.

A kísérlet régóta tart. A *létező* szocializmusban Nagy Gáspárt bizonyos időre *nemlétezővé* kívánták tenni, de az 1989 utáni változások sem kedveztek költészetére (általában a költészet) igazságainak. A (posztmodern?) etikai relativizmus jegyében megkísérelték elhitetni – a közéleti költészetre, mint a politika morális ellensúlyára figyelőkkel –, hogy legfőbb igazságok vannak. Mindössze rész-igazságok léteznek. A mesterkedés mögött könnyű felfedezni a politikai öngazolás szándékát. A költők – a Nagy Gáspárhoz hasonló

alkotókra gondolok – iróniába, groteszkbe, abszurdításba forduló sorait a valóság abszurdá válása szülte, nem valamiféle megkésztet kordivat. „Nálunk / két vállrándítás között / történelmileg úgy alakult / hogy a hóhérok / a vérbírák / a sortűz-vezénylők / a szadista államvédelmiskék / a legfőbb ügynökök / és a megszarolt kis besúgók / sem tudnak (képtelenek) / megbocsátani / áldozataiknak (FÜGGÖNY)” – írja a *Magyar abszurd*-ban. A vers alcíme, vagy útbaigazítása szerint *Rendezői példány*, ami sugallhatja azt, hogy a változások rendezői, manipulálói alakították így a dolgokat. A Rendező azonban Nagy Gáspár szótárában néha Isten – némi stílszerű iróniával: „SZT” – nevét rejti. Az Ő szemével látunk talán majd egyszer mindent, jót és rosszat, mondja valamelyik költeményében. (Gondolom ezt a nézőpontot (vershelyzetet) keresi mindig a költő; hitének lényegét hasonlóan, a keresésben sejtem.) Végül „holt és eleven” – adja tudunkra – „főszereplőként találkozik / a RENDEZŐVEL”.

A földi lét lehet abszurd, a végső ítélet ellenben nem. Tulajdonképpen itt az erkölcsi paradoxonok hatására lesz abszurdá az élet. *Földi és égi pörök* ezért keverednek össze Nagy Gáspár világában végzetesen és reményteljesen.

A költészet persze önmagában képtelen megoldani azt az etikai válságot, amelyet az ország (fele) természetes állapotként fogad el. A vers: alkalom az önmagunkkal való szembesülésre. Pillanatnyi csönd. Elviselhetetlen csönd. A költészet átlépi végre az irodalom határát – valahol a túlvilágon felsóhajt Heidegger és Hölderlin –, mert az ember immár költőien lakozik a földön... Természetesen nem ezt hozták a hétköznapiak. A kínos csönd helyett, „amikor már lehetett / minden kockázat nélkül / akkor a szabadság bajnokaiként” harsányan kiabálni kezdtek azok, akik „nagyon is tudták / hogy mit cselekszenek / kit figyelnek / aztán kit jelentenek / és mennyiért”. Mondj egy imát értük – biztatja magát rezignáltan, a gyűlöleten felülemelkedve Nagy Gáspár. Hite cselekvés, nem belenyugvás: „el-te-met-ni / az áldozatokat / már nagyon kevés / de / né-ven ne-vez-ni / a gyilkosokat / (etcetera) / még mindig túl sok / azoknak / akik... (FÜGGÖNY)”. A harmadik versszakban – „Csendes??? / Újra csendes!!! (ÚJRA FÜGGÖNY)” – ismét legördül a történelem függőnye. Bennünk azonban ellibben, felidézi az 50-es évek lefüggönyözött történelmét. Eszünkbe juttatja a vasfüggőnyt: az aknazárat. Néha a függöny nem elfedi, ha-

nem megmutatja a lényegét. A vég pedig nem mindig befejezés, hiszen magában hordja az új kezdetét.

Kondor Béla számos anyala közül a legmegdöbbentőbb az *Ítélező*. Fehér ruhában, szájában késsel lépdél némán felénk. Nagy Gáspár könyvének olvasásakor úgy éreztem, mintha ez az angyal jönne mind közelebb hozzánk. A költő nem bíró, de tudja, a szabadságot és az igazságot a valódi hősök és mártírok cáfolhatatlan érve – sorsa – őrzi. A látható 56-os emlékművek mellé ezért kellett odavésnie verseit a láthatatlan talapzatra.

Költeményei változatlanul a *Különösen fontos!* kategóriába tartoznak.

Az információ ellenőrzött.

gy: (Nagy Gáspár: ... nem szabad feledni...! Verseik – 1956 láthatatlan emlékművének talapzatára. Püski, Bp., 2002)

k: Magyarság Tamás

MÓRO CZ ZSOLT

x 209

Imre

Em

NEMZETEK, ÁLLAMOK, HATÁROK

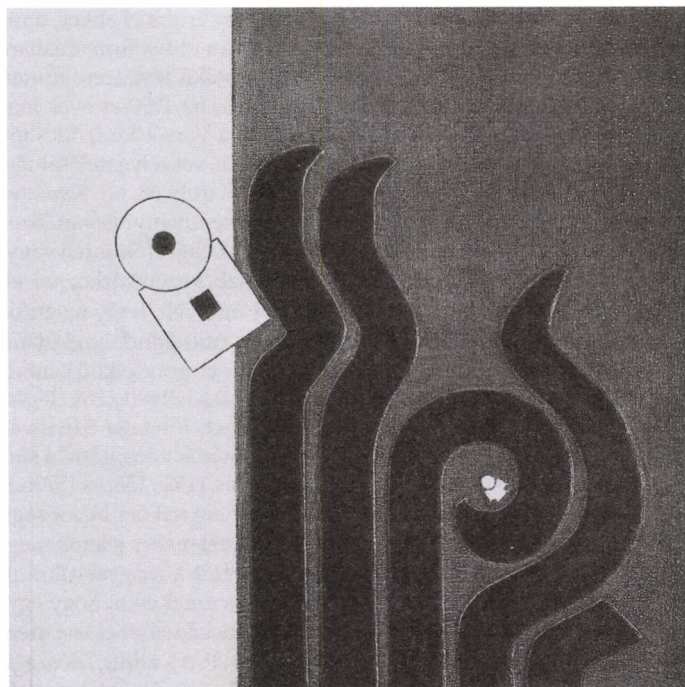
„A szó elszáll, az írás megmarad”, tartja a közmondás. Szerencsénkre, Gecse Géza figyelt a közmondás igazságára, s a Magyar Rádióban elhangzott riportok, valamint a Tolcsvay klubban tartott Határok nélkül vitaesteken elhangzottak szerkesztett változatát közreadta azok okulására is, akik vagy nem hallották a rádióműsorokat, vagy nem lehettek jelen a klubesteken. A kötetben szereplő riportok és beszélgetések nincsenek téma szerint csoportosítva – talán egy ilyen alapon történt szerkesztés szerencsésebb lett volna, mint többé-kevésbé időrendi sorrendbe rendezni az írásokat. A jelen recenzió, önkényesen, tematikus rendet követ, azzal a megszorítással, hogy terjedelmi okok miatt nem törekedhet teljességre. Legalább ugyanis kilenc témakör található a könyvben, de a szám – bizonyos keretek között – tágítható vagy szűkíthető: számos esetben átfedések vannak, és egyes írásokat egynél több kategóriában is szerepeltethetnénk, míg vannak olyan riportok vagy beszélgetések, amelyeket nehezen lehet bármelyik kategóriába sorolni. A lehetséges témakörök az alábbiak lehetnek: az alapszerződések, a határkérdés, a kettős állampolgárság, a Határon Túli Magyarok Hivatala, a határon túli magyarok, a globalizáció, a közép-európai

történelem, a rendszerváltás, a magyar–román viszony és 1956. A megszólaltatott politikusok, történészek, politológusok, közéleti emberek sora is imponáló: az 1990-es évek magyar politikai életének minden árnyalata képviselve van a könyv oldalain, rajtuk kívül határon túli magyar politikusok, történészek, egyházi és közéleti emberek sora szólal meg Gecse Géza mikrofonja előtt.

A fent felsorolt témák nem egyenlő súllyal szerepelnek a kötetben. A legnagyobb terjedelmet kapott témák az alapszerződéssel kapcsolatos kérdések, a határkérdés, a határon túli magyarokkal kapcsolatos viták, valamint a magyar–román viszony problémája.

Az alapszerződések ügyében két markáns álláspont bontakozik ki a kérdésről szóló öt írásban. A diplomáciatörténész Diószegi István professzor egyértelműen feleslegesnek tartja azokat, és bizonyos értelemben egyenesen károsnak tartja őket. Érvelése szerint Magyarország és a szomszédai már két (béke)szerződést kötöttek az elmúlt évszázadban (1947-ben Párizsban és 1975-ben Helsinkiben), amelyekben elfogadták a fennálló határokat, s így semmi szükség sem volt arra, hogy Magyarország újra lemondjon a határok megváltoztatásának a szándékáról. (40. o.) Méray Tibor ugyancsak feleslegesnek tartja az alapszerződéseket. Érdekes a politikus álláspontja, amely gyökeresen eltér a történésztől: Kovács László szerint ha Magyarország már kétszer aláírta a határklauzult, akkor harmadszorra is megteheti. (47. o.) (A külügyminiszter sajátos történelemfelfogásának legújabb példája az 1918. december 1-jei gyulafehérvári határozatról vallott nézete.) Kovács László ugyanakkor nem teljesen logikusan jár el, amikor azzal érvel, hogy a kisebbségi jogokat az Európa Tanács 1201-es ajánlása, az ENSZ 1992-es nyilatkozata és az EBEÉ 1990-es koppenhágai dokumentuma már egyszer (többször) garantálja s ezért nincs szükség azok ismételt deklarálására. (47. o.) Diószegi professzor a diplomácia szempontjából is hibásnak tartja az egyoldalú magyar gesztusokat. Románia a történelme során a szomszédos országok közül legalább eggyel mindig normális kapcsolatokra törekedett, netán szövetségi viszonyt is alakított ki. A többi szomszédal kialakított merevebb álláspontot több kérdésben a múlt század hosszabb időszakában nagyhatalmi támogatással a háta mögött „engedhette meg” magának. 1989 után azonban a nemzetközi helyzet megváltozott ebből a szempontból is: a nagyhatalmak többé-kevésbé érdektelenné váltak a térség iránt, s ezért Románia nem ma-

nőverezhet az eddig megszokott módon. Még pontosabban: Románia számára nyugtalanító lehet az a tudat, hogy potenciálisan Oroszország, Ukrajna és Magyarország is területi követelésekkel léphetne fel egy olyan időpontban, amikor a korábbi nyugati támogatás már sokkal lanyhább. (20. o.) Ezért erőltette – szinte hisztérikusán – Románia a határklauzula bevetését az alapszerződésbe, s a magyar diplomácia (sajnos nem először) nem használta ki az alkalmat arra, hogy a nemzetközi életben megszokott módon *quid pro quo* alapon járjon el, s például az Európa Tanács 1201-es számú ajánlását (amelyet egyébként részben a szocialista Tabajdi Csaba fogalmazott) nagyobb hangsúllyal vegye be a szerződésbe, illetve a végrehajtásnál valami ellenőrző mechanizmust építsen be. Egyetértően lehet azonban idézni Diószegi Istvánt, aki rámutatott arra, hogy Romániával szemben Magyarország nem tudta s tudja kijátszani a orosz „kártyát”: az oroszok az 1944-ben, 1945-ben és 1947-ben is Románia oldalára álltak Magyarországgal szemben. (68. o.) Érdekes Szentiványi István álláspontja ebben a kérdésben, aki más nézőpontból kiindulva hasonlóképpen az orosz segítség illuzórikus voltára hívja fel a figyelmet: bármilyen politikához ugyanis valódi súllyal és hitellel rendelkező partnereket kell találni, márpedig Oroszország nem tartozik ebbe a kategóriába. (154. o.) Ugyancsak sokatmondó a magyar–román alapszerződést megkötő kormány külügyminiszterének szillogizmusa arra a felvetésre, mely szerint a dokumentumból „kikerült” a romániai egyházi ingatlanok visszaszolgáltatásának a kérdése. Kovács László szerint nem kikerült onnan, mert benne sem volt. Továbbá, érvelt a szocialista politikus, a probléma nem csak a magyar egyházakat érintette (érinti), ezért a kérdés nem kétoldalú tárgyalások témája. (49. o.) Köztudott, hogy a magyar–román alapszerződés is részben nagyhatalmi nyomásra történt: Magyarország NATO-ba való felvétele kapcsán az Egyesült Államok jelezte, hogy nem kíván (újabb) feszültségeket „importálni” a szövetségbe. Érdekes az akkori magyar ellenzék álláspontja: az alapszerződést azért támogatták, mert 1998-ban hatalomra kerülve úgyis felmondják vagy felülvizsgálják azt. Erre nem került sor. A történelem azonban, *mutatis mutandis*, időnként megismétli önmagát: a státustörvényt (kedvezménytörvényt) fordított felállásban ismét csak azért támogatta a nagyobb ellenzéki párt, hogy hatalomra kerülve úgyis megváltoztatja – erre kerül most éppen sor. Végül is a témában megszó-

A TÁVOZÓ, 1981

laltatottak, Diószegi István, Jeszenszky Géza, Kovács László és Méray Tibor egyetért abban, hogy az alapszerződések önmagukban nem jók, de Magyarország Ukrajna esetében egy gesztust tett akkor, amikor arra Ukrajnának nemzetközileg szüksége volt (Jeszenszky Géza), vagy azok több kisebb szerződést lehetővé tesznek (Kovács László).

A fentiekhez kapcsolódik a határkérdés vitája. Kovács László a NATO-ra hivatkozik: szerinte az Egyesült Államok úgy vélte, hogy az Antall-kormány nem kíván határklauzulát tartalmazó szerződést aláírni, és egyes vezető amerikai tisztviselők még attól is tartottak, hogy Magyarország második Boszniát teremthet ebben a kérdésben. (59. és 61. o.) Nyilvánvaló, hogy ez az értékelés a magyar szomszédságpolitika teljes félreértésén alapult. Mint ahogy Clinton

elnök sem a legszélesebb körű tájékozottságot árulta el akkor, amikor kijelentette: a nemzetiségi kérdés meg van oldva Romániában (idézi Tőkés László 232. o.) Egy nagyobb léptékű tévedésre mutat a nyugati diplomaták ismételt figyelmeztetése az 1990-es évek legelején, amikor óva intették Magyarországot a Varsói Szerződésből és a KGST-ből való kilépéstől, mert a stabilitás veszélyeztetését látták az erre irányuló törekvésekben (Ravasz Károly 68. o.). Karakteres és ún. eurokonform álláspontot fejt ki Szentiványi István. Szerinte az autonómiában a szomszédos országok elitjei (őszintén vagy populista módon) a revízió „előszobáját” látják, s ezért zárkóznak el annak még a gondolatától is. Szentiványi úgy véli, hogy az autonómiában vagy más hasonló megoldásban való gondolkodásban erőteljesen jelen van a 19. századi nacionalista gondolkodásmód. Magyarország érdeke a határok megváltoztatása helyett azok „légisítése”, átjárhatóvá tétele. Megoldást jelenthet, folytatja Szentiványi, a „régiónk Európája”, amelyben nem a „határok tologatása” a kérdés, hanem az egész kérdéskörön való túllépés. (152., 156. és 157. o.) A határkérdésekben, illetve Magyarország nemzetközi biztonsági helyzetére vonatkozóan ugyancsak többféle vélemény jelenik meg a kötet oldalain. Míg Jeszenszky Géza egyrészt a magyar-ukránt alapszerződést, másrészt a NATO-tagságot is azzal védi, hogy egy Magyarországgal esetleg ellenséges koalíció kialakulását előzte meg a magyar diplomácia mindkét esetben (23. és 70. o.), addig Diószegi István a NATO-csatlakozásnál is a viszonyossági elemet hiányolja: Magyarország egyoldalúan adott (alapszerződések), s cserébe vajmi keveset kapott. (Szentiványi István vitatja az álláspontot: meglátása szerint az alapszerződésekben sokat kapott Magyarország.) A történészprofesszor lesújtó kritikát mond a modern magyar külpolitikáról, amely olvasatában 1920 óta „érzelemorientált” volt. (163. o.) (A politikai elit nagy részének viszonzatlan angolszász barátsága az 1930-as években vagy akár az 1940-es évek elején, valamint akár napjaink konzervatív irányzatainak ugyancsak nagy részben viszonzatlanul hagyott Amerika-barátsága és atlanticizmusa hozható fel kézzelfogható példaként erre a tételre.)

A magyar-román viszony neuralgikus pontjait a továbbiakban már az 1998-ban hatalomra került magyar kormány miniszterelnöke, Orbán Viktor és a Külügyminisztérium politikai államtitkára, Németh Zsolt elemzi. Orbán Viktor a katonai együttműködést kiválóan értékelte (ez már Magyarország NATO-hoz való

csatlakozása után történt), több határátkelőhelyet sikerült nyitni, de a tárgyévben – 2000-ben – más területeken nem történt előrelépés, mert választási év volt Romániában, és ilyen alkalmakkor a magyarokkal szembeni keményebb fellépés szavazatokat hozhat minden pártnak, s ezért még más időszakokhoz viszonyítva is kevesebb remény van a kompromisszumra. Ezzel Tókécs László is egyetért, aki szerint a magyar–román viszony belpolitikailag manipulált; az RMDSZ-t a nemzetközi elfogadottság miatt kellett bevenni a kormányba, ami a szervezet külpolitikai önállóságának a feladásával együtt járt. A Királyhágó-melléki református püspök és az RMDSZ tiszteletbeli elnökének a szavai egybecsengenek Diószegi Istvánéival, amikor rámutat arra, hogy az RMDSZ viszonyosság nélkül támogatta és támogatja a román kormányt, mely utóbbi így jó pontokat szerez külföldön anélkül, hogy ezért túlságosan sokat kellene adnia. Németh Zsolt külön kiemeli a felekezeti alapítványi egyetem ügyét, amelyet a magyar kormány jelentős összeggel támogatott. (106. o.), mint az egyetlen komolyabb eredményt a magyarság szülőföldjén való tartására. Mivel a kötet riportjai és beszélgetései egy kivételével 2001 decembere előtt készültek, így a státustörvény (kedvezménytörvény) hatásairól természetesen nem esik, nem eshet szó.

Az állam és nemzet a rendszerváltás után kiegyensúlyozottságra és objektivitásra törekvő könyv, amelynek szerkesztője, Gecse Géza, jó érzékkel válogatta meg beszélgetőtársait és vendégeit. A felvonultatott témákból és érvekből kirajzolódik nem csupán a mai magyar politikai elit egyes irányzatainak kül- és nemzetpolitikai irányultsága és elképzelései, hanem a magyar szomszéd-ságpolitika és Közép-Európa közel száz éve is.

(Gecse Géza: *Állam és nemzet a rendszerváltás után*. Kairosz Kiadó, Bp., 2002)

MAGYARICS TAMÁS

h: Tókécs Béla

Ch

„ÖN NEM EVILÁGI EMBER!”

X 809

ismertetés

1949. január 25-én Rákosi Mátyás megbeszélésre invitálta Barankovics Istvánt, a Demokrata Néppárt, az utolsó legálisan működő ellenzéki párt vezetőjét. Ekkor már egy hónapja fogságban volt Mindszenty bíboros, a katolikus egyház feje, s néhány hét múlva

↓

elkezdődött a Mindszenty-per. Erről akart beszélni a diktátor a demokrata politikussal.

A kommunisták következetesen demokráciának hívták diktatúrájukat, s mindenáron bizonyítani akarták támogatottságukat (lásd a 99,99%-os választási győzelmeiket). Ezúttal a hívő katolikus Barankovicsal akarták legitimálni törvénysértő eljárásukat. Önmagukból kiindulva, figyelemmel a néppárti politikus és a főpap között kétségtelenül meglévő nézetkülönbségre, azt várták, hogy a Demokrata Néppárt nyilvánosan elítéli a Vatikánt és a bíborost. Nem vették észre: ennek a különbségnek csupán az az oka, hogy az egyik politikus, a másik meg elhivatott egyházfő. De mindkettő keresztény.

Érdeemes idézni Barankovics István naplójának idevágó részéből Rákosi szavait:

„– A Mindszenty-per hamarosan le fog zajlani. Az elsőfokú tárgyalás után, olyan időben, amely nem az önök, hanem a mi számunkra a legalkalmasabb, a Néppárt közölni fogja önkéntes feloszlását és kijelenti, hogy feloszlásának oka nem a kormány által alkalmazott erőszak, hanem az a belátás, hogy a Néppárt antidemokratikus és népellenes politikát folytatott, és mint magyar és keresztény párt lelkiismereti konfliktusba került, mert Róma Mindszenty kardinális jogtalan védelmében durván beavatkozott a magyar állam belügyeibe. A párt önkéntes feloszlásának legfőbb okául azt a lelkiismereti konfliktust, amelyet a római Szentszék okozott, kell majd megjelölni, és a Néppártnak a Vatikánt el kell ítélnie. Természetesen a nyilatkozat megtétele után a Barankovics-párt tagjainak nem lesz semmi bántódásuk. A nyilatkozat nélkül azonban nincs *salvus conductus*.”

Barankovics természetesen határozottan visszautasította Rákosi ajánlatát. S amikor a pártvezér figyelmeztette ennek a döntésének következményeire, így szólt:

„– Nagyon is tudom, hogy a hatalomnak ki vagyok szolgáltatva, tudom, hogy csak a lét és a becsület között van választásom, de a becsületet választom.”

Erre mondta Rákosi: „Ön nem evilági ember!” S ebben a diktátornak – az ő szempontjából – talán igaza is volt. Lássuk!

2001-ben ennek a nem „evilági” embernek ötszáz oldalnyi írása került a magyar könyvpiacra, jó negyed évszázaddal a halála és jó fél évszázaddal emigrációba kényszerülése után.

Aki figyelmesen elolvassa ezt a könyvet (benne a Barankovics-ról szóló írásokat is), megérti a keresztény politikus magatartását. De megérti Rákosi ajánlatát is. Egy kommunistától, aki később, szovjetunióbeli száműzetésében azt mondta egy látogatójának, hogy ha Sztálin liberális politikát követelt volna tőle, akkor azt tette volna, nem várható el, hogy megértse Barankovics belülről vezérelt személyiségét.

E kötetet olvasva az nyűgözi le az embert, hogy a szerző a Horthy-korszak, a kialakuló kommunista diktatúra és a szabad világ viszonyai között mindig az elvei által megszabott úton haladt, vezérlő csillagát, az evangéliumi szocializmus eszméjét követve. Ez az út sokszor nagyon keskeny (éppen ezért igen veszélyes) volt, de hite és meggyőződése megőrizte attól, hogy letérjen róla.

Egész életében az isteni törvények határozták meg tetteit, de e tettek indítékai a magyar valóságban gyökereztek. Szellemi elődjének tekintette Giesswein Sándort, a magyarországi keresztényszocialista eszme apostolát éppúgy, mint Prohászka Ottokárt, a szociális lelkiismeret ébresztőjét, de nagy hatással volt rá Ady Endre, Szabó Dezső és Szekfű Gyula is. E névsor is bizonyítja, hogy Barankovics nem volt senki epigonja: önálló, szuverén személyiség volt, aki tisztelte azokat, akik tiszteletet érdemeltek, de csak azt tisztelte mindenki, ami szerinte tiszteletre méltó volt.

1937-től Dessewffy Gyulával együtt szerkesztette az Ország Útján című folyóiratot, melynek vezéreszméje ma is időszerű: „Magyarnak maradván Európában, európainak lenni itthon.” Éppen e kettősség okán volt a szociális reformok (elsősorban a földreform) és a demokratikus társadalom híve. Már az első számban kifejtette programjukat: „Meggyőződésünk, hogy Magyarországon olyan mélyre ható szociális, gazdasági, kulturális és társadalmi változások elodázhatatlan szükségessége jelentkezik, amelyek megvalósulása egyértelmű az új ország megszületésével.”

Barankovics István élete ismert vagy megismerhető a Györgyevics Miklós által *A magyar kereszténydemokrácia apostola* című tanulmányban megfestett pályaképből. Részletekkel tehát nem foglalkozunk, csupán annyit hangsúlyozunk ismételten, hogy ez az élet egyenes vonalú pályán mozgott. Jellemző Barankovicsra, hogy az imént idézett 1937-es nyilatkozata teljes összhangban van az 1945. szeptember 25-én, Budapesten elhangzott program-

beszédével (A Demokratikus Néppárt programja) és a Katolikus Szemlében 1989-ben Nyugaton publikált tanulmányának (A kereszténydemokráciáról) mondanivalójával, vagy akár a *Hazánkban* 1947–48-ban, az egyre arrogánsabb diktatúra árnyékában publikált bátor írásával.

Kijelentette: „Nem hisszük el senkinek, hogy antidemokratikus eszközökkel is meg lehet valósítani a demokráciát.” Mert valóban a népet tartotta a főhatalom birtokosának. Ennek szellemében írta 1947-ben: „Ha a nép nem volna az állami főhatalom eredeti birtokosa, akkor a nép jogszerűen sohasem szabadulhatna meg a létét fojtogató hatalomtól, ami végső soron szintén képtelen feltevés. Az élet joga, e természetjog, nyomósabb minden formalista legalitásnál.”

1947. augusztus 10-én, Győrött így foglalta össze politikai programját: „Néppárt vagyunk: nem a nép urai, hanem alázatos szolgálói kívánunk lenni. Programunk: a legbiztosabb és legszélesebb emberi jog. A legteljesebb szociális igazságosság és a legnagyobb szabadság, a természetfelettség többletével. És célunk: a szabad magyarok független országa.”

Íme egy kereszténydemokrata politikus, egy kereszténydemokrata államférfi távlatos gondolatai a politikáról. Nem véletlenül javítottuk, egészítettük ki a politikust államférfira. Maga Barankovics fejtette ki barátjának, Dessewffy Gyulának a kettő közötti különbséget: „a politikus mindig a mában gondolkodik, minden eszköz felhasználását a siker érdekében jogosnak tartja..., meggyőződés helyett csak véleménnyel rendelkezik. Az államférfi elvek és erkölcsi törvények alapján cselekszik, hajlandó saját érdekeit a közérdeknek alárendelni, távlatokban lát és gondolkodik.”

Egyetértünk Barankovics meghatározásával, hozzátéve, hogy a gyakorlatban nincs mindig éles határ a két kategória között. Az Ország Útja című folyóiratban, a *Nemzedékünk tanítómesterei* sorozatban írt egy hosszú tanulmányt – többek között – Bethlen Istvánról is, akit korábban a legnagyobb élő magyar államférfinak nevezett. Bethlen kiváló politikus volt, aki felülmúlhatatlan érdemeket szerzett a megcsönkített ország gazdasági konszolidálásában. Hosszú távon is ható ténykedésében azonban akadtak olyan elemek is, amelyekből éppen a távlatos gondolkodás jegyei hiányoztak. Ilyen például a „választójogi puccs” (Csicsery-Rónay István), mely – rendeleti úton – a nagyvárosokra korlátozta a válasz-

tások titkosságát, s a választásra jogosultak körét is lényegesen megnyirbálta. Helyes Macartney véleménye: „Bizonyos, hogy joggal bírálható műve, mely uralmát gyakorlatilag áthatolhatatlanná tette az alkotmányos ellenzék számára: így ellenfeleit félig forradalmi utakra kényszerítette.” Ezért írhatta 1928-ban Szabó Dezső, a Bethlen István miniszterelnökhöz intézett nyílt levelében: „...ha a magyarság nagy tömegeit nem fejlesztjük önsorsát intéző állammá (az én kiemelésem – T. B.),... a történelem közeledő igazságtétele el fog seperni bennünket.” (Barankovicsnak a Katolikus Szemlében, 1989-ben megjelent, *A kereszténydemokráciáról* című nagyívű tanulmányában egyébként külön fejezet foglalkozik „a népképviselői demokráciával”.)

Hasonlóképpen csak pillanatnyi haszonnal járt, hogy az egységes kormánypárt – „egy nagy és egységes többségpárt” (Gratz Gusztáv) – megteremtésével hatástalanította a többségi kizsákmányozást, s mindezzel megakadályozta a demokratikus politikai élet kialakulását. Mennyire más lett volna a magyar társadalom magatartása a háborúval, de különösen a zsidók deportálásával kapcsolatban, ha igazi pluralista demokráciában edződött volna politikai érzéke. Azzal, hogy Bethlen „bebetonozta” a kormány parlamenti többségét, s ennek fennmaradását a későbbiekben is biztosította a választási rendszer, elütötte a magyar népet attól, hogy húsz éven keresztül tanulja és gyakorolja a demokráciát.

„A kereszténypolitika iskolája” emigrációs kiadásának bevezetőjében Barankovics nagy hibát lát „a tömegek keresztény társadalomtudományi oktatásának és általában a politikai tömegnevelésnek elhanyagolásában”. Sajnálja, hogy csak „a szociáldemokrata párt tekintette lényeges és folyamatos feladatának, hogy pártelitjét a maga társadalomtudományi elméletére rendszeresen oktassa”. A magát keresztény-nemzetinek hirdető rendszer, illetve annak mindenkori vezető rétege elmulasztotta, valójában tudatosan elhanyagolta a politikai tartalmú nevelést. (Talán Teleki Pál az egyetlen, aki főleg a náci veszély hatására előtérbe állította a „politikai tömegnevelést”.)

A társadalom (érdekes módon elsősorban a vallásos ifjúság) azonban nem maradt tétlen. Kiss Sándor (kiszármazott politikus és az ügynevezett összeesküvés per elítélte) írja visszaemlékezéseiben (már Amerikában): először a Soli Deo Gloria Református Diákszövetségben hallotta, hogy a demokrácia a „legideálisabb társadalmi

rendszer", s maga Barankovics is megállapítja (röviddel idézett kritikája után), hogy „a KALOT népfőiskoláin 35 000 parasztleány ment át”, s az 1947-es kimagasló választási eredményük egyik oka az volt, hogy a Demokrata Néppártot támogatta „a KALOT... kiválóan képzett gárdája és parasztelitje”. A Kisgazdapárt 1945-ös győzelmének is meghatározó forrása volt a Parasztszövetség 1941 és 1944 közötti nagyszabású tanfolyami tevékenysége. (Nagy Ferenc a parasztek szövetségét „olyan mozgalomnak képzelte el, amely szisztematikusan neveli a kiemelkedő képességű parasztozat közéleti szerepre”.)

Barankovics meggondolkoztatja az embert. Így aztán a kötet írásait olvasva ráakad olyan vélekedésre, gondolatra, amellyel nem tud teljesen egyetérteni. Ez azonban még izgalmasabbá teszi a barankovicsi szellemmel való találkozást. E vastkos kötet minden sora a demokrácia (a kereszténydemokrácia) olyan értékes öröksége, hogy csak köszönetet mondhatunk az alapítványnak kiadásáért. Az itt közölt dolgozatok mindegyike egy hiteles demokrata kiforrott gondolatait tárja elénk. A demokrácia elsajátításában népünk húsz, majd végzetesnek bizonyuló negyvenévnnyi idővesztéséget szenvedett, ezért jó, ha elsősorban politikusaink és politológusaink forgatják e Barankovics-kötetet. Mert Rákosi tévedett: Barankovics István evilági ember, Rákosi és elvbarátai nem valók az emberi világba. S evilági létünk ugyancsak gazdagodott azáltal, hogy immár szellemét is visszakaptuk.

(Híven önmagunkhoz. Barankovics István összegyűjtött írásai a kereszténydemokráciáról. Szerk. Kovács K. Zoltán és Gyorgyevics Miklós. Barankovics Akadémia Alapítvány, Bp., 2001.)

TÖRÖK BÁLINT

~~K: Kékes Mihály~~

Szinhor Wessely

K: Iletre
Kszalán

G:

**LEIGÁZHATÓ-E A SZELLEM,
A SZENVEDÉLY, A BECSÜLET?**

Ar. k. h. a

A 2003-as ősz-tél hozott néhány lélekbemarkoló előadást. Annak bizonyosságaképpen, hogy klasszikus témájú darabokat is lehet korszerű nyelven színpadra fogalmazni – anélkül, hogy spekulatív lenne. A mindenáron való modernizálással ugyanis többet ártunk a műnek, mint ha „muzeális” produkciót vinnénk színre. Márpedig e két végletből akad bőséggel a magyar színházak táján.

Több János Caligula helytartója
cími demagógiáról

Leigázható egy nép hite, szelleme? Azon túlmenően is, hogy szabadságjogait elvették? Ez végső menedéke, spirituális szentélye, ha feladja, önnön megsemmisülését pecsételi meg. Léteinek létjogosultságát. Tudják ezt a diktátorok. Nem is érik be a hatalom „puszta” birtokbavételével. A megszállottak tudatának legkisebb zugát is birtokolni szeretnék. Székely János immár örökbecsű drámájában ez ellen emelt szót – a romániai diktatúra tombolása közepette. Nem is mutathatták be hazájában, az ősbemutatóra a Gyulai Várszínház vállalkozott 1978-ban, Harag György rendezésében. Óriási sajtóvisszhanggal, közönségsikerrel.

Taub János, aki a 80-as évek végén színre vitte már egyszer a szolnoki színházban, most újra megrendezte a Caligula helytartóját a Nemzeti Színház Stúdiójában. Székely János filozófiai ihletésű, nagy ívű verses drámája, a maga izzó gondolati töltetével, véresen időszerű tragédiává teljesedik ki. A példabeszéd kedvéért az ószövegségi időköt idéző jeruzsálemi főpap (Csíky András) és a római helytartó, Petronius (Tordy Géza) nagyszabású szellemi párviadala nem marad pusztán bölcseleti érvelés, hanem egy nép, s szószólójának, Barakiásnak és Caligula helytartójának életrehalálra menő küzdelmévé magasztosul.

Taub mindig mestere volt a gondolatra összpontosító, minden fölös gesztust lehántó, puritán színpadi nyelvnek, sosem a totális színházra való törekvés, hanem a szövegbe sűrített mondanivaló maximális érvényesítése sarkallta. Ezúttal is csaknem kizárólag a színész játékára bízva a gondolati összecsapásokat. Ehhez per sze kitűnő szereposztás szükségeltetik. A Nemzeti Caligula-előadásában ez maradéktalanul érvényesül.

A két főszereplő viadala attól izzik, hogy Tordy Géza és Csíky András saját ügyévé nemesíti a Székely-mű két drámai pólusának igazát, és a legparányibb mellékes gesztust is mellőzve, a szerepben rejlő mélység föltárására tör. Mint piramist a gránitkockákból, mondatról mondatra építik föl nagy volumenű szerepüket, a birodalmat és a népet képviselő vezérek érdekellentéteinek pontos érzékeltetésével. Tordy puritanizmussal párosuló szuggesztivitásának jóvoltából érezni, nehéz belső harc árán önmagát győzi meg, amint helyt ad Barakiás kérésének: azaz belátja, nem viheti be a hódító császár szobrát idegen bálványként a jeruzsálemi templomba, és életét is kockáztatva hajlandó még a légiót is visszavonni a megszállt területről... Ismerős történet

a 20. századból is, csak ugye, a „légiókat” nemigen vonták vissza 40–50 évig.

A Caligula helytartója számomra eddig az évad legszebb, gondolatilag legértelmesebb, legösszetettebb előadása.

A mítoszok örök életűek, mint az istenek. Éltető erejük az ősi forrásban leledzik. S ha koronként el is apadnak, újra és újra fölfakadnak. A halandók gyarlóságra kárhozott természete és az elérhetetlen isteni princípium közti áthidalhatatlanság ölt testet bennük. Az örök sóvárgás a beteljesülhetetlenség, az eszményi, az emberfölötti, egyszóval, a tökély örökkévalóságának hiú ábrándja felé. Az eredendő bűn szakadatlan újraismétlődése kényszerű sorsunkban, vagy önnön szenvedélyeink kárhózatában, s a rettegett fölismerés, a tudat örök béklyójában: nem annyira a végzet szárnya suhog fölöttünk, mint inkább ostoba döntéseink vonják fejünkre az istenek haragját. Hans Jahn Euripidész nyomán újraszótt Médeia-mítoszának Zsótér Sándor-féle olvasatából ezt a gondolatsort éreztem ki. Az ókori tragédiától a német expresszionista drámaíró Médeáján (sic!) át a Radnóti Színház színpadi változatáig, mítoszmotívumok lépcsőfokain jutunk el a katartikus konklúzióig: ma sem vonhatjuk ki magunkat a mitikus értékrend erkölcsi törvényei alól. Csomós Mari Médeája a mozdulatlan Dido, a fájdalomba dermedt asszony-szobor, balladai nőalak, akinek ősmagyar változatait népköltészetünk is véresen bosszúállónak énekli meg – messzire révedő, önmagába forduló tekintetével, fojtott indulataival, fékevesztett, ám szemlátomást visszafogott féltékenységgel, lassú hervadásának reménytelen és fájdalmas fölismerésével – mocsanatlanul is uralja a színpadot. Iason viszont önzőbb, lélektipróbb, közönyösebb és gátlástalanabb Jahn darabjában, Zsótér elgondolásában, Csányi Sándor alakításában, aki merev derékkal ül, s talán jövőbeli karrierjének építésén törí a fejét.

Nem véletlen, hogy a nézőket rendszerint „vad” ötletekkel bombázó, a színészeket a legelképezhetőbb helyzetekbe hozó Zsótér Sándor ezúttal végletesen puritán, majdhogynem csak a szövegvegre való erőteljes összpontosításra sarkallta az előadás szereplőit, akiket szemben a közönséggel, egy műbőr padra ültetve, csaknem végig mozdulatlanul beszéltet. Az ízekre bontott szerelmi szenvedély mutatkozik meg e mitológiai krimi háttérben, amit tapasztalataink és ismereteink keresztttüzében korszerűnek,

megrendítőnek és hitelesnek fogadunk el. Az előadás révén a lélek metszően éles képet mutató tükrébe pillanthatunk.

Vidnyánszky Attila gondolt egyet – és a konvencionálistól való elrugaszkodás szándékával –, valósággal újrafogalmazta a Bánk bánt a Nemzeti Színházban. Mint nem egy korábbi előadásában, misztériózus szertartásszínházához az ősi rítusokból merített.

Az más kérdés, hogy az újragondolást a minőség szentesíti; no és a dráma eredeti mondanivalójának gyarapítása. Vidnyánszky Attilának már előljáróban azt vethetjük a szemére, hogy túl nagy teret engedett előadásában a színpadon szinte folyamatosan jelen lévő táncosoknak, akik az amúgy is túlon túl domináló zene mellett alaposan elvonják a figyelmet a szereplőkről és a szövegről, amit a túl harsogó muzsika mellett alig hallani. A premieren még úgy tetszett, a nagyszabású produkciót átfogó gondok közepette kevésbé figyelt a színészi interpretálás alaposabb kimunkálására, holott az amúgy igencsak igyekvő művészek korántsem jártasak az erős fizikai igénybevétellel járó, stilizált játékmódban. Ez leginkább Bánk megtestesítőjét, László Zsoltot sújtja – akinek jellemformálását, Melindával való, megrendítően bensőséges, majdhogynem néma, ám annál kifejezőbb jelenetén és Gertrúddal való, végzetesen indulatos tragikus találkozásán túlmenően – nem érezzük eléggé kiforrottnak, eléggé összetettnek. Kubik Anna (már jelmezeinél fogva is) karikírozott, élősdie és ármányos idegen uralkodóként keményen karakteres, rideg és gyűlöletes királynő, akinek – nem kétséges – buknia kell.

Az előadás látomásos volta, mely maga alá gyűrte a színészi interpretációt, a magyar történelem ősforrásáig visszanyúló, nagy ívű vízió. Vidnyánszky rendezésében ugyanis – akárcsak a gazdagon-félelmetesen kiteljesedő fináléban népünk pogánykori Életfája, a színpadkép nagyszerűségében kirajzolódó Csontváry-féle Cédrus – benne foglaltatik majd minden történelmi kudarc, fájdalom, balsors, megaláztatás vizuális képzettársítása és a végveszélyeken felülemelkedő életösztön, életerő ősjelenlétére való utalás. Mint ahogyan Bánk és a történelem sodrásában őrlődő magyarság magánya is csak a Cédruséhoz hasonlítható. Az előadás kezdetétől végedes-végig három szövévőszéken ósaszony-párcák szövik-szövik némán, rendületlenül és végeláthatatlanul a nemzet sorsát, az összekuszálódott magyar történelem vásznát. Jelenlétük mindvégig baljós intelem, képi metafora. A monumentális fi-

náléban a szövőszékek látványos egymásba forgatása révén az egymásba sodródó fonalnyalábokból mitikus fa sarjad a szemünk láttára: Csontváry Cédruza ölt testet. Horváth Csaba koreográfiájának apokaliptikus táncát a szálakból szótt, hatalmas törzssé csavarodott Életfa körül végül a jövőbe vetett hit apoteózisa követi.

METZ KATALIN

M: Kuchinsky Erika

On

EGY ÉPÍTÉSZ GONDOLATAI A 300 ÉVES SZENTPÉTERVÁRRÓL

72

Háromszáz év hosszú idő, de egy európai város életében viszonylag kevés. Szentpétervár ezért fiatal város. Mégis az európai és az orosz történelem sok nagy eseményének volt tanúja, jó néhányának helyszíne is.

A fiatalság a város építészeti arculatán híven tükröződik. A legrégibb épület is „csak” barokk stílusban fogant, a város építészeti karakterében főleg a klasszicizmus uralkodik. Kevésbé ismert, hogy a Néva jobb parti városrészét a 19. és 20. század fordulóján itt is virágzó szecesszió határozza meg, az utak mentén ennek a ma már nagyra becsült stílusnak a jegyében épült paloták és bérházak sorakoznak. S a modern avantgárd mesterei is kaptak meghívást a várostól: emlékeztessünk a svájci Maillart úttörő, modern építészeti alkotásnak minősülő szép hídjára, mely az egyik szigetre vezet. Mert a cárok sok nagy művészt és jeles építészt hívtak meg és foglalkoztattak, s emellett sok orosz építész sem maradt el képességben és lehetőségben mögöttük. Érdemes minderre a 300 éves jubileum alkalmával felfigyelni.

A szentpéterváriak lokálpatrióták. Nem mondják ki, de érződik rajtuk. Konkurenst látnak Moszkvában, féltékenyek is lehetnek rá. Moszkva a régebbi, Moszkva a nagyobb. Moszkva volt a régi főváros, ha nem is az ősi. És Moszkva visszaszerezte a vezető szerepet attól a Leningrádtól, mely a nagy pártvezér nevét viselhette. A konkurencia éppen a szovjethatalom idején vált nyilvánvalóvá: a párt főtítkárai évtizedeken át nem tették be lábukat Leningrádba. Ennek lehetnek személyes okai, mégis az emberek úgy érezték, hogy ezzel a mellőzéssel a várost kívánták megvédeni. Mert Leningrád a cári idők arisztokráciájára és polgárságára emlékeztet

– Isten bocsáss – kissé úri város maradt. A művészeti élet magas szintje ezt is mindenkor tükrözte. Nem mintha Moszkvában nem éltek volna tehetséges művészek, csak éppen a leningrádi polgárok (nekem, mint külföldinek, ez így tűnt) jobban együtt éltek a művészeikkel.

Emlékszem arra, amikor 1971-ben először jártam egy konferencia alkalmából magyar építészeti küldöttséggel Leningrádban, a városnéző autóbuszon egy orosz kolléga magyarázta városa szépségeit. Korábban soha nem érzékeltem, akkor szinte megdöbbentett, hogy az orosz nyelv szabatos kiejtéssel milyen sajátosan hangzatos. Akkor éreztem át, hogy Puskin, Dosztojevszkij és Szolzsenyicin nyelve valóban milyen szép. A másik impresszióm ennek az idősebb kollégának a beszámolójából az volt, hogy mennyire szereti a városát. Nem beszélek oroszul, de a hangsúly, a mimika és a könnyek önmagukért beszéltek. Neki köszönhetem, hogy akkor, immár 30 éve, ami a város életének tizede, felfigyeltem arra, mit nyújtanak látványban és érzelemben ezek az utak és terek, szobrok és homlokzatok, a folyópart, a csatornák és hidak, a villamosok, a sírályok. És az emberek. Lassan kezdtem sok mindent megérteni. Hogy miért gyűlölte Sztálin ezt a várost, hiszen hagyta, hogy éhen haljon a lakosság nagy hányada. A Plosadj Muzsesztva, a férfiaság tere, valójában az európai történelem egyik legborzalmasabb tragédiájáról tanúskodik, mert a második világháború idején körülzárt városban több százezer ember éhenhalt. Valóban nem lehetett segíteni rajtuk? Hiszen nem volt teljesen körülzárva a város, ma is mutatják a Ladoga-tó partján azt az egy szál hajót és öreg mozdonyt, melyek a szabadon maradt északi vonalon a város ellátását szolgálták. És ha két mozdony lett volna, vagy három hajó, amit a nehéz napokban is bizonyára elő lehetett volna még keríteni abban a hatalmas orosz birodalomban, akkor többen vészelhettek volna át a „blokádot”. Mert Leningrád megkapta a Hős Város címet, de nagyon úgy tűnik, hogy hagyták elsorvadni.

A jubiláló „fiatal” város megannyi pontja történelemről tanúskodik. Sokszor máshogy, mint Párizs, Róma, vagy megannyi más európai város, melyeket említhetnék. Így emlékezetemben maradt, hogy az európai városépítészeti egyik legszebb útján, a Nyevszkij proszpekten, mely nem marad el az edinburghi Princess Street vagy a bécsi Ringstrasse mögött, 1971-ben megmutatták delegációnknak az ottani MTESZ-székházat. Pompás historizáló

palota. S amikor megtudtam, hogy ez Juszupov herceg palotája volt, akkor eszembe villant, hogy itt tervelték ki Raszputyin meggyilkolását. Nem is olyan régen, nincs még kilencven éve sem! Amikor másik alkalommal jártam a városban, az Izsák-katedrális mögött, Nagy Péter cár híres lovas szobránál – melynek felirata adományozóként Nagy Katalint tünteti fel – a novemberi hidegben egy fiatal pár a szokásos (sok szentpétervári szemében szinte kötelező) fényképhez állt fel. Éppen az anyakönyvvezetőtől jöttek, a menyasszony az esküvői ruhában didergett. De a fiatalok nemzeti önérzete megkövetelte a szovjet időkben is, hogy az orosz történelem nagy cárjait idéző emlékműnél kezdjék el közös életüket. Nem tudom, mi motiválta őket erősebben: az orosz nemzeti önérzet vagy a szentpétervári lokálpatriotizmus.

Szerencsénk volt, a fényképhez sütött a nap. Ami Szentpétervárott egyáltalán nem természetes. A városalapító Péter cárnak ugyanis még nem voltak meteorológusai, akik figyelmeztethették volna, hogy a lecsapolt nádas helyére épített metropolist a napsütés elkerüli. Szinte hihetetlen, amit a helybeliek meséltek: évente alig ötven alkalommal süt ki a nap.

Nagy Péter cárt a város alapításánál a Nyugathoz való közeledés törekvése-eszménye vezérelte. Megnyitotta ezzel a nagy hatalmak illetve a népes országok főváros-telepítéseinek a sorát. Sok más, látványos és ismert város alapítása követte. A 19. századi Washingtontól a 20. századi Canberra és Brasília építéséig. Ezzel érdekes hasonlatra nyílik lehetőség: az utóbbi két város esetében egy-egy hatalmas ország a központját a birodalom széléről „beljebb” kívánta helyezni. Nagy Péter ellenkezőleg, ő a sok ezer kilométeres távolságokat mérő birodalmának szélén a külvilághoz, a művelt életmódhoz, a civilizáltabbnak tűnő Európához keresett csatlakozást. Még ha hadakozott is a svédekkel. A 200 év alatt, amíg a hatalmas Oroszországnak itt lüktetett a szíve, valóban sikerült is az egzotikus és elmaradott országot az európai vérkeringésbe legalább részben bekapcsolni, Szentpétervárnak a művészeti, építészeti, diplomáciai, kereskedelmi fellendülése bizonyítja ezt. Valamikor régen még Novgorodnak jutott ez a szerep, a fejedelmi város állt kapcsolatban a Hanza-kereskedelemmel. Akkor ennek az excentrikus központnak a révén elevenedett meg Oroszország. A 19. század második felében Szentpétervár a külpontos helyzete ellenére is az orosz birodalomba szerteágazó vasútvonalak egyik

központja lett. Igaz, nem az egyedüli, mert Moszkva másik, rangsorban semmi esetre sem második közlekedési központtá fejlődött. Híven jelezve, hogy Szentpétervár mellett Moszkva a cárok idejében sem vesztette el jelentőségét. Mindkét városból egyformán vezetett a III. Sándor idején épülő transzszibériai vasút a Távol-Kelet felé. Amivel nemcsak egy hatalmas nyersanyag készletben gazdag hátországot tártak fel, de az új ellenséget Japánt is megközelítették.

Igen, Szentpétervárról indult el a nagy hajóhad, az utolsó cár, II. Miklós uralkodása idején, hogy Afrikát is megkerülve jusson el a távol-keleti vizekre. A hajóhadban volt a nevéssé vált Auróra cirkáló, mely a csuzimai vereséget túlélte, és visszatért a Balti-tengerre.

Bizonyára romantikusnak vélték, hogy egy új kor hajnalát (nem mindenki érezte ezt valóban annak) az Auróra nevű hadihajóról leadott lövés jelképezze. Olvastam Kerenszkijnek az amerikai emigrációban megjelent emlékiratait. Ő, mint a cárok hatalmát megdöntő szocialisták kormányfője nem tekinthető a cárok irányában elfogultnak. Mégis megjegyzi, hogy az Auróráról leadott lövés története téves, hiszen ez a hajó 1917 októberében dokkban állt javítás alatt. Látogatásunk alkalmából a hajó műemlékként állt a új, nyugati komforttal büszkélkedő szállodánkkal szemben a csatorna partján. Remek akvarelltémát adott. Hozzá tartozott a város képéhez, csakúgy mint legendája az orosz történelemhez. Kár, hogy röviddel a Kerenszkij által cáfolt lövést követően a város megszűnt a birodalom fővárosa lenni, a bezárkózó Lenin Moszkvába tette székhelyét. Mái is az, mégis fel-fellángolnak időnként a híresztelések, hogy a szentpéterváriak visszavárják jussukat. Ez súlyos politikai kérdés, s ugyanolyan sokatmondóan Európa felé fordulást jelentene, mint 300 évvel ezelőtt. Pedig a technikai fejlettség következtében ma ez kisebb elfordulást jelentene a hátországtól és a kelettől, mint annak idején.

De nekem most nem az a feladatom, hogy a jövőbe nézzek, hanem az elmúlt 300 évre tekintsek vissza. Szentpétervár utcáinak, tereinek, folyópartjainak, kis belső csatorna-patakjainak, parkjainak látképe, a városkép összessége lenyűgöző. A Péter-Pál erőd templomának karcsú tornya, az Izsák-katedrális kupolája, a Kazáni Szűz katedrálisának oszlopai, a Téli Palota nagyszabású homlokzata, az admirális méltóságteljes épülettömbje, a vezér-

kari épület hatalmas, íves kapunyílása, megannyi klasszicista középület, szecessziós pályaudvar-épület és mindezek között a nagy „nyüzsgő” emberáradat mély és kedvező benyomást tett rám. A nyüzsgést fokozza a sok villamos, amelyet azért kell külön kiemelni, mert Szentpéterváre a leghosszabb európai közúti vasúthálózat (ehhez járul a korszerű metróhálózat): a számtalan viszonylatban a külföldi csak nehezen ismeri ki magát. A városkép a bérházakat és középületeket tekintve sok helyütt határozottan északias, teszi ezt főleg az, hogy a nagy téli hó miatt a tetőket nem cseréppel, hanem bádoggal fedték.

Igen, Szentpétervár megélt 300 évet. A városalapító cár eredetileg – úgy mondják – a svédek elleni bátyaként csak egy várat akart itt építeni. Csak később módosította elhatározását és épített várost, melyet 1712-ben tett székhelyévé. Az első orosz hajó 1717-ben hagyta el a város kikötőjét, ennek forgalma 1727-ben már közel 300 hajót számlált. (Vagyis naponta mintegy kettőt, mivel télen a kikötő befagyott.) Alig 50 évvel az alapítás után a városnak már 80 ezer lakosa volt, 1890-ben érte el az egymilliót, és ma ennek az ötszörösére duzzadt. A város fejlesztésében Nagy Katalin cárnő érdemei alig maradnak el az alapító Péter cáré mögött. Az Ermitázs megannyi műkincse, a művészeti emlékek szisztematikus gyűjtésének bevezetése kétségtelenül az ő érdeme.

És I. Sándor cár, aki Napóleonnal dacolt, ugyancsak beírta nevét a város fejlesztésének történelmébe. Igaz, őhozzá is fűződik egy „legenda”, melyet akkor tudtam misztifikációjában átézni, amikor 1978-ban, hosszabb második látogatásom alkalmából, az akkor leningrádiaknak titulált kollégáim egy korán alkonyodó novemberi délután megmutatták a Péter-Pál erőd templomában a cárok temetkezési helyét. Bronzkoporsókban, melyek ládákhoz hasonlítanak, pihennek itt mindazok, akik az orosz birodalmat irányították. Köztük van I. Sándor szarkofágja is. Ő a Krímben halt meg, hamvait onnan szállították „haza”. De nem sokkal halála után elterjedt a hír, hogy nem halt meg. Többen véltek vele találkozni távoli vidékeken, ahol csuhás szerzetesként vezekelt ifjúkori bűneiért. E bűnök közé a történetírók nem annyira a bécsi kongresszuson tanúsított szerelmi kicsapongásait sorolják (melyeket Zilahy Lajos is említ *A Dukay család* című regényében), inkább azt, hogy tudott apja, Pál cár meggyilkolásának tervéről. A hiedelem szétoszlata érdekében állítólag az orosz tudományos akadémia

az 1920-as években felbontatta a szarkofógot, amely állítólag üres volt. A legenda nem lényeges vonása Szentpétervár 300 éves történetének, de az a miszticizmus, mely szülte, az orosz lélekhez és ezért a városhoz is tartozik.

Mert Szentpétervár, akár főváros, akár nem, akár Pétervárnak nevezik, akár Leningrádnak hívták, alapjában és velejében orosz. Szépségével és misztifikációjával, művészetével és északiasságával, méreteivel és nyugalmával, vallásosságával és vészjóslatával. Kiált felénk, hogy Európához alapították 300 éve, és ide akar tartozni.

KUBINSZKY MIHÁLY

K: Gáspár G. Zsuzs
Cw IRÁNYTŰ NÉLKÜL *X32 8.1*
 – AVAGY MERRE IS VAN EURÓPA?

„A nemzetközi helyzet fokozódik” – mondta egykor *A tanú* című filmben Virág elvtárs, s elmondhatnánk ezt ma is. Beleértve azt a következményét, hogy bizony, a helyzet fokozódik idehaza is. Részint külső hatások „begyűrűzésével”, részint saját jogán. Eközben azonban mégis úgy érezzük, hogy sok változás nincs azóta, hogy a múlt év nyarán az új kormány elfoglalta pozícióját. Ami azóta történt, lényegében nem sokkal több annál, mint hogy újra és újra megmutatkozik mindannak az oka, ami miatt a ma regnáló kormány ellenzéke – ellenzék.

t *Medgyessy kormány tere*
keze-
ge't
hivatalja

Ezúttal, legalábbis átmenetileg, próbáljunk meg elvonatkoztatni az értékrendek eltérő vonásaiból adódó különbségektől, hiszen például aligha lenne elvárható egy balliberális kormánytól, hogy kiemelt feladatának tekintse a nemzeti identitás erősítését, vagy a társadalom erkölcsi tudatának fejlesztését.

Az azonban értékrendtől függetlenül elvárható, hogy bármely kormánynak legyen jövőképe, elképzelése arról, hogy egyáltalán miféle országot is akar építeni. Igaz, megszokhattuk, hogy az ilyesféle elgondolás a mai honi politikai diskurzusban mint „vízió” eleve pejoratív felhangokkal kerül említésre.

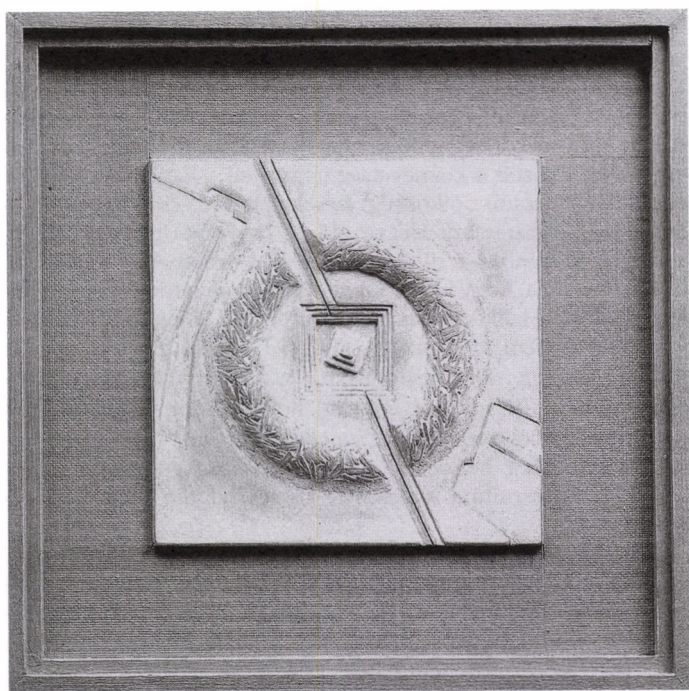
Ez a fajta bírálólat a mai kormányt aligha érheti el. Az már a választási kampány idején kiderült, hogy a balközép nem képes és nem is kíván önálló, koherens, alternatív elképzeléseket megfogalmazni a maga modern Magyarországaról, helyett némi stílá-

t

ris változtatással azt a modellt vázolták fel s próbálták újdonságként eladni, amivel a Fidesz 1998-ban választást nyert. Ennek fókuszában annak idején a „polgár” állt, aminek helyén a mai retorikában az „ember” áll, akkor a nemzeti-társadalmi szolidaritás rekonstrukciója valós politikai törekvés volt, ennek a helyén ma a „nemzeti közép” kifejezés jelenik meg, amelynek azonban semmiféle tartalmát nem láttuk eddig. (A kampányidőben a későbbi kormányfő „közepesen nemzeti” értelemben használta...)

Az eddigi gyakorlatot látva az általános koncepciótlanságból az tűnik ki, hogy a kormány mindent egy lapra tett fel: az uniós csatlakozástól várt anyagi támogatással és politikai legitimitációval akarja biztosítani újraválasztását. Csakhogy általában véve is kudarcra van ítélve az olyan magatartás, amely a maga átfogó, minden területre kiterjedő erőfeszítéssel elérendő céljai helyett egyetlen, és jelentős részben mások szándékától függően sikeresen teljesíthető feladat eredményes teljesítésében látja egy komplex problémarendszer megoldását. Ami azt jelenti, hogy vagy nem tudja, milyen feladatok állnak előtte, vagy arra vonatkozóan nincs semmiféle elképzelése, hogy miként is akarja azokat megoldani. A ma kormányzó politikai erők az uniós tagságban valóságos panaceát látnak, s úgy vélik, a csatlakozással minden egyenesbe jön. Ez a fajta uniós messianizmus (amit támogatóikban is egyre sikeresebben ültetnek el) veszedelmes következményekkel járhat, hiszen lehetlenné teszi a később jelentkező kihívásokra adható adekvát válaszokra való felkészülést. Mert teljesen biztosak csak abban lehetünk, hogy az unióba való felvétel semmiképpen nem jelenti a megoldatlan kérdések automatikus rendezését, viszont újabb, előzmények nélküli gondjaink támadnak, amelyek megoldása a korábbinál is szilárdabb, következetesen végiggondolt értékrendet, politikai prioritásrendszert, szakismereteket és kreativitást követel. Szinte kizárólag olyasmit, amivel ez a kormány nem rendelkezik.

Az ország közállapotai romlanak, kül- és gazdaságpolitikája bizonytalan, a belpolitikai feszültség nem csökken, a demokratikus vívmányok sérülnek. Kormányoldalról mindennek hangoztatását ellenzéki diverziónak, a választási eredményekbe való beleszűrésre való képtelenségnek, a szélsőséges és bajkeverés miatti elfogultság vádjainak illik tekinteni. Eközben az uniós elvárások háromszorosát meghaladó költségvetési hiány, a külkapcso-

MAGHÁZKŐ, 1997

latokban mutatott következetlenség, a kormányfő ellentmondásos szerepváltozatai valós, az ország szempontjából hátrányos, az oldalak közötti választástól függetlenül létező ügyek.

De nemcsak politikai értelemben teljesít alul a kormány, hanem igazgatástechnikai hibákat is elkövet (pályázatadások, légtérhasználat, adó-útmutatás, pengefal-ügy). Mindez azt igazolja, hogy a szakmai háttér elhagyta az általa amúgy politikailag preferált kormányzó pártokat, és a versenyszférában szakmai felkészültségével megszerzett pozícióját nem óhajtja a közigazgatás rendszerébe lépve föladni. Kivétel az a csoport, amelyik viszont kifejezetten a közpénzek megszerzésére szakosodva erkölcsileg, politikailag, jogilag egyaránt kifogásolható tranzakciókra kívánja politikai kapcsolatait fölhasználni. (Más nagyságrendben ez a jelenség egyéb-

ként a jobbközép kormányok működésének idején is észlelhető volt, de rendszerré nem vált.)

A megfelelő képességű és tudású szakemberek terén való deficit mára a balliberális kormány sikeres működésének legfőbb akadálya. A Horn-kormány önmeghatározásában hirdetett szakmaiság 1994–98 között is közneveltség tárgya lett, a kapkodás, a hozzá nem értés sorozatos pótköltségvetéseket, Bokros-csomagot, külpolitikai megaláztatásokat idézett elő, és rányomta bélyegét a működés majd minden területére. A hibák összeérnek, a napokban derült fény arra, hogy hét év távolából százmilliárdos számlát örökített magára a balközép kormánya, mert egy új jogszabály életbe léptetésekor nem töröltek egy régit. Az akkori hibát elkövetők (Medgyessy Péter, Draskovics Tibor, László Csaba) ma is kulcspozíciókat töltenek be. Így nem véletlen, hogy a Medgyessy-kormány propagandájából a szakmaiságra utaló fejezet már hiányzik. Nemcsak önkritikából, hanem közvetett elismeréseként annak, hogy a jobbközép garnitúra szakmailag tisztességes szinten vezette az országot.

A szakmaiságról való hallgatás végeredményben beismerése annak, hogy maguk a kormányzó körök is érzik a kompetenciahiány miatti bizonytalanságot. Végigvehetnénk itt akár tárcánként a teljesítményeket, a vízügyektől a közlekedésig, a hadügytől a pénzügyekig, a belügyi tárcától az oktatásig. Miniszterek sora követett el olyan szakmai vagy politikai hibákat, amelyek miatt egy bevezetett demokráciában és alkalmas tartalékállomány esetén le kellett volna köszönnie posztjáról.

Noha e két alapfeltétel hiányában egészen a február végi átalakításig minden miniszter megőrizte tárcáját, egy harmadik szempont fölvetése is megkockáztatható. Az, hogy némely hibák nem véletlenül, hanem a társadalom tudatos provokálásának és megalázásának szándékával következtek be. Kezdvé az Erzsébet híd lezárásának idején tanúsított rendőri tehetetlenséggel és agresszióval, a zsidószervezeteknek és a szélsőjobbnak egy helyre és egy időpontra kiadott tüntetési engedélyekkel, közbeszerzési pályázatok nélküli megbízásokkal, majd azok visszavonásával, és állversenyeztetés után lényegében hasonló tartalmú új eredményhirdetésekkkel, folytatva például a levegőben utántölthető, drágább Gripenek beszerzésével (légi tanker nélkül), haladva a látványosan korrupciószagú ügyletek felé, saját ex-cégeknek, a választási

kampánycégeknek juttatott közpénzekkel, alkotmánysértő adatkezeléssel, hatalom közeli korrupció ügyek eltussolási kísérleteivel, és így tovább.

Míndezek részben politikai jellegű hibák, részben a szakmai kompetencia hiányából adódó abszurdítások. Olyan fokon, amely – alighanem az új magyar demokrácia történetében először – kétségessé teszi, hogy a kormány kitölti-e a mandátumát. E kérdés idáig csak azért nem merült föl, mert a sajtó szinte egészében kormánypárti, s a sajtó oldal kudarcairól az előző kormány elleni támadásokkal tereli el a figyelmet, és célja még ma is annak erkölcsi lejáratása.

Ez a gyakorlat azonban hosszabb távon nem tartható fenn. A kereskedelmi média profitorientáltsága megköveteli, hogy a fogyasztót olyasmivel etesse, amit az szeret. A kiábrándulás bekövetkezése gyorsan átrendezheti a mai manipulációs rendszer prioritásait. Mind érdekesebbé válnak a regnáló hatalom botrányai, mert a médiafogyasztó új ingerekre vágyik. Amúgy a görögtüzes nyilvánosságú feljelentések után a nyomozati és ügyészi szakban az ügyek kipukkadóban vannak – s mire egy-egy történet jogerős végéhez ér, már senki sem kíváncsi rá. A feljelentéscentrikus (korábban sajtótámadás-bázisú) lejárató kampány záros határidőn belül elindítójára üthet vissza. Hiába a hisztérikus dühvel beindított „üvegseb program”, ha az erre a feladatra szakosított államtitkár a dolgok természetéből adódóan nem főnökei és társai panamáira vadászik, hanem a maga szakértői megbízásaival a közpénzek magánpénzzé alakítására fölöttébb alkalmasnak bizonyuló elosztó központot üzemeltet. Kormánypolitika szintjére emelt vádaskodás évadján a kormányfő közvetlen helyettese bukkik bele egy korrupciós ügybe. Bukása alkalmából tett kijelentései súlyos kérdéseket vetnek fel. Az a mondata például, hogy *mindenkit* meg fog védeni, akit méltatlan vádak értek. Hogy tehát Kiss Elemérnek mennie kellett, az azt jelenti, hogy főnöke szerint is korrupció? S jelenti-e azt, hogy ő maga valóban leállítja a pártjához (amelynek máig nem tagja) közeli sajtó hecckampányait? Mikor fog például nyilatkozni abban az ügyben, amelyben szóvivője (korábban csödközeli, majd a mögötte álló politikai erők hatalomra jutását követően váratlanul megújuló) lapjában alaptalan vádakkal rontottak az előző kormányfőre? Vagyis a megvédendő mindenki kizárólagosan a kormányzó pártok érdekszférájához tartoz-

hat? A mai gyakorlat nem tartható soká, mert azért a média teljesen nem festheti át a valóságot: ez még a pártállamokban sem sikerült. Az ellenzéket elég sokáig le lehet söpörni a médiafölénnyel, de mit kezd majd Medgyessy a saját háttérében is elkerülhetetlenül jelentkező elégedetlenséggel?

De mit csinál majd a miniszterelnök, ha azt az a tiszta lapot, erkölcsi tőkét kéri rajta számon, amire úgy szeret hivatkozni? Miféle erkölcsi tőke az, amely nem a saját tisztességre, hanem jelentős részben valótlan állításokra, törvényes eljárások kriminalizálására, és ezeken keresztül az ellenfelek lejáratására épül?

És mit jelent egy balkáni stílusú korrupciós ügyekbe keveredett miniszter lemondásakor „európai megoldás”-ról beszélni? Mit jelent az, hogy az erkölcsi és politikai törvények közül a kormányoldalnak a szigorúbbnak kell megfelelnie? A szerencsétlen átvilágítási törvény laza hálóján maga Medgyessy is fennakadt, ennek értelmében mind a jog szelleme, mind az erkölcsi törvények alapján már a miniszterelnökké jelölést sem lett volna szabad elfogadnia. A D 209-es ügy kipattanása után, tekintve, hogy egy alapvetően fontos életrajzi adatot eltitkolt a közvélemény, de az őt jelölő párt belső közvéleménye elől is, ezzel megtévesztette, vagyis hazudott. Ezek a tények nem politikai oldalakhoz tartozástól függő ítéletet kellene, hogy magukra vonjanak. És bármennyire is pártpolitikai szempontból átszínezett ma a közvélemény ítélete, ez a megosztottság tartósan nem tartható fent. Saját háttérét morzsolja fel a kormányoldal, mert nemcsak fegyverekre, valótlanosságokra és félrevezetésre nem lehet tartós hatalmat építeni. És európaiságon sem azt politikai kultúrát értik mifelénk, amely a földrajzi Európa tőlünk keletre eső, az Urálig terjedő világának közéleti normáit jelenti...

És akkor még nem esett szó a miniszterelnök gazdasági múltjáról, amivel – politikai előéletéhez hasonlóan – abban a világban, amely felé állítólág igyekszünk, ugyancsak nem tölthetné be mai pozícióját. (Gondolhatunk itt a Gresham-ügyre, a nagyváradi üzlettárs számára folyósított kölcsön ügyére, a paksi atomerőmű vezetőinek élvészében adott harmincmillió tanácsokra, a Horn-kormány pénzügyminisztereként a metróépítésről a fővárossal jogtalanul kötött szerződésre, és ez még csak nem is a nyilvánosság által ismert teljes lista...) Hogy ezek után mégis kormányt alakíthatott, az éppen annyira bizonyítja a mögötte álló pártok káder-

hiányát, mint azt a morális relativizmust, ami még megfelelő szakmai felkészültség esetében is alapvető akadály a eredményes kormányzásnak.

A közélet züllesztése és a politikai kultúrának ez az elsilányítása – írtam erről már e lapokon korábban is – azokra sem vet jó fényt, akik e folyamatokat elindították. Mert botrányokat az elmúlt négy évben többnyire a sajtó konstruált, de megteremnek azok maguktól is. Botrányok tehát lesznek, és nem azért, mert az ellenzéknek ezek föltartására közvetlen alkalma volna, hanem azért, mert a mai kormányt hatalomra juttató csoportok egy részének természetében, működési rendjében a korrupció valamilyen formája természetes elem. Nem feltétlenül a direkt táskába-zsebbe nyomott, bankszámlára utalt milliók formájában, hanem abban, ahogyan ez a kapcsolati háló a nem legálisan nyújtható kölcsönös előnyök biztosításával működik. Ennek a törvényeket átlépő, amorális gazdasági és politikai szubkultúrának áldozata lett – elsőként? – Kiss Elemér, aki ugyan közismerten kiváló közigazgatási szakember, és a szó elsődleges jelentésében és a maga személyében valószínűleg nem is korrup. Végeredményben nincs is rá oka. De abban a közegben, amelynek képviselésében a bukását okozó ügyletekről szóló szerződések létrejöttében a bukását okozó ügyletekről szóló szerződések létezéséppen nem is tűnhetett fel még neki sem azok tarthatatlansága. De a MEH-ben már korábban is zajlottak kifogásolható ügyek: a Keller-féle koncepciók vizsgálatok megbízásai, a Hattyúház-beli irodabérlés, a Kossuth téri jégpályaépítés, az „agitprop-titkárságként” működő Kormányzati Kommunikációs Központ pályázat nélküli kifizetései (véletlenül következetesen a választási kampányban a mai kormánypártoknak dolgozó cégeknek), a házi PR és közvélemény-kutató cégeknek juttatott munkák. Miben tért el az ezekben kiformált modelltől az, hogy a Forgács és Kiss iroda is kapott jól fizető megbízásokat? (Azon pedig nincs mit csodálkozni, hogy az a média, amely oly ádáz lelkesedéssel tudott személyi összefüggéseket felfedezni annak bizonyítására, hogy az előző kormány kapcsolatrendszere a kollégiumi szobatársak hálózatára épült, most néma melankóliával siklik el afölött, hogy Kiss és Forgács urak annak idején bizony kollégiumi szobatársak voltak...)

Egészében véve a kormányzat szakmai szintje a legrosszabb várakozásokat is érthetetlenül alulmúlja, ami sok ponton egyre súlyosabb kockázatot jelent. Az önkormányzatok alulfinanszíro-

zása a közszféra béremelésének kifizetését csak a szolgáltatások drasztikus csökkentése árán teszi lehetővé, az infrastrukturális kiadások nagyarányú csökkentése a regionális különbségek felszámolását veszélyezteti, a fölöslegesen nagy volumenű újabb privatizációk, az állami vagyon újból meginduló eróziója fokozhatja a lakosság kiszolgáltatottságát (ismét napirendre kerülhet a gázár kérdése). Mindennek betetőzéseként a szakmai meg nem felelést a kormány működésének demokratikus deficitje (médi ügyek, a BM leágazások túlkapasai, a választási eredmények körüli bizonytalanság kezelése) súlyosbítja.

A Medgyessy-kormány működésével kapcsolatos elemzések centrumába eddig elsősorban a költségvetési hiány drasztikus megnövelésében megmutatkozó gazdaságpolitikai hazardírozás kapott bírálatot. Nem véletlenül. A korábbi kormányváltáshoz fűződő egyensúlyromlás eddig jobbára a leköszönő kormány kampány-ihletettségtől túlköltekezéséből nőtt ki, amit aztán az „újak” által végrehatott, támogatásvesztéssel járó korrekció követte. Amibe beletartozott aztán azoknak a fájdalmas lépéseknek a megtétele is, amiket az elődök, bár tudták, hogy meg kellene tenniük, mégsem léptek meg.

2002 és a Medgyessy-kormány újdonsága, hogy a választási év első felének lazább fegyelmű gazdálkodására az új kormány ráduplázott, s miután átmenetileg a kiürült kincstárról szóló sírásmokkal puhította a közvéleményt, viharos gyorsasággal költötte el a korábban nem létezőnek deklarált összegeket (amelyek egyébként valóban nem léteztek...). Ezzel a kampányfolytató költekezéssel vélte megalapozni népszerűségét, és vállalt alighanem elfogadhatatlan kockázatot. Ez a – nemcsak a közvetlen fiskális és monetáris szempontból – rövidlátó és felelőtlen politika (amit esetleges sikere sem ment!) azt bizonyítja, hogy a kormány elemzői alapvetően rosszul ítélik meg a világban zajló folyamatokat. Úgy tűnik, nem látják át, hogy milyen biztonsági és gazdasági kockázatot jelent az Egyesült Államok iraki politikája, nem mérik fel pontosan a Magyarország geopolitikai helyzetéből adódó feladatokat, nem érzékelik, hogy az EU-nak a bővítés, az EU-ba igyekvők számára a belépés nem csupán annyit jelent, mintha egy részvénytársaság tőkeemelés révén új tagokkal bővül: így a kormány diagnózisai, prognózisai, következtetései, döntései hibásak.

A világgazdaság recessziója nem múlt el, a háborús válság beláthatatlan biztonságpolitikai változásokat idézhet elő, egy drámai olajárrobbanás a magyar gazdaságot megrendítheti, az orosz–amerikai érdekütközés annak ellenére fennáll, hogy a terrorizmus elleni harc hiszterizálásával az USA szabad kezét adott a szeparatista mozgalmakra mutogató, azok fölszámolásában küldetést hirdető nagyoroszi ambícióknak. Egészében ismét az derül ki, hogy a saját álláspontját, értékrendjét nem definiáló, a magyar érdeket nem tisztázó kormányzás csak kapkodó, bizonytalan lehet, ezért szinte minden külpolitikai lépés a kormány alapvető orientációs problémáit tükrözi. Emiatt a mai magyar külpolitika képtelen értelmezni azt a helyzetet, amelyben a mi euroatlanti orientációnkra fittyet hányva elkülönülni látszik az európai és az atlanti érdek.

Ami folyik, az a választási kampány finisében elhangzott Orbán Viktor-kijelentés igazát bizonyítja: jó lenne tudomásul venni, hogy Magyarország államformája nem részvénytársaság, hanem köztársaság. Ez természetesen nem azt jelentette, hogy a gazdasági életben a részvénytársasági formával lett volna problémája, hanem azt, hogy elfogadhatatlan számára az, ha a politikai szféra sokirányú és más szempontokat is kiemelten figyelembe vevő rendszere helyén a gazdasági-üzleti világ kizárólagos profitérdekeltségű paradigmája a maga egyoldalúságában jelenik meg. (Ráadásul úgy, hogy a rendszerváltozás folyamatában a gazdaság meghatározó pozícióiba egy olyan sajátos hendikepes verseny keretében kerültek be sokan, hogy a hátrányos helyzetű versenyzők kaptak pluszsúlyokat...) Ez a gond az uniós csatlakozás Medgyessy-féle forgatókönyvével is. Az tehát, hogy ez nem egyszerű piaci és támogatási ügyletekről szóló történet, hanem politikai és értékrendi vonatkozásai is legalább ilyen fontosak. A probléma súlyosságát az adja, hogy sem a kormányfő, sem külügyminisztere mintha nem tudna arról, hogy az unió ki nem mondott célja éppen az amerikai szupremácia korlátozása, Európa önérdekeinek – a nagy konkurencsággal való konfrontáció nélküli – védelme.

Ilyen nagyságrendű problémákhoz képest jelentéktelen kérdés, hogy mikor és milyen okok miatt, miféle kormányátalakításokra kényszerült a miniszterelnök, ámbár Kiss Elemér bukása nemcsak személycserét jelent, hanem a kormányon belüli erőviszonyok jelentős változását, a háttérharcok kiélezettségét is jelzi.

Egy – igaz, kvalitásai ellenére is a kádárizmus értelmében vett, ortodox baloldali – pragmatikus szakember helyére egy karakteresen a késő Kádár-kor apparátcsikjait idéző pártpolitikus került. Aligha lesz a kormányfő bizalmasa, sokkal inkább a pártellenőrzés kulcsembereként inkább fölviigázójaként működik majd. Új vezetőjével és régi és új államtitkáiraival a kancellária csapata ily módon egyre inkább kezd emlékeztetni egykori Politikai Bizottságokra, olyanokra, amelyek a pártállam idején a miniszterelnököt a maguk döntéseinek megfelelő módon irányították. Mindez nem abba az irányba mutat, ami az elkövetkező idők sokasodó gondjaira adott magabiztos és konstruktív válaszok születésébe vetett reményeinket növelné.

GÁSPÁR G. JÁNOS

SUMMARIES

Magyar Szemle (Hungarian Review), Vol. XII., Nos. 3–4., April 2003, Budapest.

Editor-in-Chief: Gyula Kodolányi. Published by Magyar Szemle Foundation. Publisher György Granasztói.

The Nation of the East and the Occident. Editor's Note by Gáspár Gróh.

BÉLA KÁDÁR, Member of the Hungarian Academy of Sciences, Minister of Foreign Economic Relations (1990–1994), Budapest. *Why Europe?* One of the best Hungarian experts on the EU sums up the imperatives of European integration for Hungary, and the demands of coping with the difficulties and using fully the advantages.

ENDRE MARINOVICH, Dean of the Budapest Business School, and Chief of the Cabinet Office of Prime Minister József Antall (1991–1994). *Antall and Kohl.* A good personal understanding developed between Prime Minister Antall and the German Chancellor in 1990–94. The key events of this friendship are recorded here, based on personal and official records.

ANDRÁS GERGELY, historian, former ambassador, Budapest. *Democracy and Self-Government in the Political Heritage of Lajos Kossuth.* Kossuth believed that the Anglo-Saxon model of strong local government better fitted both the Hungarian political tradition and his idea of a functioning democracy.

ERNŐ TAXNER-TÓTH, literary historian, Former Dean of Humanities at the University of Debrecen. *An Impromptu Introduction into the World of Libertarian Ideas.* The libertarian political tradition, its extreme embodiment in the ideas of De Sade, Communism and some present-day trends.

ANTALL CZETTLER, historian, Brugg, Switzerland. *Operation Torch, Part II.* Hungarian historians seldom consider the significance of

events in North Africa in World War II, except for Rommel's failed expedition. Here is a detailed story of the Allied occupation of Algeria, and its implications for Vichy and Stalingrad, based on American, English, French and German records.

BÁLINT TÖRÖK, journalist, Budapest. *The Hungarian Independence Movement and the Saving of Jews*, Part II. A survey of the most significant organized actions to save the lives of Jews after the Nazi occupation in March 1944, by the Hungarian Independence Movement, a secret national network directed from Regent Horthy's circle.

GYÖRGY HAAS, journalist, Vienna. *Béla Varga's Centenary*. A short outline of the activities of Msg. Béla Varga, from a leader of anti-Nazi resistance to Speaker of the Hungarian Parliament after 1945, and then, after the Communist takeover, Speaker of the Hungarian National Committee in exile.

SÁNDOR CZAKÓ, journalist, Decs. *A Long Journey from Home to Home*, Part I. A century of the various Gipsy groups, their cultural, social and professional differences, in the rural town of Decs, in Tolna County.

GÁBOR CZAKÓ, novelist and essayist. *I am Sending My Mother*. Piece from the Hungarian Horror Tales series of short grotesque stories, illustrated by Ferenc Banga, the designer of Magyar Szemle.

LÍVIA MOHÁS, psychologist and novelist, Budapest. *Amazon in the Shadow*. Case history of a woman patient in whom the role of the model wife is embattled by the fierce amazon from the shadow, with severe somatic consequences.

1% Metaphysics. Our present selection is a passage from *Hungarians* (1939) by Gyula Illyés, on Europe's role in the making, a millennium ago, of a Hungarian identity.

Books and Events

ATTILA SZEPESI. *Soul and Form*. A sympathetic interpretation of the paintings and thought of Miklós Halmy, a cosmic symbolist, on the publication of his recent book, *The Workings of the Motif* (Halmy Miklós, *A motívum működése*. Püski, Budapest, 2002).

ZSOLT MÓROCZ. *The Information Is Double-Checked.* A review-essay of Gáspár Nagy's poems on 1956 and Imre Nagy, and their „reception” by the Communist secret police. (*Nem szabad feledNI!* Püski, Budapest, 2002).

TAMÁS MAGYARICS. *Nation, State, Border.* A review of Géza Gecse's book, *State and Nation After the Transition.* (*Állam és nemzet a rendszerváltás után.* Kairosz Kiadó, Budapest, 2002).

BÁLINT TÖRÖK. „*You are not a man of this world*”. A portrait as suggested by the collected papers of István Barankovics, the charismatic leader of the short-lived Democratic People's Party in 1945–49. (*Híven önmagunkhoz – Barankovics István összegyűjtött írásai a kereszténydemokráciáról.* Barankovics Akadémia Alapítvány, Budapest, 2001).

KATALIN METZ. *Can Spirit, Passion and Honour be Yoked?* A review of recent theatre productions at the National Theatre (*Caligula* by János Székely) and the Radnóti Theatre (*Medea* by Hans Jahn).

MIHÁLY KUBINSZKY. *An Architect's Thoughts About 300 Year Old St. Petersburg.* Notes on the capital city of the Russian Czars.

JÁNOS G. GÁSPÁR. *Without a Compass – Or Where Is Europe?* In our internal affairs column the state of mind of the country is gauged before the threshold of the European Union.

This issue of Magyar Szemle is illustrated with paintings by Miklós Halmy.

E SZÁMUNK SZERZŐI

BANGA FERENC (1947, Újpest): grafikusművész. Munkácsy-díjas, érdemes művész (2003), a Miskolci Grafikai és a Salgótarjáni Rajzbiennálé nagydíjasa, a rajzaiból készült film 1987-ben elnyerte a Hirosimai Animációs Világfesztivál első díját.

CZAKÓ GÁBOR (1942, Decs): író. József Attila-díj (1975), Kortárs-díj (1994). F. m.: *A szoba* (reg. 1970), *Emberkert* (elb. 1971), *Megváltó* (reg. 1975), *Sárkánymese* (reg. 1982), *Luca néni föltámadása* (reg. 1987), *77 magyar rémmese* (Banga Ferencsel 1988), *Angyalok* (reg. 1992), *Magyar–magyar nagyszótár* (1994), *Mi a helyzet? Gazdaságkor titkai* (esszék, 1995), *Világfasírt* (esszék, 1996), ... és *77 magyar rémmese* (Banga Ferencsel, 1997), *Pannon krétakör* (2001).

CZAKÓ SÁNDOR (1938, Decs): fényképész, népművelő, újságíró. A Tolna Megyei Népújság, a Dátum és az Új Magyarország című lapoknál publikált. A Sárközzel és a bukovinai székelyekkel foglalkozó néprajzi dolgozatai jelentek meg.

CZETTLER ANTAL (1925, Budapest): jogász és történész. Részt vesz az ellenállásban, orosz fogságba kerül. Jogi diplomáját édesapja politikai okokból történt elítélése miatt csak 1962-ben szerzi meg. 1968-ban Svájcba emigrál, ahol 1989-ben történt nyugdíjazásáig a Svájci Parasztszövetség-nél dolgozik, mint jogi munkatárs. Cikkeket és tanulmányokat ír a közelmúlt magyar történelméről. Magyarul megjelent: *Teleki Pál és a magyar külpolitika, 1939–41.* (1997),

valamint *A mi kis élethalál kérdéseink. A magyar külpolitika a hadbalépéstől a német megszállásig* (2000).

GÁSPÁR G. JÁNOS: könyvtáros, szerkesztő. 1990 óta ad közre politikai elemzéseket.

GERGELY ANDRÁS (1946, Sopron): történész, diplomata. 1976– az ELTE BTK újkori magyar tanszék adjunktusa, docense, 1998– egyetemi tanára. A történelemtudományok kandidátusa (1980), az MTA doktora (1998). F. m.: *Széchenyi eszmerendszerének kialakulása* (1971), *Áruló vagy áldozat? István, az utolsó magyar nádor rejtélye* (1989), *1848-ban hogy is volt?* (tanulmányok, 2001).

GRÓH GÁSPÁR (1953, Budapest): irodalomtörténész, kritikus. A *Magyar Szemle* rovatvezetője. F. m.: *Egymásért vagyunk.* (Tanulmányok, kritikák, 2000.)

HAAS GYÖRGY (1933, Budapest): 1965-től Bécsben élt emigrációban. Közíróként nyugaton megjelenő folyóiratokban publikált és a Szabad Európa Rádió tudósítója volt. 1990-től a FKGP külpolitikai tanácsadója. 1990 után Magyarországon megjelent könyvei: *Európáért – Beszélgetéseim dr. Habsburg Ottóval* (Tevan Kiadó, 1992); *Egy élet a demokráciáért* (Tevan Kiadó, 1996); *A második Trianon* (Tevan Kiadó, 1995), *Diktatúrák árnyékában. Tildy Zoltán élete* (2000), *A szabadság tábornoka. Bartha Albert élete* (Kairos, 2002).

KÁDÁR BÉLA (Pécs, 1934) akadémikus, egyetemi tanár. 1990–94 között az Antall-, illetve a Boross-kormány külgazdasági minisztere, az 1991-es magyar–EU társulási tárgyalások irányítója. 1998–2002-ben hazánk OECD-hez delegált nagykövete (Párizs). Nyolc könyv, 450 tanulmány szerzője, a Magyar Közgazdasági Társaság elnöke.

KUBINSZKY MIHÁLY (1927, Sopron): építészmérnök. A Soproni Egyetem tanszékvezető egyetemi tanára volt. 1992: Ybl-díj, 1996: Prof emeritus cím, 2003: Széchenyi-díj.

MAGYARICS TAMÁS (Budapest, 1953): történész. A történettudomány kandidátusa. F. m.: *Az Egyesült Államok és Magyarország diplomáciai kapcsolatai, 1957–1967* (1997), *Az Egye-*

sült Államok külpolitikájának alkotmányos és intézményi háttere (1998), *Az USA vezető szerepe a világon* (é. n.), *Handouts for U. S. History* (Frank Tiborral, 2. kiadás 1999), *Az Egyesült Államok külpolitikájának története* (2000), *Nagy-Britannia Közép-Európa politikája a 20. században* (2002).

MARINOVICH ENDRE (1940, Budapest): közgazdász, tan-
székvezető főiskolai tanár, a BGF Külkereskedelmi Főiskolai
Kar főigazgatója, a közgazdaságtudományok kandidátusa.
1991–1994 között címzetes államtitkár, a Miniszterelnöki Ka-
binetiroda vezetője, 1991–1993 között Antall József minisz-
terelnök kabinetfőnöke. Az Antall József Emlékbizottság és
Baráti Társaság elnöke.

METZ KATALIN (Marosvásárhely): színikritikus. A Ko-
lozsvári Babes-Bolyai Tudományegyetemen szerzett dip-
lomát. 1987-ben települt át Magyarországra, a Magyar
Nemzet munkatársa. F. m.: *Forgószeiben. Harag György,
a rendező-mágus* (1998).

MOHÁS LÍVIA (1928, Bogács): pszichológus, író. F. m.: *Az
oroszlános kert* (regény, 1981), *Zuhog, zuhog a hó* (regény,
1983), *Róka vadászat* (regény, 1985), *Ki tudja mi a siker?* (1986),
Imre és Irén (regény, 1987), *Kölyök a júdásfa alatt* (regény,
1988), *Álmodj, krokodil!* (regény, 1990), *Író olvasónapló* (1995),
Theodora (regény, 1995), *Iustitianus* (regény, 2000), *A válta-
kozó idő* (2001).

MÓRO CZ ZSOLT (1956, Celldömölk): magyar–könyvtár
szakos tanár, szellemi szabadfoglalkozású.

SZEPESI ATTILA (1942, Ungvár): költő. József Attila-díj:
1980, Weöres Sándor-díj (2000), 1970 óta jelennek meg
kötetei. Újabb művei: *Erdőmaszkok* (esszék, 1999), *Szélto-
rony* (válogatott versek, 1999), *A béka kertje* (esszék, 2001).
Tündérek és katonák (esszék, 2002), *Képmutogató* (szonettek,
2002).

TAXNER-TÓTH ERNŐ (1935, Budapest): irodalomtörté-
nész, egyetemi tanár. Főbb művei: *Dickens világa* (1972), *Ta-
mási Áron* (1973), *Thackeray világa* (1978), *A Brontë nővérek*

világa (1984), *Ábrándok és tettek kora* (1988), *Kölcsey és Vörösmarty kora és szelleme* (1996).

TÖRÖK BÁLINT (1925, Budapest): bölcsészdoktor, közíró. Újságírással 1990 óta foglalkozik, területe a történelmi publicisztika. 1994-ben Esterházy-emlékéremmel tüntették ki. 2001-ben jelent meg az Esterházy Alízzal közösen szerkesztett *Esterházy János Emlékkönyv*. 2002-ben jelent meg – Csicsery-Rónay Istvánnal és Horváth Jánossal közös – tanulmány- és cikkválogatása, *A demokrácia fellegráának építői*.

MAGYAR SZEMLE

A szerkesztőség címe:
1067 Budapest, Csengery u. 82.
Postacím: 1399 Bp., Pf. 701/216
Tel/fax: 311-6477
472-0318

Kiadja:
a Magyar Szemle Alapítvány

Felelős kiadó:
Dr. GRANASZTÓI György

ISSN 1216 6235

Tipográfiai terv:
BANGA Ferenc

Műszaki szerkesztés:
BÁCSI István

Nyomdai munkálatok:
PRESS + PRINT Kft.

Kiskunlacháza
Felelős vezető:
TÓTH Imre

Előfizetésben terjeszti a
Hírlap-előfizetési és Elektronikus
Posta Igazgatóság.

Árusításban megvásárolható
a hírlapkereskedelmi rt.-knél.

Előfizetési díj:
egy évre 1728, fél évre 864 Ft

Külföldről megrendelhető
a Magyar Szemle Alapítvány
számlaszámán:

MNB 11707024-20332033

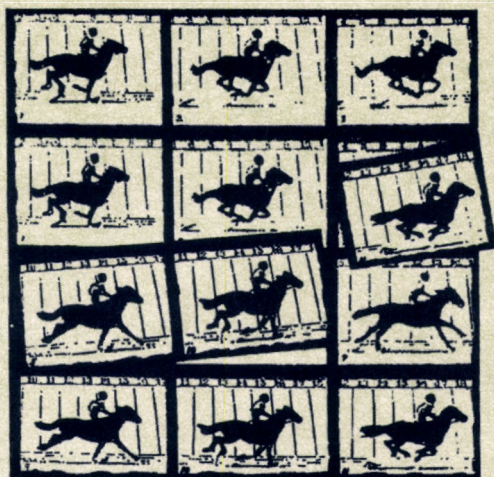
vagy
levélben, melyre csekket
küldünk. Előfizetési díj:
postaköltséggel együtt egy
évre 75\$, fél évre 38\$

A MAGYAR SZEMLÉT AZ ALÁBI
HÍRLAPÁRUSOK ÁRUSÍTJÁK
BUDAPESTEN: Frankel Leó utcai
aluljáró; Flórián üzletközpont; Bé-
csi út 122-124.; Déli pályaudvar,
lapüzlet; Kosztolányi tér; Buka-
rest Étterem, lapüzlet; Újpest, Ár-
pád úti metró; Kálvin tér 1.; Kígyó
utcai lapüzlet; Deák téri aluljáró,
lapüzlet; Váci u. 10.; Szabadsajtó
u. 6.; Petőfi Sándor u. 17.; Párizsi
udvar; Nyugati téri lapüzlet; Já-
szai Mari téri aluljáró; Erzsébet
krt. 17., lapüzlet; Baross téri lapüz-
let; Ferenc körúti aluljáró; Bajcsy-
Zsilinszky u. 76., könyvbolt;
Lehel tér, Gogol utcai lapüzlet;
Móricz Zsigmond körtér, 6-os vil-
lamos végállomása; 114. postahiva-
tal; Moszkva tér, Gomba; Örs ve-
zér tere, Sugár.

A MAGYAR SZEMLÉT ÁRUSÍTÓ
KÖNYVESBOLTOK BUDAPESTEN:
ATLANTISZ KÖNYVSZIGET (V., Piarista köz 1.); BENCÉS
KÖNYVESBOLT (V., Ferenciek te-
re 5.); ÍRÓK BOLTJA (VI., And-
rássy út 45.); LITEA KÖNYVES-
BOLT (I., Hess András tér 4.);
CUSTOS-ZÖLD KÖNYVESBOLT
(II. Margit krt. 7.); PONT KÖNY-
VESBOLT (V., Nádor u. 8.); OSI-
RIS KÖNYVESBOLT (V., Veres
Pálné u. 4-6.); VINCE KÖNYVES-
BOLT (I., Krisztina krt. 24.);
BUDAPESTI TELEKI TÉKA: VIII.
Baross u. 1. a BALASSI KIADÓ
könyvesboltjában (II., Margit u. 1.)
korábbi számaink is kaphatók.

**A RENDSZERVÁLTOZÁS
A MAGYAR SZEMLÉBEN**

1992–2002

VÁLASZ KÖNYVKIADÓ
MAGYAR SZEMLE KÖNYVEK

A Magyar Szemle jubileumi antológiája.

Bolti ára 3000 forint.

Megrendelhető a szerkesztőségben 2000 forintért.

A magyarságot attól fogva számíthatom magyarnak, amittől fogva viselkedésében rendszert látok, amikortól egyforma érintésekre egyforma mozdulattal reagál. Egyszerűbb és biztosabb ismérvet ennél nem tudok.

Magyarrá a magyart tehát kétségtelenül nyugat tette. Ide érkezve vált igazán *mássá*, itt kapta a legtöbb súrlódást és sértést, itt kellett legtöbbször visszavágnia; az hogy ki, azt itt tudta meg, úgy, hogy tudtára adták. A Don-vidéken még rokon volt, s ha ott marad, könnyen megtörténhetik, hogy szétszívódik a rokon népek egyre tágabb köreiben. Nyugaton már, mint idegenre csak a pusztulás várhatott rá, vagy saját értékeinek felfedezése után az azokhoz való ragaszkodás, az önállóság, a külön lét. Ha nem akarta legyilkoltatni magát, magyarrá kellett válnia. Az utóbbi sikerült.

ILLYÉS GYULA: Magyarok (1939)

9 771216 623000